

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ
МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ**

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

КАШПУР АННА СЕРГІЇВНА

УДК 343.985.7:343.137.5

**ДИСЕРТАЦІЯ
РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОСТУПКІВ, ВЧИНЕНИХ
НЕПОВНОЛІТНІМИ**

081 – Право

08 – Право

Подається на здобуття ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ **А. С. Кашпур**

Науковий керівник: доктор юридичних наук, професор **Чорноус Юлія Миколаївна**

Київ – 2023

АНОТАЦІЯ

Кашиур А.С. Розслідування кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми. – *Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.*

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – Право. Національна академія внутрішніх справ, Київ, 2023.

У дисертації сформовано теоретичні засади, пропозиції до правозастосовної діяльності та систему криміналістичних рекомендацій щодо розслідування кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми, що складають основи відповідної криміналістичної методики.

У процесі дослідження були вирішені такі задачі: з'ясовано стан наукових досліджень проблем розслідування кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми та виокремлено питання, які вимагають першочергового опрацювання; розкрито правові засади розслідування кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми; сформовано криміналістичну характеристику кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми; визначено обставини, що підлягають доказуванню під час розслідування кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми; розкрито типові слідчі ситуації розслідування кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми та запропоновано алгоритми їх вирішення; з'ясовано організаційно-тактичні засади взаємодії дізнавача з іншими суб'єктами під час розслідування кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми; визначено особливості використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми; розкрити особливості проведення огляду, допиту та слідчого експерименту під час розслідування кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми.

Основою формування теоретичних і практичних основ розслідування кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми, є побудова їх криміналістичної характеристики. На підставі опрацювання праць вчених (В. К. Весельський, В. А. Журавель, М. В. Салтевський, В. Ю. Шепітько)

визначено, що криміналістична характеристика кримінальних проступків, вчених неповнолітніми – це науково розроблена парадигма дослідження криміналістичної суті вказаних кримінальних проступків – їх діяльнісного (функціонального) і слідового (інформаційного) аспектів з метою формування вихідної бази для побудови окремих методик їх розслідування, застосування у практичній правоохоронній діяльності.

Важливим завданням є формування теоретичних і практичних основ криміналістичної методики розслідування кримінальних проступків, що у свою чергу, спрямовано на надання дієвих криміналістичних рекомендацій. Для їх побудови важливо керуватися напрацюваннями вчених-криміналістів (В. В. Тіщенко, В. М. Шевчук, Б. В. Щур), а також враховувати нового суб'єкта у кримінальному провадженні (дізнавач), особливості проведення досудового розслідування у формі дізнання у спрощеному порядку; використання нових джерел доказів (визначені у ст. 84 КПК України, а також пояснення осіб, результати медичного освідування, висновки спеціаліста), ряд інших новел. Тому, до розробки вищевказаної методики варто підходити як з урахуванням набутого досвіду у розслідуванні кримінальних правопорушень невеликої тяжкості, впроваджуваних нових особливостей процедури розслідування кримінальних проступків, так і з врахуванням розвитку науково-технічного прогресу та криміналістичних інновацій.

Враховуючи зміни, які відбулися у кримінальному процесуальному законодавстві, важливим є забезпечення прав учасників кримінального провадження щодо досудового розслідування кримінальних проступків (що відображено у дослідженні В. І. Божика «Забезпечення прав особи під час досудового розслідування кримінальних проступків» (Київ, 2020)), адже «процесуальна економія» не повинна негативно впливати на стан забезпечення прав і свобод учасників кримінального провадження.

Вказані відомості повинні бути використані органами дізнання, досудового розслідування, прокуратури й суду при розслідуванні та судовому розгляді справ про кримінальні проступки, вчинені неповнолітніми; під час

здійснення наукових досліджень, спрямованих на розробку й удосконалення тактики проведення окремих слідчих (розшукових) дій за участю неповнолітніх і методики розслідування окремих видів кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми; у законотворчій діяльності при вдосконаленні кримінального процесуального законодавства та з метою підвищення ефективності правозастосовної діяльності.

Визначено типові слідчі ситуації розслідування кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми, відповідно до початкового етапу розслідування (потерпілі або свідки стверджують, що за зовнішнім виглядом і поведінкою правопорушником був неповнолітній; обстановка місця події, сліди та інша інформація свідчать про вчинення кримінального проступку неповнолітнім; потерпілі та свідки знайомі із правопорушниками і їм достовірно відомий їх вік) та наступного етапу розслідування (підозрюваний повністю визнав факт вчинення кримінального проступку; підозрюваний частково визнав винуватість; підозрюваний не визнає себе винним), запропоновані алгоритми дій за умов кожної зі слідчих ситуацій.

Сформовано засади взаємодії дізнавача з іншими компетентними суб'єктами – представниками правоохоронних, державних органів, громадських організацій та окремих громадян у процесуальних та непроцесуальних формах на оперативно-тактичному (місцевому), відомчому, міжвідомчому, державному, міжнародному рівнях з метою виявлення, розслідування, попередження кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми.

Надано криміналістичні рекомендації щодо використання під час розслідування кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми, спеціальних знань у процесуальних формах, а саме: залучення спеціаліста до проведення слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій (ст. 71 КПК України); надання спеціалістом висновку (ст. 298-1, ст. 300 КПК України); надання письмового пояснення спеціаліста як додатку до протоколу процесуальної дії (п. 2 ст. 2 ст. 105 КПК України); призначення та проведення

судових експертиз (ст. 242 КПК України) та непроцесуальній формі, а саме шляхом усного консультування зі спеціалістом.

На підставі проведених емпіричних досліджень визначено види судових експертиз, що проводяться під час розслідування кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми. Зокрема, це криміналістичні: трасологічна; матеріалів, речовин та виробів (лакофарбових матеріалів і покриттів; полімерних матеріалів; волокнистих матеріалів; нафтопродуктів і пально-мастильних матеріалів; скла, кераміки; наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів; спиртовмісних сумішей; ґрунтів; металів і сплавів та виробів з них; речовин хімічних виробництв та спеціальних хімічних речовин; харчових продуктів; сильнодіючих і отруйних речовин); фототехнічна; експертиза зброї та слідів і обставин її використання; почеркознавча; технічна експертиза документів; біологічна, судово-медична та ін.

Розкрито проблему, що завантаженість дізнавачів та недостатній рівень техніко-криміналістичного забезпечення у ряді випадків негативно впливає на якість виявлення, вилучення, упакування та дослідження слідів кримінальних проступків під час огляду, їх подальше використання у ході кримінального провадження. Проведені емпіричні дослідження засвідчили, що у практичній роботі дізнавачів мають місце негативні випадки, допущення ряду недоліків, зокрема: неналежне фіксування у протоколах індивідуальних ознак виявленої слідової інформації; не застосування фотозйомки та відеозапису, не складення планів та схем за результатами огляду; недоліки упакування вилученої слідової інформації, інших об'єктів; не залучення до участі в огляді необхідних спеціалістів та інших учасників. Надано криміналістичні рекомендації щодо недопущення вказаних недоліків у практичній діяльності.

Вивчення емпіричних джерел дозволило виділити обставини на місці події, які свідчать про вчинення кримінального проступку неповнолітніми: невеликі за розміром сліди рук і ніг; характерна для неповнолітніх доріжка слідів; залишені на місці події особисті речі правопорушника; сліди взуття, яке носять підлітки; сліди зубів на продуктах, за якими можна встановити

приблизний вік неповнолітнього; предмети посягання – «підліткового асортименту» (малогабаритні речі, комп'ютерна техніка, сучасні гаджети, прикраси); написи та малюнки на стінах, за якими можна охарактеризувати особу правопорушника; текст напису, що містить жарти, зокрема цинічного характеру, або представляє гасла окремих неформальних організацій неповнолітніх; місце і висота виконання напису, за якими можна встановити приблизний зріст неповнолітнього.

Зважаючи на те, що вказані дослідження вже були предметом наукового розгляду, розкрито актуальні на нинішньому етапі правового регулювання та практичної діяльності судові експертизи (зокрема, товарознавчу та менш поширені, але важливі види судових експертиз: психологічну судову експертизу та судово-медичну експертизу встановлення віку).

Наголошено, що допит неповнолітніх як окремої категорії учасників кримінального провадження, характеризується рядом особливостей, потребує врахування їхнього віку, розумового розвитку, психологічного стану, і відповідно – застосування спеціально розроблених тактичних прийомів, які відповідають вимогам допустимості та ґрунтуються на даних науки психології. Допит неповнолітніх під час розслідування кримінальних проступків має низку особливостей, пов'язаних із нормативно-правовим регулюванням, тактикою проведення, психологічною характеристикою. Дізнавач, володіючи майстерністю застосування тактичних прийомів на визначених стадіях встановлення психологічного контакту, зможе досягти завдань слідчої (розшукової) дії. Сформовано «методику контактної взаємодії» під час встановлення психологічного контакту у процесі розслідування кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми, що реалізується згідно стадій: 1) накопичення згоди; 2) пошук спільних інтересів; 3) окреслення засад спілкування; 4) виявлення якостей, небезпечних для спілкування; 5) індивідуальний вплив та адаптація до учасника слідчої (розшукової) дії; 6) формування спільних правил взаємодії. Запропоновано системи тактичних прийомів на визначених стадіях встановлення психологічного контакту.

Вивчення теоретичних та практичних джерел засвідчило, що у кримінальних провадженнях про кримінальні проступки, вчинені неповнолітніми, ключовими завданнями проведення слідчого експерименту були такі: перевірка й уточнення фактичних даних, одержаних за результатами проведених окремих слідчих (розшукових) дій; отримання нових доказів; встановлення й усунення суперечностей у показаннях підозрюваних, обвинувачених, свідків і потерпілих; з'ясування точного механізму вчинення кримінального проступку; виявлення причин та умов, що сприяли або перешкоджали вчиненню кримінального проступку та ін.

Таким чином, у результаті проведеного дослідження сформовані засади видової методики розслідування кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми охоплюють криміналістичну характеристику цього виду кримінальних проступків, рекомендації з організації початкового етапу розслідування, типові слідчі ситуації та алгоритми їх вирішення, засади взаємодії слідчого з підрозділами ювенальної превенції, оперативними підрозділами й іншими суб'єктами, особливості проведення слідчих (розшукових) дій, використання спеціальних знань.

Ключові слова: кримінальний проступок, розслідування, неповнолітній, слідча (розшукова) дія, криміналістична рекомендація, кримінальне провадження, криміналістична характеристика.

SUMMARY

Kashpur A.S. Investigation of criminal offenses committed by minors. – *Qualifying scientific work on manuscript rights.*

Dissertation for obtaining the degree of Doctor of Philosophy in specialty 081 – Law. National Academy of Internal Affairs, Kyiv, 2023.

In the dissertation, theoretical foundations, proposals for law enforcement activities and a system of forensic recommendations for the investigation of criminal misdemeanors committed by minors were formed, which form the basis of the appropriate forensic methodology.

In the process of the research, the following tasks were solved: the state of scientific research on the problems of investigating criminal offenses committed by minors was clarified and the issues that require priority processing were identified; the legal principles of the investigation of criminal offenses committed by minors are revealed; a forensic characterization of criminal misdemeanors committed by minors was formed; the circumstances to be proven during the investigation of criminal offenses committed by minors are determined; typical investigative situations of the investigation of criminal misdemeanors committed by minors are revealed and algorithms for solving them are proposed; the organizational and tactical principles of interaction of the inquirer with other subjects during the investigation of criminal misdemeanors committed by minors have been clarified; the specifics of the use of special knowledge during the investigation of criminal offenses committed by minors are determined; to reveal the peculiarities of conducting an examination, interrogation and investigative experiment during the investigation of criminal offenses committed by minors.

The basis of the formation of the theoretical and practical foundations of the investigation of criminal offenses committed by minors is the construction of their forensic characteristics. Based on the study of the works of scientists (V. K. Veselskyi, V. A. Zhuravel, M. V. Saltevskyi, V. Yu. Shepitko), it was determined that the forensic characterization of criminal offenses committed by

minors is a scientifically developed paradigm for the investigation of the forensic essence of the specified criminal offenses misdemeanors - their activity (functional) and trace (informational) aspects with the aim of forming a starting base for building separate methods of their investigation, application in practical law enforcement activities.

An important task is the formation of the theoretical and practical foundations of the forensic methodology for the investigation of criminal misdemeanors, which, in turn, is aimed at providing effective forensic recommendations. For their construction, it is important to be guided by the work of forensic scientists (V. V. Tishchenko, V. M. Shevchuk, B. V. Shchur), as well as to take into account a new subject in criminal proceedings (the investigator), the peculiarities of conducting a pre-trial investigation in the form of an inquiry in a simplified manner; use of new sources of evidence (defined in Article 84 of the Criminal Procedure Code of Ukraine, as well as explanations of persons, results of medical examination, specialist's opinion), a number of other novelties. Therefore, the development of the above-mentioned methodology should be approached both taking into account the acquired experience in the investigation of criminal offenses of minor gravity, the introduction of new features of the procedure of investigation of criminal misdemeanors, and taking into account the development of scientific and technical progress and forensic innovations.

Taking into account the changes that have taken place in criminal procedural legislation, it is important to ensure the rights of participants in criminal proceedings regarding the pre-trial investigation of criminal misdemeanors (which is reflected in the study by V. I. Bozhik "Ensuring the rights of individuals during the pre-trial investigation of criminal misdemeanors" (Kyiv, 2020)), because "procedural economy" should not negatively affect the state of ensuring the rights and freedoms of participants in criminal proceedings.

The specified information must be used by the bodies of inquiry, pre-trial investigation, prosecutor's office and the court during the investigation and trial of cases of criminal offenses committed by minors; during the implementation of

scientific research aimed at the development and improvement of the tactics of conducting separate investigative (search) actions involving minors and the methodology of investigating certain types of criminal offenses committed by minors; in law-making activities in the improvement of criminal procedural legislation and with the aim of increasing the effectiveness of law enforcement activities.

The typical investigative situations of the investigation of criminal offenses committed by minors are defined, according to the initial stage of the investigation (victims or witnesses claim that the offender was a minor in appearance and behavior; the situation at the scene, traces and other information testify to the commission of a criminal offense by a minor; victims and witnesses are familiar with the offenders and their age is reliably known to them) and the next stage of the investigation (the suspect fully admitted the fact of committing a criminal offense; the suspect partially admitted guilt; the suspect does not plead guilty), proposed algorithms of actions under the conditions of each of the investigative situations.

The principles of the interaction of the inquirer with other competent subjects - representatives of law enforcement, state bodies, public organizations and individual citizens in procedural and non-procedural forms at operational-tactical (local), departmental, interdepartmental, state, international levels for the purpose of detection, investigation, prevention criminal offenses committed by minors.

Criminological recommendations are provided regarding the use of special knowledge in procedural forms during the investigation of criminal offenses committed by minors, namely: the involvement of a specialist in conducting investigative (search) and other procedural actions (Article 71 of the Criminal Procedure Code of Ukraine); provision of an opinion by a specialist (Article 298-1, Article 300 of the Criminal Procedure Code of Ukraine); provision of a specialist's written explanation as an appendix to the protocol of procedural action (Clause 2, Article 2, Article 105 of the Criminal Procedure Code of Ukraine); appointing and conducting forensic examinations (Article 242 of the Criminal Procedure Code of

Ukraine) and non-procedural form, namely through oral consultation with a specialist.

On the basis of conducted empirical studies, the types of forensic examinations conducted during the investigation of criminal misdemeanors committed by minors have been determined. In particular, these are forensic: traceological; materials, substances and products (paint materials and coatings; polymer materials; fibrous materials; petroleum products and fuel and lubricant materials; glass, ceramics; narcotic drugs, psychotropic substances, their analogues and precursors; alcohol-containing mixtures; soils; metals and alloys and products from them; substances of chemical production and special chemicals; food products; potent and poisonous substances); photo technical; examination of weapons and traces and circumstances of their use; handwriting; technical examination of documents; biological, forensic, etc.

The problem was revealed that the busyness of investigators and the insufficient level of technical and forensic support in a number of cases negatively affects the quality of detection, extraction, packaging and research of traces of criminal offenses during the examination, their further use in the course of criminal proceedings. Conducted empirical studies have shown that in the practical work of inquirers, there are negative cases, admission of a number of shortcomings, in particular: improper recording of individual signs of revealed trace information in protocols; not using photography and video recording, not drawing up plans and schemes based on the results of the inspection; deficiencies in the packaging of recovered trace information and other objects; failure to involve necessary specialists and other participants in the review. Forensic recommendations are provided to prevent the specified shortcomings in practical activities.

The study of empirical sources made it possible to identify the circumstances at the scene that testify to the commission of a criminal offense by minors: small hand and foot prints; a track of traces characteristic of minors; personal belongings of the offender left at the scene; traces of shoes worn by teenagers; teeth marks on products, which can be used to determine the approximate age of a minor; objects of

encroachment - "adolescent assortment" (small items, computer equipment, modern gadgets, jewelry); inscriptions and drawings on the walls, by which it is possible to characterize the person of the offender; the text of the inscription containing jokes, in particular of a cynical nature, or representing the slogans of certain informal organizations of minors; the place and height of the inscription, which can be used to determine the approximate height of the minor.

Taking into account the fact that these studies have already been the subject of scientific review, forensic examinations relevant at the current stage of legal regulation and practical activity have been revealed (in particular, commodity and less common, but important types of forensic examinations: psychological forensic examination and forensic medical examination of age determination).

It is emphasized that the interrogation of minors as a separate category of participants in criminal proceedings is characterized by a number of features, requires taking into account their age, mental development, psychological state, and, accordingly, the use of specially developed tactics that meet the requirements of admissibility and are based on the data of the science of psychology. Interrogation of minors during the investigation of criminal misdemeanors has a number of features related to legal regulations, conduct tactics, and psychological characteristics. The researcher, possessing the skill of applying tactical techniques at certain stages of establishing psychological contact, will be able to achieve the tasks of investigative (search) action. The "methodology of contact interaction" was formed during the establishment of psychological contact in the process of investigating criminal offenses committed by minors, which is implemented according to the stages: 1) accumulation of consent; 2) search for common interests; 3) outlining the principles of communication; 4) identifying qualities that are dangerous for communication; 5) individual influence and adaptation to the participant of investigative (search) action; 6) formation of common rules of interaction. Systems of tactical techniques at certain stages of establishing psychological contact are proposed.

The study of theoretical and practical sources proved that in criminal proceedings about criminal offenses committed by minors, the key tasks of

conducting an investigative experiment were the following: verification and clarification of factual data obtained as a result of individual investigative (search) actions; obtaining new evidence; establishment and elimination of contradictions in the testimony of suspects, accused persons, witnesses and victims; elucidation of the exact mechanism of committing a criminal offense; identification of reasons and conditions that contributed to or hindered the commission of a criminal offense, etc.

Thus, as a result of the conducted research, the principles of the specific methodology of the investigation of criminal offenses committed by minors were formed, including the forensic characteristics of this type of criminal offenses, recommendations for the organization of the initial stage of the investigation, typical investigative situations and algorithms for solving them, the principles of interaction of the investigator with juvenile prevention units, operational units and other subjects, peculiarities of conducting investigative (search) actions, use of special knowledge.

Key words: criminal misdemeanor, investigation, minor, investigative (search) action, forensic recommendation, criminal proceedings, forensic characteristics.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧКИ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковано основні наукові результати дисертації:

1. Кашпур А.С. Тактика огляду місця події під час розслідування кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми. *Науковий вісник публічного та приватного права*. Вип. 6. Том 1. 2020. С. 259-264. DOI: <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2020.6-1.46>

2. Кашпур А.С. Організаційно-тактичні засади взаємодії дізнавача у процесі розслідування кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми. *Нове українське право*. Київ: Київський регіональний центр Національної академії правових наук України, 2021. Вип. 6. С. 207-213. DOI: <https://doi.org/10.51989/NUL.2021.6.31>

3. Кашпур А.С., Сокиран Ф.М. Допит неповнолітнього: криміналістична та психологічна характеристика. *Юридична психологія* : наук. журн. / редкол. : Ю. М. Черноус (голов. ред) та ін. Київ.: Нац. акад. внутр. справ. №2 (29). 2021. С. 61-69. DOI: <https://doi.org/10.33270/03212902.61>

4. Kashpur, A. Investigative experiment during investigation of criminal offences committed by underage persons. *Entrepreneurship, Economy and Law*. 2022. № 5. P. 133-139. DOI: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2022.5.19>

5. Кашпур А.С. Криміналістична характеристика кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми. *Knowledge, Education, Law, Management*. 2020. №6 (34). Vol. 3. С.70-75. URL: DOI: <https://doi.org/10.51647/kelm.2020.6.3.15> (Республіка Польща)

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

6. Кашпур А.С. Особливості проведення слідчих (розшукових) дій під час розслідування кримінальних проступків. *Правове життя: сучасний стан та перспективи розвитку*: матеріали ІХ Всеукраїнської студентської науково-

практичної конференції (м. Ірпінь, 30 жовтня 2020 року). Ірпінь: Університет ДФС України, 2020. С. 23-26.

7. Кашпур А.С. Кримінальні проступки: поняття та правові засади кримінального провадження. *Актуальні питання криміналістики та судової експертизи* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Київ, 19 листоп. 2020 р.) / [редкол.: В. В. Черней, С. Д. Гусарев, С. С. Чернявський та ін.]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. С. 205-207.

8. Кашпур А.С. Особливості допиту під час розслідування кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми. *Актуальні питання сучасної науки*: матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції м. Київ, 19-20 липня 2021 року. – Київ: МЦНІД, 2021. - С.43-46.

9. Кашпур А.С. Теоретичні основи розслідування кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми. *Правовий дискурс: Матеріали I Всеукраїнської науково-практичної конференції здобувачів та викладачів закладів вищої освіти* (Черкаський інститут пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля НУЦЗ України, 12 жовтня 2021 року). – Черкаси : Видавець Третяков О. М., 2021. – С.137-139.

10. Кашпур А.С. Дотримання прав та свобод неповнолітніх – підозрюваних у вчиненні кримінальних проступків. *Економіко-правова політика в умовах світової кризи: проблеми і шляхи подолання* : збірник тез доповідей учасників Міжнародної науково-практичної конференції, м. Черкаси, 25 листопада 2021 року. Черкаси : Східноєвропейський університет імені Рауфа Аблязова, 2021. С.66-67.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	18
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОСТУПКІВ, ВЧИНЕНИХ НЕПОВНОЛІТНІМИ	
1.1. Стан наукових досліджень проблем розслідування кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми.....	31
1.2. Правові засади розслідування кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми.....	49
1.3. Криміналістична характеристика кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми.....	79
Висновки до розділу 1.....	95
РОЗДІЛ 2. ОРГАНІЗАЦІЙНО-ТАКТИЧНІ ЗАСАДИ РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОСТУПКІВ, ВЧИНЕНИХ НЕПОВНОЛІТНІМИ	
2.1. Обставини, що підлягають доказуванню під час розслідування кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми.....	100
2.2. Типові слідчі ситуації розслідування кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми та алгоритми їх вирішення.....	109
2.3. Організаційно-тактичні засади взаємодії дізнавача із іншими суб'єктами під час розслідування кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми.....	114
2.4. Особливості використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми.....	129
Висновки до розділу 2.....	149
РОЗДІЛ 3. ПРОВЕДЕННЯ ОКРЕМИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОСТУПКІВ, ВЧИНЕНИХ НЕПОВНОЛІТНІМИ	

3.1. Проведення огляду під час розслідування кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми.....	153
3.2. Проведення допиту під час розслідування кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми.....	162
3.3. Проведення слідчого експерименту під час розслідування кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми	177
Висновки до розділу 3.....	187
ВИСНОВКИ.....	192
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	213
ДОДАТКИ.....	236

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Правова система нашої держави та правозастосовна практика зазнає численних змін з метою забезпечення євроінтеграційного напрямку розвитку України, гарантування принципу верховенства права. Конституція України проголошує, що утвердження та забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави. Посилену увагу міжнародні та державні інституції спрямовують на всебічний захист прав дітей, а за умови вчинення ними кримінальних правопорушень та кримінальних проступків – необхідно забезпечити належну правову процедуру кримінального провадження згідно із міжнародними стандартами. Цей обов'язок впливає зі змісту міжнародних договорів, зокрема, Декларації ООН про права дитини 1959 року, Мінімальних стандартних правил ООН, що стосуються здійснення правосуддя щодо неповнолітніх 1985 року, Конвенції ООН про права дитини 1989 року, Керівних принципів Комітету міністрів Ради Європи щодо судочинства, дружнього до дитини, 2010 року та спрямований на реалізацію Національної стратегії реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 18 грудня 2018 р. № 1027-р.

Відповідно до Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» від 22 листопада 2018 року № 2617-VIII, в Україні з 1 липня 2020 року запроваджено інститут кримінальних проступків. Згідно з чинним кримінальним процесуальним законодавством, досудове розслідування злочинів здійснюється у формі досудового слідства, а кримінальних проступків – у формі дізнання в порядку, передбаченому КПК України. З метою ефективного функціонування інституту дізнання, до КПК України були внесені зміни та доповнення, що стосуються процедури кримінального провадження щодо кримінальних проступків. За таких умов криміналістична методика розслідування кримінальних проступків

теж зазнала змін, особливо із врахуванням спеціального суб'єкта їх вчинення – неповнолітніх.

Кількість вчинених кримінальних проступків викликає серйозне занепокоєння. Так, згідно з даними Офісу Генерального прокурора, протягом 2021 року було обліковано 100707 кримінальних проступків, було повідомлено про підозру у 51954 кримінальних провадженнях, з обвинувальним актом до суду було направлено 49751 кримінальних проваджень. З них 916 – стосувалося кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми або за їх участю. За 2022 рік було обліковано 73543 кримінальних проступків, повідомлено про підозру у 38295 випадках, з обвинувальним актом до суду направлено 36692 кримінальних проваджень. З них 308 кримінальних проваджень з обвинувальним актом – стосувалося кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми або за їх участю¹. Крім того, привертає увагу факт, що лише менша половина матеріалів кримінального провадження щодо кримінальних проступків з обвинувальним актом направляються до суду.

Інститут кримінальних проступків є новим у вітчизняному кримінальному та кримінальному процесуальному законодавстві.

Найбільш поширеними кримінальними проступками, що вчинюються неповнолітніми, є: умисне легке тілесне ушкодження (ст. 125 КК України); крадіжка (ч. 1 ст. 185 КК України); шахрайство (ч. 1 ст. 190 КК України); хуліганство (ч. 1 ст. 296 КК України); незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів без мети збуту (ч. 1 ст. 309 КК України). Як засвідчили результати досліджень, четверта частина таких кримінальних проступків вчинюються неповнолітніми або за їх участі.

Загрозливими є статистичні показники щодо причетності до кримінальних проступків неповнолітніх, що вимагає дієвих заходів реагування:

¹ Єдиний звіт про кримінальні правопорушення по державі за грудень 2021; за травень 2022 року. Офіс Генерального прокурора : [сайт]. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>

виявлення фактів протиправної діяльності, розслідування протиправних проявів та реалізації комплексної профілактичної діяльності. Гостроти проблематиці надає той факт, що вчинення кримінальних проступків неповнолітніми часто є початком протиправної діяльності, «спусковим механізмом», що провокує неповнолітнього на вчинення інших протиправних та злочинних діянь. Тому вчинення кримінальних проступків неповнолітніми посягає на засади суспільної моралі у сфері розвитку й виховання молодого покоління, згубно впливає на неповнолітніх, спотворює їх орієнтири, прищеплює аморальні звички, сприяє зростанню рівня злочинності неповнолітніх. Тому слід спрямувати зусилля на підвищення ефективності розслідування кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми, охоплюючи вирішення завдань і профілактичної діяльності.

Як засвідчили результати проведених емпіричних досліджень, нині ефективному розслідуванню кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми, перешкоджають такі обставини: недоліки криміналістичного забезпечення розслідування (на думку 76,4 % опитаних дізнавачів); недоліки запобігання вчиненню кримінальних проступків (75,5 %); прогалини та колізії законодавства, що обумовлюють труднощі правозастосування (67,9 %); проблеми доказування обставин кримінального проступку та наступного судового розгляду кримінальних проваджень (61,3 %); складнощі у пошуку та опрацюванні наукової, навчально-методичної інформації (56,6 %) складнощі організації розслідування (47,6 %) та ін. Відповідно, проведення дослідження окресленої проблематики спрямовується на вирішення поставлених завдань. Практичні працівники засвідчують потребу забезпечення криміналістичними рекомендаціями проблем розслідування кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми (86,1 %).

Теоретичне підґрунтя дослідження становлять фундаментальні праці, у яких висвітлено концептуальні засади методики розслідування кримінальних правопорушень, зокрема наукові доробки Л. І. Аркуші, В. П. Бахіна, В. К. Весельського, Г. П. Власової, А. Ф. Волобуєва, І. В. Гори,

В. Я. Горбачевського, В. Г. Гончаренка, В. Г. Дрозд, В. А. Журавля, А. П. Запотоцького, А. В. Іщенка, В. А. Колесника, В. О. Коновалової, В. С. Кузьмічова, В. В. Лисенка, В. Г. Лукашевича, Є. Д. Лук'янчикова, О. В. Одерія, І. В. Пирога, М. А. Погорецького, А. А. Саковського, М. В. Салтевського, О. А. Самойленко, Д. Б. Сергєєвої, В. М. Стратонова, Л. В. Омельчук, О. В. Таран, В. В. Тіщенко, В. В. Пяковського, Л. Д. Удалової, П. В. Цимбала, К. О. Чаплинського, С. С. Чернявського, Ю. М. Черноус, В. М. Шевчука, В. Ю. Шепітька, Б. В. Щура та ін.

Аналіз проблем розслідування кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми, привертав увагу вчених. Зокрема, це дослідження М. О. Пасеки «Особа неповнолітнього правопорушника як об'єкт криміналістичного дослідження» (2013). Під кутом зору науки кримінального процесу проблематика висвітлювалася у роботі О. Ф. Вакуленко «Досудове розслідування кримінальних проваджень щодо неповнолітніх» (2017). Криміналістичну методика розслідування окремих видів кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми, розглядали П. О. Кудлай «Криміналістична характеристика та особливості розслідування крадіжок вантажів, скоєних неповнолітніми з рухомого складу залізничного транспорту» (2010), О. В. Сіренко «Криміналістична характеристика крадіжок, грабежів та розбійних нападів, вчинених неповнолітніми» (2012), М. М. Єфімов «Криміналістична характеристика та особливості розслідування хуліганства» (2012).

Однак, у юридичній літературі проблематика розслідування кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми, не була предметом окремого наукового дослідження. Нині постала потреба в комплексному висвітленні окресленої проблематики в контексті сучасних правових реалій та особливостей учинення кримінальних проступків. Практично затребуваним є формування методики розслідування кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми, надання криміналістичних рекомендацій. Окреслені обставини засвідчують актуальність дослідження обраної теми.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами. Дисертаційне дослідження виконано відповідно до наукових програм, планів, тем, зокрема: Цілей сталого розвитку України на період до 2030 року, затверджених Указом Президента України від 30 вересня 2019 року № 722/2019; Національної стратегії реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 18 грудня 2018 р. № 1027-р.; Переліку пріоритетних тематичних напрямів наукових досліджень і науково-технічних розробок на період до 2021 року, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України (КМУ) від 7 вересня 2011 року № 942; Стратегії комунікації у сфері європейської інтеграції на 2018–2021 роки, затвердженої розпорядженням КМУ від 25 жовтня 2017 року № 779-р, і Плану заходів на 2021 рік з реалізації Стратегії комунікації у сфері європейської інтеграції на 2018–2021 роки, затвердженого розпорядженням КМУ від 14 квітня 2021 року № 331-р. Дослідження здійснено відповідно до Стратегії розвитку органів системи Міністерства внутрішніх справ на період до 2020 року, затвердженої розпорядженням КМУ від 15 листопада 2017 року № 1023-р, і Плану заходів з її реалізації, затвердженого розпорядженням КМУ від 21 серпня 2019 року № 693-р; Тематики наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок на 2020–2024 роки, затвердженої наказом Міністерства внутрішніх справ (МВС) України від 11 червня 2020 року № 454; Основних напрямів наукових досліджень Національної академії внутрішніх справ на 2018–2020 роки (рішення Вченої ради від 26 грудня 2017 року, протокол № 28).

Тему дисертації затверджено на засіданні Вченої ради Національної академії внутрішніх справ від 12 листопада 2020 року, протокол № 22 та зареєстровано Координаційним бюро Національної академії правових наук України (№ 708, 2021 рік).

Мета і завдання дослідження. *Мета* роботи полягає у формуванні теоретичних положень і практичних рекомендацій щодо розслідування кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми.

Для досягнення поставленої мети поставлено такі *завдання*:

- з’ясувати стан наукових досліджень проблем розслідування кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми та виокремити питання, які вимагають першочергового опрацювання;

- розкрити правові засади розслідування кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми;

- сформулювати криміналістичну характеристику кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми;

- визначити обставини, що підлягають доказуванню під час розслідування кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми;

- розкрити типові слідчі ситуації розслідування кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми та запропонувати алгоритми їх вирішення;

- з’ясувати організаційно-тактичні засади взаємодії дізнавача із іншими суб’єктами під час розслідування кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми;

- визначити особливості використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми;

- розкрити особливості проведення огляду під час розслідування кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми;

- з’ясувати особливості проведення допиту під час розслідування кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми;

- визначити особливості проведення слідчого експерименту під час розслідування кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми.

Об’єкт дослідження – правовідносини, що виникають у сфері діяльності органів досудового розслідування під час розслідування кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми.

Предметом дослідження є розслідування кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми.

Методи дослідження. Для реалізації поставленої мети в роботі використано загальнонаукові та спеціальні методи, які дали змогу оптимально

врахувати специфіку об'єкта й предмета дослідження, зокрема: методи *формальної логіки* (аналіз, синтез, дедукція, індукція, аналогія, абстрагування) – для детального висвітлення змісту порушених питань (у всіх розділах дисертації); *спеціально-правові* методи, передусім *порівняльно-правовий* – під час аналізу норм матеріального та процесуального права, наукових категорій, визначень і підходів (у всіх розділах дисертації); *історико-правовий* – у межах тлумачення на підставі наукових поглядів і положень чинного законодавства основних термінів, що використані в дисертації, таких як: «кримінальний проступок», «неповнолітній», «криміналістична характеристика» (підрозділ 1.3), «слідча ситуація» (підрозділ 2.2); *системно-структурний* – для формулювання завдань дізнавача під час розслідування кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми (розділ 2); *метод системного аналізу* – у контексті визначення напрямів діяльності з удосконалення розслідування кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми (підрозділи 2.2, 2.3, розділ 3); *статистичний* – для підтвердження теоретичних висновків даними державної та відомчої статистики, узагальнення результатів вивчення емпіричних джерел (у всіх розділах дисертації); *соціологічний* – у межах обґрунтування наукових висновків даними анкетування дізнавачів та інспекторів-криміналістів Національної поліції України (у всіх розділах дисертації).

Емпіричну базу дослідження становлять статистичні й аналітичні матеріали МВС України, Національної поліції України, Генеральної прокуратури України, Державної судової адміністрації України за 2018–2022 роки; дані, отримані внаслідок вивчення 150 кримінальних проваджень, дізнання в яких здійснювали протягом 2020–2022 років (Волинська, Дніпропетровська, Запорізька, Івано-Франківська, Київська, Кіровоградська, Луганська, Львівська, Одеська області, м. Київ); результати анкетування 212 дізнавачів та 96 інспекторів-криміналістів Національної поліції України (Вінницька, Київська, Харківська, Хмельницька, Черкаська, Чернівецька області, м. Київ).

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що дисертація є монографічним дослідженням, у якому сформовано основи теоретичні положення та практичні рекомендації щодо розслідування кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми, визначено низку положень, висновків і рекомендацій, що формують основи відповідної криміналістичної методики та становлять наукову новизну, зокрема:

вперше:

– сформовано засади видової методики розслідування кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми, що охоплює криміналістичну характеристику цього виду кримінальних проступків, рекомендації з організації початкового етапу розслідування, типові слідчі ситуації та алгоритми їх вирішення, засади взаємодії слідчого з підрозділами ювенальної превенції, оперативними підрозділами й іншими суб'єктами, особливості проведення слідчих (розшукових) дій, використання спеціальних знань;

– визначено типові слідчі ситуації розслідування кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми, відповідно до початкового етапу розслідування (потерпілі або свідки стверджують, що за зовнішнім виглядом і поведінкою правопорушником був неповнолітній; обстановка місця події, сліди та інша інформація свідчать про вчинення кримінального проступку неповнолітнім; потерпілі та свідки знайомі із правопорушниками і їм достовірно відомий їх вік) та наступного етапу розслідування (підозрюваний повністю визнав факт вчинення кримінального проступку; підозрюваний частково визнав винуватість; підозрюваний не визнає себе винним), запропоновані алгоритми дій за умов кожної із слідчих ситуацій;

– сформовано засади взаємодії дізнавача з іншими компетентними суб'єктами – представниками правоохоронних, державних органів, громадських організацій та окремих громадян у процесуальних та непроцесуальних формах на оперативно-тактичному (місцевому), відомчому, міжвідомчому, державному, міжнародному рівнях з метою виявлення,

розслідування, попередження кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми;

– надано криміналістичні рекомендації щодо використання під час розслідування кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми, спеціальних знань у процесуальних формах, а саме: залучення спеціаліста до проведення слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій (ст. 71 КПК України); надання спеціалістом висновку (ст. 298-1, ст. 300 КПК України); надання письмового пояснення спеціаліста як додатку до протоколу процесуальної дії (п. 2 ст. 2 ст. 105 КПК України); призначення та проведення судових експертиз (ст. 242 КПК України) та непроцесуальній формі, а саме шляхом усного консультування зі спеціалістом;

– сформовано «методику контактної взаємодії» за умов встановлення психологічного контакту у процесі проведення допиту під час розслідування кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми, що реалізується згідно стадій: накопичення згоди; пошук спільних інтересів; окреслення засад спілкування; виявлення якостей, небезпечних для спілкування; індивідуальний вплив та адаптація до учасника слідчої (розшукової) дії; формування спільних правил взаємодії. Запропоновано системи тактичних прийомів на визначених стадіях встановлення психологічного контакту;

удосконалено:

– характеристика стану наукових досліджень щодо кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми, із виокремленням питань для першочергового опрацювання, а саме: побудови теоретичних та практичних основ криміналістичної методики розслідування кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми, яка враховує законодавчі зміни, криміналістичні інновації та забезпечує повноцінне дотримання учасників кримінального провадження;

– правове регулювання розслідування кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми, для чого визначені слідчі (розшукові) дії, негласні слідчі (розшукові) дії, а також додаткові способи збирання доказової інформації

щодо для досудового розслідування кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми;

– характеристику способів вчинення кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми, відповідно до стадій підготовки, безпосереднього вчинення, приховування та залежно від застосування до фізичного чи психологічного насильства;

– класифікацію матеріальних, ідеальних та електронних джерел слідової інформації, що утворюється внаслідок вчинення кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми;

– підходи до вивчення особи правопорушника: перший передбачає отримання даних про особу правопорушника за залишеними матеріальними, ідеальними та електронними слідами; другий – полягає в дослідженні поведінки учасника кримінального провадження під час досудового розслідування;

– криміналістичні рекомендації щодо залучення спеціаліста-психолога з метою належної підготовки до проведення слідчих (розшукових) дій, підвищення ефективності їх безпосереднього проведення, а також належного оцінювання отриманих результатів під час розслідування кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми;

– криміналістичні рекомендації щодо проведення слідчого експерименту під час кримінального провадження щодо кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми, які полягають у ретельному вивченні особи неповнолітнього учасника слідчої (розшукової) дії, плануванні проведення слідчого експерименту; залученні спеціаліста для забезпечення повної та об'єктивної перевірки обставин кримінального провадження;

дістало подальший розвиток:

– криміналістична характеристика кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми відповідно до її основних елементів, таких як спосіб учинення, обстановка та слідова картина, особа неповнолітнього правопорушника й особа потерпілого;

– класифікація джерел криміналістично значущої інформації про особу правопорушника та особу потерпілого відповідно до визначених груп: джерела ідеальної інформації; джерела матеріальної інформації; джерела електронної (цифрової) інформації; складні джерела як система поєднання інформації даних груп;

– рекомендації щодо використання інформації про особу неповнолітнього правопорушника під час розслідування з метою: встановлення тотожності особи за комплексом її зовнішньо відображених ознак; встановлення фактичної картини кримінального проступку; визначення оптимальної лінії дізнавача, з огляду на його взаємодію з іншими учасниками розслідування; здійснення профілактичної діяльності дізнавача;

– перелік обставин, які підлягають встановленню під час розслідування кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми, спрямовані на встановлення всіх елементів механізму протиправної діяльності, охоплюють обставини, що підлягають доказуванню (ст. 91 КПК України) та акцентовано увагу на особливі обставини, які вимагають ретельного з'ясування (точний вік неповнолітнього підозрюваного, причини і умови, що сприяли вчиненню кримінального проступку та ін.);

– алгоритми дій щодо тактичних операцій початкового етапу розслідування кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми, сформовано типові переліки слідчих (розшукових) дій з метою досягнення завдань кримінального провадження;

– засади процесуальної та непроцесуальної взаємодії дізнавача з оперативними підрозділами й підрозділами ювенальної превенції Національної поліції України під час розслідування кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми;

– криміналістичні рекомендації щодо підвищення ефективності проведення допиту неповнолітнього підозрюваного та свідків у кримінальному провадженні з метою забезпечення об'єктивного встановлення обставин кримінального провадження;

– криміналістичні рекомендації щодо проведення огляду під час розслідування кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми, з виокремленням недоліків, які допускаються у практичній діяльності та формуванням пропозицій щодо їх недопущення.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що викладені й аргументовані в дисертації теоретичні положення, висновки, пропозиції та рекомендації впроваджено та може бути використано у:

– *правозастосовній діяльності* – з метою вдосконалення досудового розслідування кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми (акт Головного слідчого управління Національної поліції України від 17 лютого 2022 року);

– *освітньому процесі* – під час викладання навчальних дисциплін «Криміналістика», «Розслідування окремих видів кримінальних правопорушень», підвищення кваліфікації дізнавачів та інших категорій практичних співробітників, підготовки лекцій, планів-конспектів семінарських і практичних занять (акт Національної академії внутрішніх справ від 14 січня 2022 року).

Особистий внесок здобувача. Дисертація виконана автором самостійно. Усі сформульовані положення та висновки є результатом особистих досліджень автора. Окремі положення дисертації викладено в статті «Допит неповнолітнього: криміналістична та психологічна характеристика», підготовленій у співавторстві (особистий внесок автора – 50 %, 0,3 друк. арк.).

Апробація матеріалів дисертації. Результати наукового дослідження, висновки та пропозиції авторки оприлюднено на міжнародних і всеукраїнських конференціях: «Правове життя: сучасний стан та перспективи розвитку» (м. Ірпінь, 30 жовтня 2020 року), «Актуальні питання криміналістики та судової експертизи» (м. Київ, 19 листоп. 2020 р.), «Актуальні питання сучасної науки» (м. Київ, 19-20 липня 2021 року), «Правовий дискурс» (м. Черкаси, 12 жовтня 2021 року), «Економіко-правова політика в умовах світової кризи: проблеми і шляхи подолання» (м. Черкаси, 25 листопада 2021 року).

Структура та обсяг дисертації. Робота складається з анотації, вступу, трьох розділів, що містять десять підрозділів, висновків, списку використаних джерел (197 найменувань) на 23 сторінках і чотирьох додатків на 15 сторінках. Загальний обсяг дисертації становить 250 сторінок, із них основний текст – 195 сторінок.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОСТУПКІВ, ВЧИНЕНИХ НЕПОВНОЛІТНІМИ

1.1. Стан наукових досліджень проблем розслідування кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми

Проблеми розслідування кримінальних правопорушень, у тому числі й кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми, тривалий час перебували й нині знаходяться у полі дослідницької уваги вчених із різних галузей юриспруденції.

Як зазначають вчені, сучасне кримінальне законодавство, якому мають бути притаманні гнучкість та динамізм, у контексті ювенального виміру знаходиться у статистиці. На жаль, така тенденція в майбутньому може призвести до невідворотних наслідків, одним із яких є деградація молодого покоління та зростання рівня дитячої злочинності [3]. Нині такий невтішний прогноз справджується і ми спостерігаємо стабільне зростання кількості кримінальних правопорушень, які вчинюються неповнолітніми. І, як правило, такий «гіркий досвід» розпочинається саме із вчинення неповнолітніми адміністративних правопорушень та кримінальних проступків. Окреслена ситуація вимагає невідкладного реагування з боку державних та правоохоронних органів, застосування системи заходів з протидії вчиненню кримінальних проступків неповнолітніми, і до одного із важливих заходів належить розробка ефективної криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми.

Науковцями досліджувалися різні аспекти проблематики, однак переважна більшість досліджень з криміналістики стосувалася різноаспектних питань криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми. Питання криміналістичної методики

розслідування кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми, не досліджувалися.

У структурі криміналістичної методики розслідування кримінальних проступків провідне значення має їх криміналістична характеристика. Зміст криміналістичної характеристики кримінальних проступків надає можливість більш точно висувати й перевіряти версії про подію кримінального проступку, моделювати слідчі ситуації та алгоритми їх вирішення, формувати тактику проведення процесуальних та слідчих (розшукових) дій й обирати ефективні тактичні прийоми.

Загалом структура криміналістичної характеристики кримінального проступку складає систему найбільш значущої для виявлення, розкриття, розслідування, попередження кримінального проступку інформації.

Проте вчені влучно зауважують, що структура криміналістичної характеристики не є універсальною, її елементи можуть варіюватися залежно від певної групи протиправних діянь [7, с. 14].

Криміналістична характеристика кримінального проступку є «відправною» точкою у проведенні розслідування, адже містить інформацію про предмет протиправного посягання, спосіб вчинення, обстановку та слідову картину, особу правопорушника та потерпілого.

Слід підкреслити, що центральне місце у криміналістичній характеристиці кримінальних проступків займає особа правопорушника. З даного питання викликає дослідницький інтерес робота М. О. Пасеки «Особа неповнолітнього правопорушника як об'єкт криміналістичного дослідження» (Київ, 2013) [111]. У даній роботі авторка звернула увагу на поняття особи неповнолітнього правопорушника; навела криміналістичну класифікацію осіб неповнолітніх правопорушників, охарактеризувала ознаки та властивості особи неповнолітнього правопорушника як об'єкта криміналістичного дослідження (мова йде про соціально-демографічні ознаки, біологічні ознаки, морально-психологічні властивості особи). Важливо, що авторка розкрила джерела криміналістично значущої інформації про особу неповнолітнього

правопорушника та особливості використання на стадії досудового розслідування [111].

Інститут кримінальних проступків є новим у вітчизняному кримінальному та кримінальному процесуальному законодавстві.

До категорії кримінальних проступків віднесено такі найбільш поширені кримінальні правопорушення: умисне легке тілесне ушкодження (ст. 125 КК України); крадіжка (ч. 1 ст. 185 КК України); шахрайство (ч. 1 ст. 190 КК України); хуліганство (ч. 1 ст. 296 КК України); незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів без мети збуту (ч. 1 ст. 309 КК України). Наведені кримінальні правопорушення раніше склали найбільшу частку кримінальних проваджень слідчих підрозділів Національної поліції України. Тепер же ці правопорушення віднесено до категорії кримінальних проступків [21, с. 184]. Як свідчать результати досліджень, четверта частина таких кримінальних проступків вчинюються неповнолітніми або за їх участі.

Так, вивчення складу кримінальних проступків дозволяє виділити такі види, що у ряді випадків вчиняються неповнолітніми або за їх участю:

- умисне легке тілесне ушкодження (ч. 1, 2 ст. 125 КК України);
- побої та мордування (тільки ч. 1 ст. 126 КК України);
- погроза вбивством (тільки ч. 1 ст. 129 КК України);
- крадіжка (тільки ч. 1 ст. 185 КК України);
- шахрайство (тільки ч. 1 ст. 190 КК України);
- заподіяння майнової шкоди шляхом обману або зловживання довірою (ст. 192 КК України);
- порушення правил безпеки руху або експлуатації залізничного, водного чи повітряного транспорту (тільки ч. 1 ст. 276 КК України);
- керування транспортними засобами в стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції (ст. 286-1 КК України);
- групове порушення громадського порядку (ст. 293 КК України);

– заклики до вчинення дій, що загрожують громадському порядку (ст. 295 КК України);

– хуліганство (тільки ч. 1 ст. 296 КК України)

– жорстоке поводження з тваринами (тільки ч. 1 ст. 299 КК України);

– незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів без мети збуту (тільки ч. 1 ст. 309 КК України);

– посів або вирощування снотворного маку чи конопель (тільки ч. 1 ст. 310 КК України);

– незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання прекурсорів (тільки ч. 1 ст. 311 КК України) та ін.

Запровадження спрощеного порядку як досудового розслідування, так і кримінального провадження в цілому відносно кримінальних проступків як особливої категорії кримінальних правопорушень, які мають менший ступінь суспільної небезпеки – подія обговорювана теоретиками й практикаками та довгоочікувана. Фундаментально розкрила дане питання Г. П. Власова за змісту ряду наукових праць [19]. Вчена підкреслює, що з реформуванням кримінально-процесуального законодавства з метою недопущення порушень прав і законних інтересів учасників кримінального судочинства гостро постає питання стосовно зміни регламентації спрощеного порядку кримінального судочинства з тим, щоб, не покидаючи головної переваги — процесуальної економії, уникнути негативних наслідків його застосування [20, с. 511-516]. Нині, у зв'язку із правовою регламентацією інституту кримінальних проступків та теоретичними напрацюваннями за даним напрямом, дане завдання можна вважати таким, що реалізовано і підлягає подальшому виконанню.

Вченими-криміналістами напрацьовано значний масив праць, що стосуються розслідування окремих видів кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми. У контексті нашого дослідження такі праці вчених можуть бути використані під час дослідження криміналістичної характеристики кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми; побудови методики

відповідно до початкового та наступного етапів розслідування кримінальних проступків. Зокрема, мова йде про наступні монографічні роботи, які мають спільні аспекти щодо розслідування кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми або за їх участю.

– П. О. Кудлай «Криміналістична характеристика та особливості розслідування крадіжок вантажів, скоєних неповнолітніми з рухомого складу залізничного транспорту» (Київ, 2010) [88];

– О. В. Сіренко «Криміналістична характеристика крадіжок, грабежів та розбійних нападів, вчинених неповнолітніми» (Ірпінь, 2012) [154];

– М. М. Єфімов «Криміналістична характеристика та особливості розслідування хуліганства» (Дніпропетровськ, 2012) [38];

– Т. І. Синовєрська «Криміналістична методика розслідування жорстокого поводження з тваринами» (Київ, 2021) [151] та ін.

За результатами аналізу матеріалів щодо кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми, особи неповнолітнього правопорушника та особи потерпілого, можна зробити висновок, що нині спостерігається негативна тенденція щодо втягнення неповнолітніх до вчинення кримінальних проступків.

А. Р. Ікаєв розглядає дану ситуацію у межах розслідування кримінального правопорушення, регламентованого ст. 304 КК України (Київ, 2020) [48]. Аналіз проблем розслідування втягнення неповнолітніх у зайняття жебрацтвом здійснив А. І. Довгань (Львів, 2019) [33]; втягнення неповнолітніх у зайняття проституцією та сутенерством – В. В. Загамула (Київ, 2019) [43].

Розслідування втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність пов'язано з потребою вирішити низку проблемних питань, а саме: виявлення всіх фактів протиправної діяльності, встановлення дорослих співучасників, з'ясуванням способів і засобів втягнення до протиправної діяльності тощо. Проведені дослідження засвідчили високий рівень латентності цього кримінального правопорушення Крім того, у разі виявлення фактів хуліганства, крадіжок, грабежів, злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних

речовин, їх аналогів чи прекурсорів, що вчиняють дорослі із залученням неповнолітніх співучасників, слідчі здебільшого не здійснюють додаткову кваліфікацію за ст. 304 КК України. Зазначене спричиняє латентність цього кримінального правопорушення, перешкоджає виконанню завдань кримінального провадження, зумовлює необхідність застосування адекватних заходів реагування [48, с. 1].

Слід враховувати, що здійснення кримінального провадження за участю неповнолітнього підозрюваного має ряд особливостей, обумовлених правовим статусом неповнолітнього у кримінальному процесі.

Цікавим є дослідження А. Є. Голубова «Процесуальне становище в кримінальному судочинстві України неповнолітнього, який скоїв злочин або суспільно небезпечне діяння» (Харків, 2005) [23]. У роботі автор розкрив особливості процесуального статусу неповнолітніх у кримінальному судочинстві України, а саме: сутність, поняття, види, структуру правового статусу особи; особливості формування та закріплення кримінально-процесуального статусу неповнолітніх. Окрема увага була звернена на кримінально-процесуальний статус неповнолітніх, які скоїли злочин: неповнолітнього підозрюваного, неповнолітнього обвинуваченого, неповнолітнього підсудного; неповнолітнього, щодо якого справу направлено до суду для вирішення питання про звільнення його від кримінальної відповідальності. Проблемним, але важливим для правозастосування є третій розділ дисертації, де розкривається кримінально-процесуальний статус неповнолітніх, які скоїли суспільно небезпечні діяння до досягнення віку, з якого можлива кримінальна відповідальність, а саме: кримінально-процесуальний статус неповнолітніх віком від 11 років до віку, з якого можлива кримінальна відповідальність, які скоїли суспільно небезпечне діяння; участь у кримінальному процесі дитини віком до одинадцяти років, яка скоїла суспільно небезпечне діяння [24]. Вказану проблематику розглядав С. М. Зеленський у роботі «Процесуальний порядок вирішення справ про суспільно небезпечні

діяння осіб, які не досягли віку кримінальної відповідальності» (Київ, 2007 р.) [46].

Враховуючи особливий порядок кримінального провадження щодо неповнолітніх, які вчинили кримінальні проступки, вважаємо доцільним розкрити особливості звільнення від кримінальної відповідальності із застосуванням до неповнолітнього примусових заходів виховного характеру. Окремі аспекти даної проблематики розкриваються у роботі О. А. Губської «Процесуальні питання звільнення особи від кримінальної відповідальності за nereабілітуючими обставинами» (Київ, 2002) [26], Л. М. Палюх «Провадження у справах про застосування примусових заходів виховного характеру» (Київ, 2007) [109], С. В. Пастушенко «Заходи процесуального примусу щодо неповнолітніх обвинувачених в кримінальному процесі України» (Київ, 2011) [112].

Враховуючи змагальний характер кримінального процесу, врахування інтересів сторін у кримінальному провадженні, вбачається важливим опрацювати роботу А. Б. Романюка «Проблеми захисту неповнолітніх у кримінальному судочинстві» (Харків, 2004) [143] та О. Ю. Хахуцяк «Захист прав неповнолітніх обвинувачених у кримінальному процесі України» (Київ, 2006) [174].

З точки зору дотримання прав дітей у кримінальному провадженні привертає увагу робота У. С. Ковної «Забезпечення прав та інтересів малолітніх осіб у кримінальному процесі України» (Київ, 2010) [68].

Для висвітлення криміналістичної характеристики кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми, важливим є опрацювання наукових праць з кримінології, зокрема: Г. В. Дідківська «Особливості кримінально-процесуального провадження по злочинах вчинених неповнолітніми із соціально-неблагополучних сімей» (Ірпінь, 2011) [31]. Важливо, що авторка не лише надала поняття та загальну характеристику неповнолітнього як учасника кримінального процесу, розкрила особливий порядок кримінально-процесуального провадження у справах неповнолітніх, навела співвідношення

міжнародного та вітчизняного досвіду кримінально-процесуального провадження щодо неповнолітніх, але й визначила поняття та загальну характеристику терміну «сімейне неблагополуччя» у кримінальному процесі, виділила окремі прояви сімейного неблагополуччя, що впливають на неповнолітнього як учасника кримінального процесу, розкрила механізм впливу сімейного неблагополуччя на неповнолітнього при розслідуванні кримінальних справ. Окрема увага у дослідженні звертається на запобігання негативному впливу сімейного неблагополуччя на неповнолітнього як учасника кримінального процесу.

З точки зору кримінального процесу, важливою є робота М. О. Карпенка «Особливості провадження в справах про злочини неповнолітніх» (Харків, 2004) [55]. Особливістю даної роботи є розгляд кримінального провадження щодо неповнолітнього як під час досудового розслідування, так і судового розгляду. Це ж стосується роботи О. О. Левендаренко «Особливості процесу доказування у справах про злочини неповнолітніх» (Київ, 2003) [89]. Питання правового статусу неповнолітнього обвинуваченого на досудовому розслідуванні розкривалися у роботі Р. С. Холода «Правовий статус неповнолітнього обвинуваченого на досудовому розслідуванні» (Київ, 2007) [175].

Серед нових праць варто назвати працю О. Ф. Вакуленко «Досудове розслідування кримінальних проваджень щодо неповнолітніх» (Київ, 2017) [11].

Окремий блок досліджень складають здобутки вчених з психології. Саме психологічні знання використовуються з метою вивчення особи неповнолітнього правопорушника, побудови тактики слідчих (розшукових) дій, організації профілактичної діяльності із запобігання дитячій злочинності. Власне, живильним джерелом розвитку науки криміналістики є психологія, й така її галузь як юридична психологія. Концептуальні основи використання спеціальних знань, у тому числі психологічних, були сформовані В. Я. Марчаком у дисертації «Використання спеціальних психологічних знань у

досудовому слідстві» (2003), у якій доведено необхідність використання спеціальних психологічних знань під час досудового розслідування, розкрито їх правове регулювання, виокремлено проблеми використання спеціальних психологічних знань, запропоновані шляхи їх подолання [93].

Важливими як для тлумачення теоретичних положень, так і практичної діяльності є праці Б. В. Романюка «Сучасні теоретичні та правові проблеми використання спеціальних знань у досудовому слідстві» (2002) [144], О. А. Кравченка «Застосування спеціальних знань у доказуванні на досудовому слідстві» (2003). В останній праці розкрито наукові основи застосування спеціальних знань у доказуванні на досудовому слідстві, в контексті чого автор визначає процесуальні та непроцесуальні форми їх застосування відповідно до суб'єктів [78].

У межах дослідження, відносно дослідження особи неповнолітнього правопорушника, вивчалися роботи Н. В. Малиш «Соціально-психологічні особливості формування особистості неповнолітніх правопорушників» (Харків, 2005) [92], О. М. Павлик «Особливості мотиваційної сфери неповнолітніх правопорушників» (Харків, 2005) [107], О. Ю. Петечел «Використання спеціальних психологічних знань щодо неповнолітніх учасників досудового розслідування» (Київ, 2009) [114] та ін.

Як вже підкреслювалося, окрема увага у роботі буде звернена на тактику слідчих (розшукових) дій за участю неповнолітніх, адже саме їх ефективне проведення визначає досягнення завдань кримінального провадження.

Власне слідчу (розшукову) дію слід тлумачити як передбачений КПК України захід, який застосовують компетентні особи для збирання, дослідження, оцінки та використання доказів під час конкретного кримінального провадження. Вони мають пізнавальний і процесуальний характер, а також розшукову спрямованість. Важливою метою слідчих (розшукових) дій є перевірка раніше отриманих у цьому кримінальному провадженні доказів або інших встановлених фактів [85, с. 482].

Важливою є дисертація С. В. Харченка «Тактика проведення слідчих (розшукових) дій за участю неповнолітніх підозрюваних» (Київ, 2016) [172].

Тактичні аспекти допиту неповнолітніх учасників кримінального провадження розкриті у роботі Н. В. Павлюк «Процес формування показань неповнолітніх (інтерпретація та використання під час допиту)» (Харків, 2011) [108]. Дослідницею було розкрито досить широке коло важливих питань, а саме: 1) соціально-психологічна характеристика неповнолітніх (вікова періодизація неповнолітніх; психологічні особливості неповнолітніх окремих вікових груп); 2) процес формування показань неповнолітніх (проблема стадійності формування показань; довільне і мимовільне запам'ятовування неповнолітніх; відтворення як стадія формування показань неповнолітніх; типові помилки в показаннях неповнолітніх); 3) тактика допиту неповнолітніх різних вікових груп (підготовка до допиту неповнолітніх; системи тактичних прийомів допиту неповнолітніх різних вікових груп) [108].

Враховуючи вказану ґрунтовну теоретичну основу, безпосередня увага буде звернена на криміналістичну методика, а саме такий її новий різновид як криміналістична методика розслідування кримінальних проступків.

Фундаментальні основи криміналістичної методики розслідування окремих видів злочинів визначені у працях В. В. Тіщенка «Теоретичні і практичні основи методики розслідування злочинів» (Одеса, 2007) [163], К. О. Чаплинського «Організація і тактика слідчих дій при розслідуванні злочинів, учинених організованими злочинними угрупованнями» (Дніпропетровськ, 2004) [177], С. С. Чернявського «Теоретичні та практичні основи методики розслідування фінансового шахрайства» (Київ, 2010) [180], Ю. М. Чорноус «Криміналістичне забезпечення досудового слідства у справах про злочини міжнародного характеру» (Київ, 2013) [183], Б. В. Щура «Теоретичні основи формування та застосування криміналістичних методик» (Харків, 2011) [189] та ін.

Важливою складовою при формуванні криміналістичної методики розслідування кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми, є криміналістична характеристика.

Криміналістична характеристика кримінальних правопорушень є початковим, «відправним», елементом сучасних методик розслідування окремих видів (груп) кримінальних правопорушень.

Значення криміналістичної характеристики кримінальних проступків полягає в тому, що для дізнавачів вона є особливим «банком» інформації, що містить систему цінної криміналістично значущої інформації, необхідної для успішної організації та планування розкриття, розслідування та попередження кримінально караних діянь.

Вчені по-різному тлумачать зміст криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень.

На думку М. В. Салтевського, криміналістична характеристика – це інформаційна модель, що являє собою якісно-кількісний опис типових ознак конкретного виду (групи) злочинів [148, с. 419].

З позиції В. Ю. Шепітька, криміналістична характеристика визначається як система відомостей про певні види злочинів, ознаки суб'єкта злочину, його мотиви, предмет посягання, обстановку, злочинні способи, які мають значення для виявлення й розкриття таких діянь криміналістичними засобами, прийомами та методами [82, с. 144 – 147].

В. П. Бахін зазначає, що криміналістична характеристика складається з криміналістично значущих даних (які можуть сприяти розкриттю та розслідуванню злочинів), що утворюють систему, елементи якої мають закономірні взаємозв'язки [5, с. 178].

В. К. Весельський криміналістичну характеристику злочину визначає як засновану на практиці правоохоронних органів і криміналістичних досліджень модель системи зведених відомостей про криміналістично значимі ознаки виду, групи або конкретного злочину, яка має за мету оптимізацію процесу розкриття та розслідування злочину [15, с. 114].

На думку В. А. Журавля, криміналістичною характеристикою є модель, у якій на статичному рівні відображені кореляційні зв'язки її елементів [41, с. 63].

Привертає увагу те, що аналізовані наукові напрацювання стосуються криміналістичної характеристики злочинів, адже підготовлені вченими за часів дії Кримінально-процесуального кодексу 1960 року [87], однак вони є цілком актуальні у контексті нашого дослідження. Адже криміналістична характеристика досліджує змістовну характеристику кримінального проступку, його діяльнису сторону, механізм слідоутворення. У 2012 році відбулося прийняття нового Кримінального процесуального кодексу України [84], яким запроваджено інститут кримінальних правопорушень, які поділяються на злочини та кримінальні проступки. Законодавчі зміни обумовили активізацію наукових досліджень за даним напрямом, адже завдання науки – надати практикам теоретично обґрунтований та емпірично перевірений практичний інструментарій.

При цьому вивчення ознак кримінальних проступків свідчить про їх кримінально правову природу, й важливо, що вивчення кримінальних проступків охоплюється предметом криміналістики.

Зокрема, М. М. Дмитрук на підставі проведених досліджень [32] зауважив, що прояви категорії кримінального проступку обумовлені внутрішніми та зовнішніми системно-правовими передумовами. До внутрішніх системно-правових передумов належить порушення таких підстав криміналізації, як: 1) відповідність положень кримінального закону реальній небезпеці діянь; 2) відповідність побутовому та професійному уявленню та сприйняттю поняття «злочин»; 3) соціально-правова обумовленість окремих криміналізованих діянь; 4) порушення принципу невідворотності покарання. Результатом порушення вказаних підстав криміналізації є «трафаретне» застосування інституту звільнення від кримінальної відповідальності, звільнення від покарання та його відбування щодо злочинів невеликої та окремих злочинів середньої тяжкості. Впровадження кримінального проступку

може сприяти оптимізації застосування КК за «дріб'язкові» злочини [32, с. 180-181].

Однак, повною мірою ми не можемо погодитися з автором щодо думки про «дріб'язковість» окремих злочинів. Адже кримінальні проступки, й зокрема, які вчинені неповнолітніми – крім очевидної суспільної небезпеки, містять «приховану загрозу» щодо моральної деградації дітей, їх протиправної поведінки. Нерідко такі діяння є «пусковим механізмом» щодо злочинності дітей. Тобто, жоден кримінальний проступок, вчинений неповнолітнім, не повинен залишитися без реагування, застосування правоохоронними органами комплексу заходів щодо його виявлення, розслідування, попередження. Й формування криміналістичної методики розслідування кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми, спрямовано на вирішення вказаного завдання.

Отже, криміналістична характеристика кримінальних проступків, вчених неповнолітніми – як виду кримінальних правопорушень – це науково розроблена парадигма дослідження криміналістичної суті вказаних кримінальних проступків – їх діяльнісного (функціонального) і слідового (інформаційного) аспектів з метою формування вихідної бази для побудови окремих методик їх розслідування та застосування у практичній правоохоронній діяльності.

На підставі викладених наукових підходів можна визначити криміналістичну характеристику кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми, як імовірну модель кримінального проступку, основу для побудови таких же ймовірних умовиводів – криміналістичних версій та встановлення обставин кримінального провадження, досягнення його завдань.

Побудова криміналістичної характеристики кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми, повинна ґрунтуватися на вивченні механізмів вчинення та слідоутворення конкретних кримінальних проступків, різних за своїм складом, але об'єднаних спільною ознакою – суб'єктом кримінального проступку, тобто – неповнолітнім. Обов'язковим елементом є визначення

кореляційних зв'язків між елементами криміналістичної характеристики кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми.

Криміналістична характеристика як система притаманних конкретному виду кримінального правопорушення, а відносно нашого дослідження – кримінального проступку, ознак – включає в себе відповідні елементи. На сторінках наукової та навчально-методичної літератури триває дискусія з даного приводу [62, с. 137-139].

Проаналізувавши структуру криміналістичної характеристики, наведену у працях вчених криміналістів, М. В. Салтевський прийшов до висновку, що більшість авторів виділяють чотири основні елементи: предмет безпосереднього замаху; спосіб вчинення злочину в його широкому розумінні; «слідова картина» в її широкій інтерпретації; особа злочинця [149, с. 115 – 117].

Проведені дослідження засвідчили, що до основних що до основних структурних елементів криміналістичної характеристики кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми, належать: предмет посягання; обстановка вчинення кримінального проступку; спосіб підготовки, вчинення та приховування кримінального проступку; слідова картина кримінального проступку; дані про особу неповнолітнього правопорушника; дані про потерпілого. Такі елементи будуть використані нами за основу у нашому дослідженні.

Елементи криміналістичної характеристики пов'язані між собою, вони мають кореляційні зв'язки, що важливо з'ясувати під час дослідження. Щодо висвітлення даного проблемного питання, заслуговує на увагу праця В. Л. Синчука «Кореляційні залежності між елементами криміналістичної характеристики та їх використання в методиці розслідування вбивств» (2004). У дисертації розглянуто криміналістичну характеристику як інформаційну модель і робочий інструментарій слідчого, запропоновано напрями вдосконалення методики розслідування. У роботі досліджено специфіку взаємозв'язків між елементами криміналістичної характеристики вбивств на підставі узагальнення та аналізу значного емпіричного матеріалу, розроблено методику встановлення

ступеня щільності, рангової та парної кореляції між цими елементами. Ці відомості використано для побудови типових версій щодо особи вбивці на підставі аналізу емпіричного матеріалу та виявлення кореляційних залежностей між елементами криміналістичної характеристики вбивств. Також розроблено алгоритми виявлення та розшуку злочинців, які зникли з місця події [152]. Вважаємо, що встановлення кореляційних зв'язків між елементами криміналістичної характеристики кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми, є пріоритетним завданням нашого дослідження, адже дозволяє побудувати цілісну криміналістичну характеристику, підвищити ефективність діяльності з виявлення, розслідування кримінальних правопорушень та їх попередження.

Сьогодні увага вчених почала звертатися й на криміналістичну методику розслідування кримінальних проступків. Так, О. О. Вакулик зазначає, що особливістю кримінальних проступків є значно менший рівень суспільної небезпеки ніж у злочинів. Відповідно покарання за них, не має бути пов'язане з позбавленням волі, а в такому випадку достатньо штрафу або суспільно-корисних робіт. Враховуючи ступінь небезпеки проступку і, відповідно, особи, яка підозрюється у ньому, інструменти для розслідування також мають набагато менше обмежувати його права і свободи. Так, під час розслідування проступку неможливо застосувати до особи запобіжний захід у вигляді тримання під вартою, тобто відправити в слідчий ізолятор. Щодо таких осіб неможливо проводити негласні слідчі дії (прослуховування, спостереження за особою, контрольні поставки тощо). Таким чином, з огляду на вищевказане, постають проблеми й в розробці методики розслідування кримінальних проступків. Загально визнано, що система криміналістичної методики включає в себе загальні положення методики розслідування злочинів і окремі (видові чи групові) методики розслідування певних видів чи груп злочинів. Відповідно – найважливішим призначенням кожної окремої криміналістичної методики є розроблення типових системних дій і заходів слідчого, що сприяють обранню ним найоптимальнішої й ефективнішої лінії поведінки під час розслідування

певного виду (групи) злочинів. На наш погляд, методика розслідування кримінальних проступків не повинна розроблятися шляхом трансформування із вже існуючих методик розслідування злочинів невеликої тяжкості. Оскільки законодавцем пропонується: введення нового учасника кримінального провадження – дізнавача, який здійснює розслідування кримінальних проступків у спрощеному порядку; перелік можливих негласних слідчих (розшукових) дій під час дізнання; унормування джерел доказів (крім визначених у ст. 84 КПК України, пояснення осіб, результати медичного освідування, висновок спеціаліста тощо), а також ряд інших новел. Тому, до розробки вищевказаної методики варто підходити як з урахуванням набутого досвіду у розслідуванні злочинів невеликої тяжкості, так і впроваджуваних особливостей процедури розслідування кримінальних проступків [12, с. 80-81].

Слід також підкреслити, що криміналістика є наукою, яка стрімко розвивається, відповідно до новинок науково-технічного прогресу та криміналістичних інновацій.

Згідно зі ст. 1 Закону України «Про інноваційну діяльність» 2002 року, інновації – це новостворені (застосовані) і (або) вдосконалені конкурентоздатні технології, продукція або послуги, а також організаційно-технічні рішення виробничого, адміністративного, комерційного або іншого характеру, що істотно поліпшують структуру та якість виробництва і (або) соціальної сфери. Інноваційна діяльність – діяльність, що спрямована на використання і комерціалізацію результатів наукових досліджень та розробок і зумовлює випуск на ринок нових конкурентоздатних товарів і послуг. Інноваційний продукт – результат науково-дослідної й (або) дослідно-конструкторської розробки, що відповідає вимогам, встановленим цим Законом [134].

Основні зусилля в розслідуванні, розкритті та запобіганні кримінальним правопорушенням пов'язані з пошуком, накопиченням та зберіганням значного обсягу необхідної інформації, її оцінкою, побудовою версій та розробленням планів розслідування, складанням процесуальних та інших документів, організацією всього процесу розслідування. Використання новітніх

інформаційних технологій у правозастосовній діяльності спрямоване на оптимізацію процесів вирішення таких завдань.

Напрямами використання інформаційних технологій у досудовому слідстві є створення та ведення криміналістичних обліків, побудова суб'єктивних портретів, користування базою законодавства України та іншими базами даних. У сучасних умовах слідчим потрібні інформаційні технології для оптимізації управління процесами інформаційного забезпечення, здійснення автоматизованого пошуку відомостей щодо будь-яких об'єктів (осіб, подій, предметів тощо), одержання формалізованих знань з усіх видів баз даних, що існують у світі, статистичного і географічного аналізу подій, пошуку окремих об'єктів і осіб.

Інформаційні технології надають можливість оперативного збирання, зіставлення та глибокого аналізу відомостей із різних джерел (повідомлень, результатів оперативно-розшукових заходів, допитів, адресної бази даних тощо). Вони оптимізують процес встановлення хронологічної послідовності подій за часом та відповідність окремих фактів. Інформаційні технології дозволяють здійснювати складання планів та схем місця події та моделювати подію кримінального правопорушення за допомогою комп'ютерної техніки. Слід вести мову про інновації як окремий напрям розвитку криміналістики та криміналістичної техніки [49].

З метою формування інноваційної криміналістичної методики розслідування кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми, варто використовувати праці сучасних вчених з актуальних проблем криміналістики, використовувати результати власних емпіричних досліджень і трансформувати отримані відомості з метою досягнення завдань власного дослідження. Це праці А. В. Даніель [29], В. В. Тіщенко та А. А. Барцицької [164], К. В. Калюги [53], О. І. Мотляха та І. П. Усікова [97], О. А. Полтавського [121, с. 331-349], В. М. Стратонова [159], А. В. Столітнього [158], І. В. Пирога [116], І. О. Теслюк [161], І. В. Черниченко [179], Ю. М. Чорноус [184], які присвячені інноваційним напрямкам розвитку криміналістичних досліджень.

Враховуючи зміни, які відбулися у кримінальному процесуальному законодавстві, важливим є забезпечення прав учасників кримінального провадження щодо досудового розслідування кримінальних проступків.

З даного приводу, важливим є дослідження В. І. Божика «Забезпечення прав особи під час досудового розслідування кримінальних проступків» (Київ, 2020) [10]. Автор зазначає, що з огляду на різноманітні підходи до визначення механізму забезпечення прав особи, власне забезпечення прав особи під час досудового розслідування кримінальних проступків слід розглядати як багаторівневий правовий механізм, який забезпечується державою і передбачає наявність дієвих гарантій реального захисту і відстоювання невід'ємних прав людини та їх виняткового правомірного обмеження при здійсненні спеціальної процедури розслідування кримінальних проступків [10, с. 8].

Будь-який кримінальний проступок є подією, що характеризується системою характерних ознак, виділення та опис яких на основі емпіричного узагальнення щодо практики розслідування використовується під час конструювання методики розслідування цих кримінальних проступків.

Щодо криміналістичної характеристики кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми, то її розробка дозволить: встановити криміналістично значущі ознаки даного кримінального проступку; визначити взаємозалежності між окремими елементами криміналістичної характеристики; визначити напрямки розслідування та побудувати його план; використати можливості типових моделей розслідування і типових комплексів слідчих (розшукових) дій.

Вказані відомості можуть бути використані органами дізнання, досудового розслідування, прокуратури і суду при розслідуванні та судовому розгляді справ про кримінальні проступки, вчинені неповнолітніми; під час здійснення наукових досліджень, спрямованих на розробку й удосконалення тактики проведення окремих слідчих (розшукових) дій за участю неповнолітніх і методики розслідування окремих видів кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми; у законотворчій діяльності при вдосконаленні кримінального

процесуального законодавства та з метою підвищення ефективності правозастосовної діяльності.

Таким чином, у межах підрозділу надано характеристику стану наукових досліджень щодо кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми, із виокремленням питань для першочергового опрацювання, а саме: побудови теоретичних та практичних основ криміналістичної методики розслідування кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми, яка враховує законодавчі зміни, криміналістичні інновації та забезпечує повноцінне дотримання учасників кримінального провадження.

1.2. Правові засади розслідування кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми

До часу прийняття нового Кримінального процесуального кодексу України 2012 року, основний обсяг роботи з вирішення заяв та повідомлень про вчинені злочини та злочини, що готуються, провадження дізнання і протокольної форми досудової підготовки матеріалів виконувався органами дізнання системи МВС України (міліцією, органами Державного пожежного нагляду, командирами військових частин, з'єднань внутрішніх військ) [191, с. 4]. Термін «дізнання» відомий давно і походить від слів «дізнавати, дізнатися про що-небудь». За КПК України 1960 року зі змінами та доповненнями [191] дізнання тлумачилося як форма досудового розслідування, сутністю якого є кримінально-процесуальна діяльність уповноважених суб'єктів у порушеній кримінальній справі, яка спрямована на виявлення, одержання і фіксацію доказів шляхом проведення слідчих дій у справах про злочини, що не є тяжкими або особливо тяжкими (невеликої та середньої тяжкості), і невідкладних слідчих дій у справах про тяжкі та особливо тяжкі злочини з метою виявлення ознак злочину й особи, яка його вчинила, з наступним направленням матеріалів справи слідчому або її закриттям

[191, с. 37]. Таким чином, дізнання в Україні пройшло еволюцію від діяльності непроцесуального, в основному розшукового характеру, результати якої не мали доказового значення у суді, до форми досудового розслідування у кримінальних провадженнях поряд з досудовим слідством. Нині ми спостерігаємо відновлення даного підходу законодавця та практиків.

Отже, інститут кримінальних проступків є новим у вітчизняному кримінальному законодавстві [59, с. 205-207], а щодо провадження дізнання і протокольної форми досудової підготовки матеріалів у вітчизняній практиці кримінального судочинства напрацьовано значний досвід. Нині проведення досудового розслідування у формі дізнання щодо кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми зазнало суттєвих змін, що стосується як термінів, так і їх змісту, що буде предметом дослідження.

Особливості досудового розслідування кримінальних проступків визначені главою 25 КПК України.

Згідно ст. 298 КПК України, керівник органу дізнання визначає дізнавача, який здійснюватиме досудове розслідування у формі дізнання. Досудове розслідування кримінальних проступків (дізнання) здійснюється згідно із загальними правилами досудового розслідування, передбаченими КПК України, з урахуванням положень гл. 25 КПК України.

Ст. 219 КПК України, регламентовано строк дізнання. Так, згідно з ч. 3 ст. 219 КПК України, з дня повідомлення особі про підозру досудове розслідування повинно бути закінчене: 1) протягом сімдесяти двох годин – у разі повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального проступку або затримання особи в порядку, передбаченому ч. 4 ст. 298² цього Кодексу; 2) протягом двадцяти діб – у разі повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального проступку у випадках, якщо підозрюваний не визнає вину або необхідності проведення додаткових слідчих (розшукових) дій, або вчинення кримінального проступку неповнолітнім; 3) протягом одного місяця – у разі повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального проступку, якщо

особою заявлено клопотання про проведення експертизи у випадку, передбаченому ч. 2 ст. 298⁴ цього Кодексу [84].

Нового тлумачення потребує ст. 298-1 КПК України, що регламентує процесуальні джерела доказів у кримінальних провадженнях про кримінальні проступки.

Так, згідно ч. 1 ст. 298-1 КПК України, процесуальними джерелами доказів у кримінальному провадженні про кримінальні проступки, крім визначених ст. 84 КПК України, також є пояснення осіб, результати медичного освідування, висновки спеціаліста, показання технічних приладів і технічних засобів, що мають функції фото- і кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото- і кінозйомки, відеозапису. Такі процесуальні джерела доказів не можуть бути використані у кримінальному провадженні щодо злочину, окрім як на підставі ухвали слідчого судді, яка постановляється за клопотанням прокурора.

Законодавець передбачив особливий процесуальний порядок затримання уповноваженою службовою особою особи, яка вчинила кримінальний проступок (ст. 298-2 КПК України).

Уповноважена службова особа має право без ухвали слідчого судді, суду затримати особу, підозрювану у вчиненні кримінального проступку, випадках, передбачених п. 1, 2 ч. 1 ст. 208 КПК України, та лише за умови, що ця особа: 1) відмовляється виконувати законну вимогу уповноваженої службової особи щодо припинення кримінального проступку або чинить опір; 2) намагається залишити місце вчинення кримінального проступку; 3) під час безпосереднього переслідування після вчинення кримінального проступку не виконує законних вимог уповноваженої службової особи; 4) перебуває у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння та може завдати шкоди собі або оточуючим. Згідно з ч. 2 ст. 208 КПК України, затримання особи, яка вчинила кримінальний проступок, здійснюється не більш як на три години з моменту фактичного затримання [84].

Затримання особи, яка вчинила кримінальний проступок, передбачений ст. 286-1 Кримінального кодексу України, з ознаками перебування у стані

алкогольного чи наркотичного сп'яніння або перебування під впливом лікарських засобів, що знижують її увагу та швидкість реакції, здійснюється не більш як на три години з обов'язковим доставленням такої особи до медичного закладу для забезпечення проходження відповідного медичного освідування.

Згідно з ч. 2 ст. 208 КПК України, уповноважена службова особа, яка здійснила затримання, та дізнавач повинні негайно повідомити особі зрозумілою для неї мовою підстави затримання та у вчиненні якого кримінального правопорушення вона підозрюється, а також роз'яснити її право мати захисника, отримувати медичну допомогу, давати пояснення, показання або не говорити нічого з приводу підозри проти неї, негайно повідомити інших осіб про своє затримання і місце перебування відповідно до положень ст. 213 КПК України, вимагати перевірку обґрунтованості затримання та інші процесуальні права, передбачені цим Кодексом [84].

Копія протоколу затримання особи невідкладно надсилається прокурору. Затриманому надається можливість повідомити інших осіб про затримання і місце перебування відповідно до положень ст. 213 КПК України. Уповноважена службова особа, яка здійснила затримання, здійснює особистий обшук затриманої особи з дотриманням правил, передбачених ч. 7 ст. 223 КПК України. Службова особа, відповідальна за перебування затриманих за вчинення кримінального проступку, зобов'язана вчинити дії, передбачені ч. 3 ст. 212 КПК України, з урахуванням вказаних вище особливостей.

У кримінальних провадженнях щодо кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми, з'явилися нові способи збирання доказів.

Зокрема, це вилучення речей і документів, що регламентоване ст. 298-3 КПК України. Так, речі і документи, що є знаряддям та/або засобом вчинення кримінального проступку чи безпосереднім предметом посягання, виявлені під час затримання, особистого обшуку затриманої особи або огляду речей, вилучаються уповноваженою службовою особою Національної поліції, органу безпеки, органу, що здійснює контроль за додержанням податкового законодавства, органу Державного бюро розслідувань.

Вилучені речі і документи зберігаються органом, що їх вилучив, до розгляду провадження про кримінальний проступок по суті в суді у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України.

У виняткових випадках вилучені речі і документи можуть бути повернуті володільцеві до розгляду провадження про кримінальний проступок по суті в суді. Залежно від результатів розгляду вилучені речі та документи у встановленому порядку конфіскують або повертають володільцеві, або знищують.

Про вилучення речей і документів складається протокол або робиться відповідний запис у протоколі про затримання.

Вилучені під час обшуку затриманої особи речі і документи, зазначені у ч. 1 ст. 298-3 КПК України, визнаються речовими доказами, про що дізнавачем виноситься відповідна постанова, та приєднуються до матеріалів дізнання.

Також особливим є порядок повідомлення про підозру неповнолітньому, який вчинив кримінальний проступок.

Так, згідно ст. 298-4 КПК України, письмове повідомлення про підозру у вчиненні кримінального проступку складається дізнавачем за погодженням із прокурором у випадках та порядку, передбачених КПК України.

Під час досудового розслідування кримінальних проступків, згідно ст. 299 КПК України, застосовуються запобіжні заходи. Так, як тимчасовий запобіжний захід застосовується затримання особи на підставах та в порядку, визначених КПК України, а також такі запобіжні заходи, як особисте зобов'язання та особиста порука. Підозрюваному роз'яснюється його обов'язок з'явитися за першим викликом до дізнавача, прокурора або суду.

У криміналістиці особлива увага приділяється дослідженню слідчих (розшукових) дій як головному способу збирання доказової інформації.

Згідно ст. 300 КПК України, для досудового розслідування кримінальних проступків дозволяється виконувати всі слідчі (розшукові) дії, передбачені цим Кодексом, та негласні слідчі (розшукові) дії, передбачені частиною другою

статті 264 та статтею 268 КПК України, а також законодавець регламентував такі додаткові способи збирання доказової інформації. Передбачено:

1) відбирати пояснення для з'ясування обставин вчинення кримінального проступку;

2) проводити медичне освідування;

3) отримувати висновок спеціаліста, що має відповідати вимогам до висновку експерта;

4) знімати показання технічних приладів і технічних засобів, що мають функції фото- і кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото- і кінозйомки, відеозапису;

5) вилучати знаряддя і засоби вчинення кримінального проступку, речі і документи, що є безпосереднім предметом кримінального проступку, або які виявлені під час затримання особи, особистого огляду або огляду речей, до внесення відомостей про кримінальний проступок до Єдиного реєстру досудових розслідувань.

Вказані способи збирання доказової інформації є новими у вітчизняній теорії та практиці, й тому потребують їх дослідження.

Таким чином, можна підсумувати, що процесуальними джерелами доказів у кримінальному провадженні щодо кримінальних проступків, додатково до визначених у ст. 84 КПК України, також є пояснення осіб, результати медичного освідування, висновок спеціаліста, показання технічних приладів і технічних засобів, які володіють функціями фото- і кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото- і кінозйомки, відеозапису.

Важливо, що перелічені процесуальні джерела доказів не можуть використовуватися у кримінальному провадженні щодо злочину. За виключенням, коли вказане відбувається на підставі ухвали слідчого судді, яка виноситься за клопотанням прокурора (ст. 298¹ КПК України).

Отже, процесуальними джерелами доказів у кримінальному провадженні про кримінальні проступки є такі.

Показання, відповідно до ст. 95 КПК України, – це відомості, які надають в усній або письмовій формі під час допиту підозрюваний, обвинувачений, свідок, потерпілий, експерт щодо відомих їм обставин у кримінальному провадженні, що мають значення для цього кримінального провадження.

Підозрюваний, обвинувачений, потерпілий мають право давати показання під час досудового розслідування та судового розгляду.

Свідок, експерт зобов'язані давати показання слідчому, дізнавачу, прокурору, слідчому судді й суду в установленому КПК України порядку.

Суд може обґрунтовувати свої висновки лише на показаннях, які він безпосередньо сприймав під час судового засідання або отриманих у порядку, передбаченому ст. 225 КПК України. Суд не вправі обґрунтовувати судові рішення показаннями, наданими слідчому, дізнавачу, прокурору, або посилатися на них. Особа дає показання лише щодо фактів, які вона сприймала особисто, за винятком випадків, передбачених КПК України [34, с. 18-19].

Речові докази – матеріальні об'єкти, які були знаряддям учинення кримінального правопорушення, зберегли на собі його сліди або містять інші відомості, які можуть бути використані як доказ факту чи обставин, що встановлюють під час кримінального провадження, зокрема предмети, що були об'єктом кримінально протиправних дій, гроші, цінності й інші речі, набуті кримінально протиправним шляхом або отримані юридичною особою внаслідок учинення кримінального правопорушення (ст. 98 КПК України) [34, с. 19].

Документи – спеціально створені з метою збереження інформації матеріальні об'єкти, які містять зафіксовані за допомогою письмових знаків, звуку, зображення тощо відомості, що можуть бути використані як доказ факту чи обставин, що встановлюють під час кримінального провадження.

До документів можуть належати:

1) матеріали фотозйомки, звукозапису, відеозапису й інші носії інформації (серед яких електронні);

2) матеріали, отримані внаслідок здійснення під час кримінального провадження заходів, передбачених чинними міжнародними договорами, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України;

3) складені в порядку, передбаченому КПК України, протоколи процесуальних дій і додатки до них, а також носії інформації, на яких за допомогою технічних засобів зафіксовано процесуальні дії;

4) висновки ревізій та акти перевірок [34, с. 19].

Матеріали, у яких зафіксовано фактичні дані про протиправні діяння окремих осіб і груп осіб, зібрані оперативними підрозділами з дотриманням вимог Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», за умови відповідності вимогам цієї статті, є документами та можуть бути використані в кримінальному провадженні як докази (ч. 1, 2 ст. 99 КПК України) [34, с. 19].

Висновок експерта, спеціаліста. Висновок спеціаліста має відповідати вимогам до висновку експерта. У ст. 101 КПК України передбачено, що висновок експерта – це докладний опис проведених експертом досліджень і зроблені за їхніми результатами висновки, обґрунтовані відповіді на запитання, поставлені особою, яка залучила експерта, або слідчим суддею чи судом, що доручив проведення експертизи.

Кожна сторона кримінального провадження має право надати суду висновок експерта, який ґрунтується на його наукових, технічних або інших спеціальних знаннях.

Висновок має ґрунтуватися на відомостях, які експерт сприймав безпосередньо або вони стали йому відомі під час дослідження матеріалів, що були надані для проведення дослідження. Експерт надає висновок від власного імені й несе за нього особисту відповідальність.

Запитання, які ставлять експертові, та його висновок щодо них не можуть виходити за межі спеціальних знань експерта. Висновок експерта не може ґрунтуватися на доказах, які визнані судом недопустимими.

Експерт, який дає висновок щодо психічного стану підозрюваного, обвинуваченого, не має права стверджувати у висновку, чи мав підозрюваний,

обвинувачений такий психічний стан, який становить елемент кримінального правопорушення або елемент, що виключає відповідальність за кримінальне правопорушення [34, с. 20].

Висновок експерта надають у письмовій формі, але кожна сторона має право звернутися до суду з клопотанням про виклик експерта для допиту під час судового розгляду для роз'яснення чи доповнення його висновку.

Якщо для проведення експертизи залучають кілька експертів, експерти мають право скласти один висновок або окремі висновки.

Висновок передає експерт стороні, за клопотанням якої здійснювали експертизу.

Висновок експерта не є обов'язковим для особи або органу, яка здійснює провадження, але незгода з висновком експерта має бути вмотивована у відповідних постанові, ухвалі, вироку.

Пояснення осіб – це відомості, які надають різні особи в усній або письмовій формі про відомі їм обставини, що мають значення для встановлення обставин кримінального проступку. Структура пояснення така ж сама як і структура протоколу [34, с. 21].

Протокол. Відповідно до ст. 103, 104 КПК України, перебіг і результати проведення процесуальних дій слід фіксувати в протоколі такої дії.

Протокол має містити:

1) вступну частину, яка повинна відображати відомості про: місце, час проведення та назву процесуальної дії; особу, яка проводить процесуальну дію (прізвище, ім'я, по батькові, посада); всіх осіб, які присутні під час проведення процесуальної дії (прізвища, імена, по батькові, дати народження, місця проживання); інформацію про те, що особи, які беруть участь у процесуальній дії, заздалегідь повідомлені про застосування технічних засобів фіксації, характеристики технічних засобів фіксації та носіїв інформації, які застосовують під час проведення процесуальної дії, умови та порядок їх використання;

2) описову частину, що має відображати відомості про: послідовність дій; отримані внаслідок процесуальної дії відомості, важливі для цього кримінального провадження, зокрема виявлені та/або надані речі й документи;

3) заключну частину, яка повинна містити відомості про: вилучені речі й документи, спосіб їх ідентифікації; спосіб ознайомлення учасників зі змістом протоколу; зауваження та доповнення до письмового протоколу з боку учасників процесуальної дії [84], [34, с. 21-22].

Стаття 18 КПК України, ст. 63 Конституції України забезпечують свободу особи від самовикриття та її право не свідчити проти близьких родичів і членів сім'ї. Відповідно до цих правових приписів, жодна особа не може бути притягнута до юридичної відповідальності за відмову від дачі пояснень щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів. Щодо будь-якої особи діє заборона застосування примусу для отримання самовикривальних пояснень і пояснень, що свідчать про причетність до вчинення кримінального правопорушення членів сім'ї та близьких родичів.

Зазначені правові норми є важливими юридичними гарантіями свободи особи від самовикриття та її права не свідчити проти близьких родичів і членів сім'ї під час отримання відомостей шляхом використання такого процесуального засобу, як пояснення [90].

У випадку затримання особи, уповноважена службова особа, яка здійснила затримання, і дізнавач повинні негайно повідомити особі зрозумілою для неї мовою підстави затримання та в учиненні якого кримінального правопорушення її підозрюють, а також роз'яснити її право мати захисника, отримувати медичну допомогу, давати пояснення, показання або не говорити нічого з приводу підозри проти неї, негайно повідомити інших осіб про своє затримання та місце перебування відповідно до положень ст. 213 КПК України.

Результати медичного освідування. Відповідно до ст. 298² КПК України, затримання особи, яка вчинила кримінальний проступок, здійснюють не більше як на три години з моменту фактичного затримання. Затримання особи, яка вчинила кримінальний проступок, передбачений ст. 286¹ КК України, з

ознаками перебування в стані алкогольного чи наркотичного сп'яніння або перебування під впливом лікарських засобів, що знижують її увагу та швидкість реакції, здійснюють не більше як на три години з обов'язковим доставлянням такої особи до медичного закладу для забезпечення проходження відповідного медичного освідування.

Водночас необхідно звертатися до ст. 241 КПК України для визначення його мети, підстав, порядку здійснення, гарантій захисту прав осіб, стосовно яких здійснюватимуть медичне освідування.

Відповідно до ст. 241 КПК України, слідчий, прокурор здійснює освідування підозрюваного, свідка чи потерпілого для виявлення на їхньому тілі слідів кримінального правопорушення або особливих прикмет, якщо для цього не потрібно проводити судово-медичну експертизу [84].

Освідування здійснюють на підставі постанови прокурора та, за необхідності, за участю судово-медичного експерта або лікаря. Освідування, яке супроводжується оголенням освідуваної особи, здійснюють особи тієї самої статі, за винятком його проведення лікарем і за згодою особи, яка освідується. Слідчий (дізнавач), прокурор не вправі бути присутнім під час освідування особи іншої статі, коли це пов'язано з необхідністю оголювати особу, що підлягає освідуванню. Перед початком освідування особі, яка підлягає освідуванню, пред'являють постанову прокурора. Після цього особі пропонують добровільно пройти освідування, а в разі її відмови дію проводять примусово. Під час освідування недопустимими є дії, які принижують честь і гідність особи або небезпечні для її здоров'я. За необхідності здійснюють фіксування наявності чи відсутності на тілі особи, яка підлягає освідуванню, слідів кримінального правопорушення або особливих прикмет шляхом фотографування, відеозапису чи інших технічних засобів. Зображення, демонстрацію яких можна вважати образливою для освідуваної особи, зберігають в опечатаному вигляді й надають лише суду під час судового розгляду. Про проведення освідування складають протокол згідно з вимогами

КПК України. Особі, освідування якої проводили примусово, надають копію такого протоколу [84].

Як убачається зі змісту ст. 298¹ КПК України, у провадженні про кримінальні проступки проводять медичне освідування, якщо немає потреби проводити експертизу (визначення стану сп'яніння або інших властивостей та ознак, що мають значення для провадження). Проведення інших видів освідування можливе в порядку ст. 300 КПК України, у якій передбачено, що для досудового розслідування кримінальних проступків дозволено виконувати всі слідчі (розшукові) дії, передбачені КПК України [84].

Одночасно із врученням повідомлення про підозру особу інформують про результати медичного освідування та висновку спеціаліста за їх наявності. У разі незгоди з результатами медичного освідування або висновком спеціаліста особа протягом 48 год має право звернутися до дізнавача або прокурора з клопотанням про проведення експертизи. У такому разі дізнавач або прокурор має право звернутися до експерта для проведення експертизи з дотриманням правил, передбачених КПК України (ч. 2 ст. 298⁴ КПК України) [84].

Показання технічних приладів і технічних засобів, що мають функції фото- і кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото- і кінозйомки, відеозапису. Такі прилади та засоби можуть використовувати особи (зокрема правопорушником) з різною метою, працювати в автоматичному режимі (наприклад, для нагляду за виконанням правил, норм і стандартів, що стосуються забезпечення безпеки дорожнього руху, відеоспостереження в громадських місцях тощо).

У ст. 40 Закону України «Про Національну поліцію» [135] передбачено застосування технічних приладів і технічних засобів, що мають функції фото- і кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото- і кінозйомки, відеозапису.

Поліція для забезпечення публічної безпеки й порядку може закріплювати на форменому одязі, службових транспортних засобах, монтувати/розміщувати по зовнішньому периметру доріг і будівель автоматичну фото- і відеотехніку, а також використовувати інформацію,

отриману з автоматичної фото- і відеотехніки, що знаходиться в чужому володінні, з метою:

- 1) попередження, виявлення або фіксування правопорушення, охорони громадської безпеки та власності, забезпечення безпеки осіб;
- 2) забезпечення дотримання Правил дорожнього руху.

Відповідно до рішення Київської міської ради від 5 липня 2018 року № 1195/5259 «Про затвердження Положення про комплексну систему відеоспостереження міста Києва» [133], така система становить сукупність засобів відеофіксації, програмних засобів й інших технічних засобів, за допомогою яких здійснюють обробку даних у системі.

Для отримання доступу до інформації в системі суб'єкт звернення направляє на адресу розпорядника системи відповідне мотивоване письмове звернення за підписом керівника, яке має містити інформацію про:

- правові підстави отримання доступу до інформації в системі з посиланням на конкретні норми (пункти, частини статті) законодавства, що передбачає повноваження суб'єкта звернення на отримання відповідних даних;
- посадових (службових) осіб або працівників із зазначенням прізвища, імені та по батькові, посади, структурного підрозділу, контактного телефону (робочого та/або персонального);
- мету доступу до інформації в системі відповідно до законодавства, що передбачає повноваження суб'єкта звернення на отримання відповідних даних [133].

Такі системи працюють і в інших містах. Поширеною є практика застосування таких приладів і засобів приватним бізнесом та громадянами, зазвичай з метою безпеки [34, с. 19-26].

Ст. 301 КПК України регламентує особливості закінчення дізнання у справах про кримінальні проступки, вчинені неповнолітніми. Дізнавач зобов'язаний у найкоротший строк, але не пізніше сімдесяти двох годин з моменту затримання особи в порядку, передбаченому ч. 4 ст. 298-2 КПК України, подати прокурору всі зібрані матеріали дізнання разом із

повідомленням про підозру, про що невідкладно письмово повідомляє підозрюваного, його захисника, законного представника, потерпілого.

Прокурор зобов'язаний не пізніше трьох днів після отримання матеріалів дізнання разом з повідомленням про підозру, а в разі затримання особи в порядку, передбаченому ч. 4 ст. 298-2 КПК України, протягом двадцяти чотирьох годин здійснити одну із зазначених дій:

1) прийняти рішення про закриття кримінального провадження, а в разі затримання особи в порядку, передбаченому ч. 4 ст. 298-2 КПК України – про негайне звільнення затриманої особи;

2) повернути дізнавачу кримінальне провадження з письмовими вказівками про проведення процесуальних дій з одночасним продовженням строку дізнання до одного місяця та звільнити затриману особу (у разі затримання особи в порядку, передбаченому частиною четвертою статті 298-2 КПК України);

3) звернутися до суду з обвинувальним актом, клопотанням про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру або про звільнення від кримінальної відповідальності;

4) у разі встановлення ознак злочину направити кримінальне провадження для проведення досудового слідства [84].

Можливим є клопотання прокурора про розгляд обвинувального акта у спрощеному провадженні (ст. 302 КПК України). Так, встановивши під час досудового розслідування, що підозрюваний беззаперечно визнав свою винуватість, не оспорує встановлені досудовим розслідуванням обставини і згоден з розглядом обвинувального акта за його відсутності, а потерпілий, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, не заперечують проти такого розгляду, прокурор має право надіслати до суду обвинувальний акт, в якому зазначає клопотання про його розгляд у спрощеному порядку без проведення судового розгляду в судовому засіданні.

Слідчий, дізнавач, прокурор зобов'язаний роз'яснити підозрюваному, потерпілому, представнику юридичної особи, щодо якої здійснюється

провадження, зміст встановлених досудовим розслідуванням обставин, а також те, що у разі надання згоди на розгляд обвинувального акта у спрощеному порядку вони будуть позбавлені права оскаржувати вирок в апеляційному порядку з підстав розгляду провадження за відсутності учасників судового провадження, не дослідження доказів у судовому засіданні або з метою оспорити встановлені досудовим розслідуванням обставини. Крім того, слідчий, дізнавач, прокурор зобов'язаний впевнитися у добровільності згоди підозрюваного, потерпілого та представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, на розгляд обвинувального акта у спрощеному провадженні (ч. 2 ст. 302 КПК України) [84].

Рішення, дії чи бездіяльність слідчого, дізнавача або прокурора, які можуть бути оскаржені під час досудового розслідування (ст. 303 КПК України) [84].

Нерідко, розслідуючи кримінальні проступки, вчинені неповнолітніми, особливо вчинені групою неповнолітніх, з'ясовується, у протиправна діяльність мала системний, триваючий характер, й пов'язана із вчиненням не лише кримінальних проступків, але й злочинів. За таких умов, згідно ст. 334 КПК України, відбувається об'єднання і виділення матеріалів кримінального провадження. Так, матеріали кримінального провадження, у тому числі матеріали щодо кримінального проступку та щодо злочину, можуть об'єднуватися в одне провадження або виділятися в окреме провадження ухвалою суду, на розгляді якого вони перебувають, згідно з правилами, передбаченими ст. 217 КПК України.

Глава 30 КПК України регламентує особливі порядки провадження в суді першої інстанції, й мова йде про спрощене провадження щодо кримінальних проступків. Спеціально розроблена спрощена система розгляду справ про кримінальні проступки, вчинені неповнолітніми, сприяє процесуальній економії та дозволяє підвищити ефективність кримінального провадження.

Таким чином, можна *зробити висновок*, що відповідно до Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення

досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» від 22 листопада 2018 року № 2617-VIII [123], в Україні з 1 липня 2020 року ефективно діє інститут кримінальних проступків.

Кримінальний проступок – це один із видів кримінального правопорушення, діяння (дія чи бездіяльність), передбачене Кримінальним кодексом України, за вчинення якого призначають основне покарання у виді штрафу в розмірі не більше ніж три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або інше покарання, не пов'язане з позбавленням волі.

З метою ефективного функціонування інституту дізнання, до ст. 3 «Визначення основних термінів кодексу» Кримінального процесуального кодексу України [84] були внесені доповнення, а саме:

п. 4 «дізнання – форма досудового розслідування, в якій здійснюється розслідування кримінальних проступків»;

п. 4-1 «дізнавач – службова особа підрозділу дізнання органу Національної поліції, органу безпеки, органу, що здійснює контроль за додержанням податкового законодавства, органу Державного бюро розслідувань, у випадках, установлених цим Кодексом, уповноважена особа іншого підрозділу зазначених органів, які уповноважені в межах компетенції, передбаченої цим Кодексом, здійснювати досудове розслідування кримінальних проступків» [84].

Нова ст. 40-1 КПК України регламентувала компетенцію дізнавача, визначивши, що дізнавач при здійсненні дізнання наділяється повноваженнями слідчого. Дізнавач несе відповідальність за законність та своєчасність здійснення дізнання [84].

Особливим є те, що законодавець у ч. 2 ст. 40-1 КПК України визначив розширене коло слідчих (розшукових) дій та інших заходів. Зокрема, дізнавач уповноважений проводити огляд місця події, обшук затриманої особи, опитувати осіб, вилучати знаряддя і засоби вчинення правопорушення, речі і документи, що є безпосереднім предметом кримінального проступку або

виявлені під час затримання, а також проводити слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії у випадках, установлених КПК України.

Окремого дослідження потребують такі процесуальні дії у кримінальному провадженні як «опитування осіб», «вилучення знарядь і засобів вчинення правопорушення, речей і документів, що є безпосереднім предметом кримінального проступку або виявлені під час затримання».

Відносно кримінальних проступків, змінилася процедура початку досудового розслідування. Так, згідно ст. 214 КПК України дізнавач невідкладно, але не пізніше 24 годин після подання заяви, повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення або після самостійного виявлення ним з будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального проступку, зобов'язаний внести відповідні відомості до Єдиного реєстру досудових розслідувань, розпочати розслідування та через 24 години з моменту внесення таких відомостей надати заявнику витяг з Єдиного реєстру досудових розслідувань.

У невідкладних випадках до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань може бути проведений огляд місця події (відомості вносяться невідкладно після завершення огляду). Для з'ясування обставин вчинення кримінального проступку до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань може бути: 1) відібрано пояснення; 2) проведено медичне освідування; 3) отримано висновок спеціаліста і знято показання технічних приладів та технічних засобів, що мають функції фото- і кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото- і кінозйомки, відеозапису; 4) вилучено знаряддя і засоби вчинення кримінального проступку, речі і документи, що є безпосереднім предметом кримінального проступку, або які виявлені під час затримання особи, особистого огляду або огляду речей.

Важливим з термінологічного аспекту є положення, що досудове розслідування злочинів здійснюється у формі досудового слідства, а кримінальних проступків – у формі дізнання в порядку, передбаченому КПК

України. Різняться й строки досудового розслідування кримінальних проступків (ст. 219 КПК України) [84].

Отже, таким чином, можна зробити висновок, що інститут кримінальних проступків та здійснення щодо них дізнання є новим у кримінальному процесуальному законодавстві України. Однак, більш точно вести мову про його нове змістовне значення, адже термін «дізнання» вже був відомий історії вітчизняного кримінального судочинства.

Враховуючи, що кримінальне провадження у формі дізнання реалізується відносно неповнолітніх, необхідні додаткові заходи щодо забезпечення прав та свобод неповнолітніх як особливих учасників кримінального провадження [57, с. 66-67].

Кожна особа нашої держави володіє правовим статусом, що надає їй можливість реалізовувати конституційні права, свободи і обов'язки. Правовим статусом особи в державі багато в чому визначається характер суспільних відносин, рівень розвитку держави. Складні зв'язки, що виникають між державою і індивідом, та взаємовідносини між людьми фіксуються державою в юридичній формі – в формі прав, свобод і обов'язків, утворюючи правовий статус людини і громадянина.

Як зазначає С. А. Саклуб, дитина є особистістю у різних її варіантах: людина, громадянин, іноземець, особа без громадянства тощо, окрім цього правовідносини, у яких вона бере участь, багатоваріативні, врегульовані різними галузями. Дефінітивне забезпечення правового статусу дитини необхідно здійснювати на підставі і з врахуванням концептуальних підходів, які розроблені у різних галузях юридичної науки: теорії держави і права, конституційного, цивільного, сімейного, кримінального, адміністративного права. Таким чином: 1) правовий статус дитини як категорія, як правовий інститут, як різновид правового статусу особистості має право на самостійне існування; 2) правовий статус дитини – це об'єктивовані і формалізовані у праві можливості, необхідні особистості дитини для її всебічного розвитку, правовий стан, який відображає становище дитини у взаємодіях з іншими суб'єктами

права; 3) за своєю природою правовий статус дитини є комплексним міжгалузевим, побудованим на основі загального правового статусу особистості; 4) елементами правового статусу дитини, враховуючи загальну концепцію правового статусу особистості, слід вважати: принципи правового положення дітей, правосуб'єктність дітей, громадянство дітей, права, свободи і обов'язки, гарантії права дитини, а також засоби і способи їх захисту, відповідальність дітей [145, с. 143-147].

Виокремлення законодавцем неповнолітніх в окрему категорію потерпілих може бути розкрито тлумаченням ст. 3 Конституції України, де визначено, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави, що закріплене низкою положень, викладених у міжнародних нормативно-правових актах [101, с. 91].

Зауважимо, що в Україні сьогодні, в час економічної і політичної нестабільності та зростання злочинності, проблема забезпечення прав та свобод особи, передусім неповнолітньої як найбільш незахищеної, стала особливо актуальною.

Неповнолітня особа, стосовно якої здійснюється кримінальне провадження у формі дізнання за фактом вчинення нею кримінального проступку, може набувати правового статусу підозрюваного, обвинуваченого (підсудного), засудженого, виправданого, особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру.

У роботі ми звертаємо увагу на неповнолітнього підозрюваного – особу, якій у порядку, передбаченому статтями 276-279 КПК України, повідомлено про підозру, або особу, яка затримана за підозрою у вчиненні кримінального проступку.

КПК України використовує терміни «неповнолітня» та «малолітня» особи. Згідно п. 12 ст. 3 КПК України, неповнолітня особа – це малолітня особа, а також дитина у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років. У свою чергу, малолітня особа – це дитина до досягнення нею чотирнадцяти років (п. 11 ст. 3 КПК України) [84].

Вік як особливість особи – один із чинників, від якого залежить формування та закріплення правового статусу неповнолітнього підозрюваного. З юридичної точки зору, вік особи розглядається як показник можливості засвоєння та виконання нею правових вимог, більш того, вік особи вказує на спроможність особи бути не пасивним об'єктом правового регулювання, а активним його суб'єктом. Досягнення певного віку передбачає здатність особи брати участь у доволі широкому колі правовідносин, реалізуючи свої права, виконуючи обов'язки та відповідаючи за свої дії.

У свою чергу, осіб, які не досягли віку кримінальної відповідальності, можна класифікувати на малолітніх (до 14 років) та неповнолітніх (малолітніх та осіб у віці від 14 до 18 років). Принциповим для визначення відповідальності неповнолітнього підозрюваного є положення ст. 22 КК України «Вік, з якого може наставати кримінальна відповідальність». Так, за загальним правилом, кримінальній відповідальності підлягають особи, яким до вчинення злочину виповнилося шістнадцять років. Особи, що вчинили злочини у віці від чотирнадцяти до шістнадцяти років, підлягають кримінальній відповідальності лише за злочини, визначені ч. 2 ст. 22 КК України [83].

За умови повідомлення про підозру (ст. ст. 276-279 КПК), затримання за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення (ст. 42 КПК), неповнолітній набуватиме статусу підозрюваного.

Якщо ж розглянути правовий статус неповнолітнього підозрюваного, можна стверджувати, що неповнолітній підозрюваний має особливий правовий статус, додаткові права та гарантії їх реалізації. Втім, неповнолітні, які вчинили кримінальний проступок, у порівнянні з повнолітніми учасниками кримінальної процесуальної діяльності, обмежені у власній правоздатності та дієздатності.

Це відбувається завдяки особливостям загального впливу неповноліття, як юридично-фактичного стану. Що стосується особливостей кримінальних проваджень про кримінальні проступки неповнолітніх, то урівноваження наявних обмежень відбувається через участь додаткових суб'єктів – захисника, законного представника та педагога чи психолога, а ще завдяки впровадженню додаткових заборук охорони їх прав і законних інтересів з боку держави [86, с. 102].

Як наслідок неповнолітні, що вчинили кримінальні проступки, у кримінальному процесі України, на відміну від подібних повнолітніх суб'єктів, володіють спеціальним статусом, що вужчим в аспекті реалізації прав і свобод. З метою забезпечення рівності прав учасників процесу, неповнолітній підозрюваний користується додатковими правами та гарантіями їх реалізації.

Аналізуючи зміст поняття «правовий статус неповнолітнього підозрюваного» відмітимо, що значний вплив на його зміст мало прийняття та введення в дію у 2012 році КПК України, ратифікація Україною міжнародних договорів. Позитивно, що кримінальне провадження щодо неповнолітніх, через свою специфіку, регламентується окремою главою 38 КПК України.

Таким чином, можна визначити перелік основних елементів, які входять в структуру правового статусу неповнолітнього підозрюваного: права, свободи і обов'язки. Зазначені складові, на нашу думку, повинні залишатись підґрунтям, яке може доповнюватися, конкретизуючи спеціальний статус неповнолітнього підозрюваного у вчиненні кримінального проступку.

Правовий статус неповнолітнього підозрюваного складає система положень нормативно-правових актів:

1. Конституція України. Основи правового статусу людини і громадянина у сфері кримінального провадження, у тому числі неповнолітнього, визначені у Конституції України, прийнятій 28 червня 1996 року. Стаття 52 Конституції України визначає, що діти рівні у своїх правах незалежно від походження. Будь-яке насильство над дитиною та її експлуатація переслідуються за законом [74].

2. Міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Передусім, основи правового статусу людини визначені у Загальній декларації прав людини від 10 грудня 1948 року [42]. Загальна декларація прав людини – один із найважливіших міжнародних документів, що став основою міжнародно-правового захисту прав дитини.

Відповідно до ст. 2 Декларації «кожна людина повинна мати всі права і всі свободи, проголошені Декларацією, незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного чи соціального походження, майнового, станового або іншого становища...» [42, с. 6].

Основу правового статусу неповнолітнього, підозрюваного у вчиненні кримінального проступку, складає Європейська конвенція про захист прав і основоположних свобод людини від 4 листопада 1950 року [70], Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 року [95], Конвенція проти катувань та інших жорстоких нелюдських чи ображаючих гідність видів поводження і покарання від 10 грудня 1984 року [72], Декларація прав дитини від 20 листопада 1959 року [30], Мінімальних стандартних правилах ООН, що стосуються здійснення правосуддя щодо неповнолітніх від 29 листопада 1985 року [96], Конвенції про права дитини від 20 листопада 1989 року [71].

Так, наприклад, захисту прав неповнолітніх у сфері кримінального судочинства присвячені:

– Європейська конвенція про захист прав і основних свобод людини від 4 листопада 1950 року (ст. 5 – право на свободу на особисту недоторканість; ст. 6 – право на справедливий судовий розгляд)

– Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (ст. 24 – недопущення дискримінації неповнолітніх, забезпечення заходами захисту).

Особливу увагу на дотримання правового статусу неповнолітнього підозрюваного слід звернути увагу на Конвенцію про права дітей, прийняту

Генеральною Асамблеєю ООН 20 листопада 1989 року й ратифіковану постановою Верховної Ради України 27 лютого 1991 року [71].

Ст. 2 Конвенції закріплює зобов'язання держав поважати і забезпечувати всі права, передбачені Конвенцією, за кожною дитиною, яка перебуває в межах юрисдикції, без будь-якої дискримінації незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного, етнічного або соціального походження, майнового стану, стану здоров'я і народження дитини, її батьків чи законних опікунів або яких-небудь інших обставин.

Важливою для регулювання кримінальних процесуальних відносин є ст. 40 Конвенції. Зокрема, проголошується право кожної дитини, яка, як вважається, порушила кримінальне законодавство, звинувачується або визнається винною в його порушенні, на таке поводження, що сприяє розвиткові у дитини почуття гідності і значущості, зміцнює в ній повагу до прав людини й основних свобод інших та при якому враховуються вік дитини і бажаність сприяння її реінтеграції та виконання нею корисної ролі в суспільстві.

З цією метою держави, забезпечують, щоб:

а) жодна дитина не вважалася порушником кримінального законодавства, не була звинувачена та визнана винною в його порушенні через дію чи бездіяльність, які не були заборонені національним і міжнародним правом на час їх здійснення;

б) кожна дитина, яка, як вважається, порушила кримінальне законодавство чи звинувачується в його порушенні, мала принаймні такі гарантії:

i) презумпцію невинуватості, поки її вина не буде доведена згідно із законом;

ii) негайне і безпосереднє інформування її про звинувачення проти неї, а у випадку необхідності, через її батьків чи законних опікунів, та одержання правової й іншої необхідної допомоги при підготовці та здійсненні свого захисту;

iii) невідкладне прийняття рішення з розглядуваного питання компетентним, незалежним і безстороннім органом чи судовим органом у ході справедливого слухання згідно із законом у присутності адвоката чи іншої відповідної особи і, якщо це не вважається таким, що суперечить найкращим інтересам дитини, зокрема, з урахуванням її віку чи становища її батьків або законних опікунів;

iv) свобода від примусу щодо наданих свідчень чи визнання вини; вивчення показань свідків звинувачення або самотійно, або за допомогою інших осіб та забезпечення рівноправної участі свідків захисту та вивчення їх свідчень;

v) якщо вважається, що дитина порушила кримінальне законодавство, повторний розгляд вищим компетентним, незалежним і безстороннім органом чи судовим органом згідно із законом відповідного рішення та будь-яких вжитих у цьому зв'язку заходів;

vi) безплатна допомога перекладача, якщо дитина не розуміє використовуваної мови чи не розмовляє нею;

vii) повна повага її особистого життя на всіх стадіях розгляду.

Держави-учасниці прагнуть сприяти створенню законів, процедур, органів і установ, що мають безпосереднє відношення до дітей, які, як вважається, порушили кримінальне законодавство, звинувачуються чи визнаються винними в його порушенні, і зокрема:

a) встановленню мінімального віку, нижче якого діти вважаються нездатними порушити кримінальне законодавство;

b) у випадку необхідності і бажаності вжиттю заходів щодо поведження з такими дітьми без використання судового розгляду за умов повного додержання прав людини і правових гарантій.

Необхідна наявність таких різних заходів, як догляд, положення про опіку і нагляд, консультативні послуги, призначення випробного строку виховання, програми навчання і професійної підготовки, та інших форм догляду, що замінюють догляд в установах, з метою забезпечення такого поведження з

дитиною, яке забезпечувало б її добробут і відповідало її становищу та характеру злочину [71].

У Конвенції про права дитини 1989 року, містяться рекомендації щодо застосування до неповнолітніх запобіжних заходів. Так, відповідно до статті 37 Конвенції арешт, затримання чи тюремне ув'язнення дитини здійснюється згідно із законом та використовується лише як крайній захід і протягом якомога більш короткого періоду часу.

Ще один важливий міжнародний договір – це Мінімальні стандартні правила ООН, що стосуються здійснення правосуддя щодо неповнолітніх від 29 листопада 1985 року (Пекінські правила). У цих правилах закріплені права осіб, які не досягли вісімнадцяти років: на конфіденційність; на можливість вирішення кримінального провадження без офіційного його слухання у судових органах; на розслідування кримінального провадження без зайвих затримок [96, с. 10-35].

Пекінські правила регламентують початковий контакт неповнолітнього правопорушника з компетентними органами держави, який повинен відбуватися таким чином, щоб «поважати правовий статус неповнолітнього, сприяти його благополуччю та уникати спричинення шкоди з урахуванням обставин кримінального провадження» [96 с. 10-35].

Відповідно до пункту 22.2 Пекінських правил рекомендується підбирати персонал органів правосуддя з врахуванням різних категорій неповнолітніх, які вступають в контакт з цією системою, а також докладати зусиль для забезпечення справедливого представництва жінок і національних меншин в органах, які здійснюють правосуддя по кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх [96, с.10-35].

Тобто, у перелічених міжнародних договорах України закріплюються принципові положення щодо дотримання правового статусу неповнолітніх підозрюваних під час кримінального провадження щодо кримінальних проступків, зокрема це:

– рівність неповнолітніх підозрюваних перед законом та у своїх правах;

- недопущення будь-якої дискримінації;
- право на повагу до честі й гідності;
- право на свободу та особисту недоторканість;
- право на недоторканість особистого (приватного) життя;
- недопустимість застосування катувань і жорсткого, нелюдського чи принижуючого гідність людини поводження;
- недопустимість необґрунтованої підозри і обвинувачення її у скоєному кримінальному проступку;
- дотримання презумпції невинуватості,
- недопустимість примушування до дачі показань проти себе чи до визнання себе винним;
- право бути обізнаним про підозру, обвинувачення;
- право на правовий захист;
- право на оскарження судового рішення;
- право на забезпечення конфіденційності;
- гарантії компетентності осіб, які здійснюють кримінальне провадження та судовий розгляд за участі неповнолітніх підозрюваних;
- застосування тримання під вартою лише як крайній захід;
- невідкладне повідомлення про затримання законних представників, батьків, опікунів;
- застосування заходів щодо виховання неповнолітнього, гуманності покарання з врахування індивідуальних особливостей особи неповнолітнього правопорушника та ін.

Ми розглянути «блок» міжнародного законодавства, однак дослідження буде не повним, якщо не додати ще одне джерело кримінального процесуального законодавства – практику Європейського суду з прав людини.

Важливо вказати про значення рішень Європейського суду з прав людини щодо регулювання правовідносин у сфері кримінального провадження із неповнолітніми, які вчинили кримінальні проступки [194].

Ратифікувавши Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року та Перший протокол та протоколи № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції [70], Україна визнала компетенцію Європейського суду з прав людини.

Необхідність опрацювання та врахування у кримінальному провадженні рішень Європейського суду з прав людини є запорукою реалізації принципу верховенства права, що обумовлено нормами кримінального процесуального законодавства України (ч. 2 ст. 8, ч. 5 ст. 9 КПК України).

Правозастосовні органи повинні використовувати у своїй діяльності Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року та практику Європейського суду з прав людини як джерело права [186]. Закон України «Про виконання рішень і застосування практики Європейського суду з прав людини» 2006 року передбачає заходи з метою оволодіння вказаними положеннями судьями, прокурорами, адвокатами, нотаріусами, працівниками правоохоронних органів (гл. 5) [122].

Рішення Європейського суду з прав людини обов'язково повинні враховуватися у кримінальному провадженні щодо кримінальних проступків неповнолітніх, адже їх прецедентний характер поширюється на всі держави, що визнали (ратифікували) Конвенцію про захист прав і основних свобод людини 1950 року. Наприклад, судом у відповідних рішеннях були сформульовані позиції відносно заборони катування, нелюдського поводження чи покарання, дотримання таємниці особистого життя людини, дотримання принципу невинуватості, забезпечення розгляду справи протягом розумного строку та ін.

Тобто, під час кримінального провадження щодо кримінальних проступків за участю неповнолітніх підозрюваних, необхідно дотримуватися положень міжнародного і національного законодавства, а також рішень Європейського суду з прав людини.

Отже, сьогодні важливим завданням є приведення правових засад кримінального провадження у відповідність із міжнародними договорами України, рішеннями Європейського суду з прав людини. І якщо для вирішення першого аспекту питання ключове значення має прийняття нового КПК

України, що значною мірою узгоджується із положеннями міжнародних договорів України, то другий аспект – забезпечення належної практичної реалізації законодавчих положень – лишається актуальним. У зв'язку із вказаним, є потреба опрацювання положень КПК України, розробки нормативно-правових актів, що деталізуватимуть законодавчі положення. Важливим завданням є запровадження в слідчу практику криміналістичних рекомендацій щодо проведення досудового розслідування кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми.

Важливо звернутися до національного законодавства, що безпосередньо регламентує процес кримінального провадження щодо кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми. Це Кримінальний процесуальний кодекс України, Кримінальний кодекс України. Нори, якими слід керуватися під час здійснення дізнання відносно кримінальних проступків неповнолітніх, ми розглянули вище. Зупинимось на положеннях Законів України та підзаконних нормативно-правових актів з окреслених питань. Так, мова йде про дотримання положень Законів України «Про органи та служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» 1995 р. [136], «Про охорону дитинства» 2011 р. [137] та ін.

У процесі кримінального провадження щодо кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми, важливими є положення Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України 2017 року [51], Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні 2012 року [129], Інструкції про порядок ведення єдиного обліку в органах поліції заяв і повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення та інші події 2015 року [130], Положення про інформаційно-телекомунікаційну систему «Інформаційний портал Національної поліції України» 2017 року [132], Інструкції з організації реагування на заяви та повідомлення про кримінальні, адміністративні правопорушення або події та оперативного інформування в органах (підрозділах) Національної поліції України 2018 року [127], Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та

Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз 1998 року [131] та ін.

Нині в нашій державі реалізується Національна стратегія реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 18 грудня 2018 р. № 1027-р. [98]. Метою Стратегії є запровадження ефективних механізмів у системі юстиції щодо дітей, спрямованих на посилення відповідальності держави та суспільства за розвиток дітей, підвищення рівня соціального та правового захисту дітей, які перебувають у конфлікті із законом, зниження рівня злочинності, а також виправлення та соціальну реабілітацію неповнолітніх, які перебувають у конфлікті із законом.

Серед основних проблем досудового розслідування щодо дітей, які вимагають вирішення, визначені такі:

- відсутність чітких положень щодо процесуальних прав дітей, які не досягли віку кримінальної відповідальності, що не відповідає не лише міжнародним стандартам кримінальної юстиції щодо дітей, а і загальним стандартам, які застосовуються до повнолітніх осіб;

- відсутність обов'язкового спеціального навчання слідчих, прокурорів у провадженнях щодо неповнолітніх;

- низький рівень розвитку альтернативних судовим провадженням механізмів;

- відсутність чітко визначених прав законного представника дитини у кримінальному процесуальному законодавстві;

- недостатній рівень правової визначеності статусу педагога, психолога, лікаря, представника служби у справах дітей, відсутність критеріїв їх вибору та залучення;

- недостатня ефективність участі захисника неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого у досудовому розслідуванні внаслідок відсутності єдиних стандартів спеціалізованого навчання захисників, які залучаються для надання правової допомоги [98].

Для розв'язання зазначених проблем та удосконалення системи досудового розслідування необхідно:

- забезпечити рівність прав дітей, які вчинили суспільно небезпечні діяння, передбачені статтями Особливої частини КК України, до досягнення віку, з якого настає кримінальна відповідальність, з правами підозрюваних, обвинувачених;

- встановити строки затримання неповнолітніх, які є достатніми для цілей досудового розслідування, але не надмірними;

- забезпечити обов'язкове спеціальне навчання слідчих, що здійснюють досудове розслідування, та прокурорів, що здійснюють нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва у провадженнях щодо неповнолітніх;

- запровадити альтернативні судовим провадженням процедури з метою якнайшвидшого виведення дитини із системи кримінального правосуддя;

- запровадити єдині стандарти навчання захисників, які залучаються для надання правової допомоги дитині, яка є підозрюваною чи обвинуваченою;

- забезпечити єдиний підхід до допиту дітей незалежно від їх статусу у кримінальному провадженні (підозрюваний, обвинувачений, свідок, потерпілий тощо), зокрема з використанням таких спеціальних методик, як «Зелена кімната»;

- забезпечити визначення чіткого переліку прав законних представників дітей під час кримінального провадження;

- забезпечити правову визначеність статусу педагога, психолога, лікаря, представника служби у справах дітей, критеріїв їх вибору та залучення;

- сприяти вдосконаленню правозастосовної діяльності органів досудового розслідування у провадженнях за участю дітей, які є свідками або потерпілими, з метою захисту їх прав [98].

Реформування вітчизняного законодавства, відповідно до євроінтеграційного напрямку розвитку, передбачає системне і послідовне вирішення окреслених проблемних питань.

1.3. Криміналістична характеристика кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми

Успішне розслідування кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми, залежить від уміння дізнавача використовувати досягнення криміналістичної науки, втілені, у тому числі, у криміналістичній характеристиці кримінальних правопорушень різних груп і видів. Проведені дослідження засвідчили відсутність сформованої цілісної криміналістичної характеристики кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми.

Питання розслідування кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми, розкривалися у працях В. О. Коновалової, В. В. Тіщенко, К. О. Чаплинського, Ю. М. Черноус, В. Ю. Шепітька та інших вчених. Однак, враховуючи зміни кримінального процесуального законодавства, а саме запровадження інституту кримінальних проступків, особливості реалізації протиправної діяльності неповнолітніми або за їх участю, є потреба дослідити дане питання у контексті сучасних соціальних та правових реалій [58, с. 70-75].

Визначальним є діалектичний метод наукового пізнання явищ, а також їх зв'язків із практичною діяльністю дізнавача під час розслідування кримінальних проступків. З-поміж спеціальних методів дослідження використано такі як порівняльно-правовий, системно-структурний та статистичний.

Аналізуючи різні наукові позиції щодо визначення структури криміналістичної характеристики, ми дійшли висновку, що до типових елементів криміналістичної характеристики кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми, належать: предмет посягання; спосіб підготовки, вчинення та приховування кримінального проступку; особа підозрюваного та особа потерпілого; обстановка вчинення та слідова картина кримінального проступку. Залежно від особливостей досліджуваного кримінального правопорушення, дослідниками можуть додаватися окремі особливі елементи

кримінального правопорушення або виділятися їх складові (наприклад, дані про інсценування протиправної події) [147, с. 137-143].

Враховуючи проведені теоретичні дослідження, слід підсумувати, що криміналістична характеристика кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми – це система узагальнених даних про найтиповіші ознаки певного виду (групи) кримінальних проступків, що вчиняються особливою категорією підозрюваних – неповнолітніми, відносно певної особи потерпілого та предмета посягання, а механізм кримінального проступку знаходить вираз у способі вчинення, за умов певної обстановки та утворює визначену слідову картину.

Вчені наголошують на важливості встановлення мотиву і мети вчинення кримінальних проступків. Мотив – це внутрішнє спонукання, рушійна сила вчинку людини, що визначає його зміст і допомагає глибше дослідити психічне ставлення особи до вчиненого; мета – це уявлення про бажаний результат, якого прагне особа, що визначає спрямованість діяння [79, 546].

Спосіб учинення слід визнати одним із найважливіших елементів криміналістичної характеристики. В. Ю. Шепітько визначає спосіб як систему взаємозалежних, цілеспрямованих навмисних дій щодо підготовки, вчинення, приховування злочинів, здійснюваних відповідно до обстановки та властивостей особи, а також обумовлені ними дії інших осіб, які необхідні для настання злочинного результату [80, с. 574].

На думку В. В. Пясковського, спосіб учинення злочину – це не елементарна сукупність вольових дій, а закономірно визначена, структурована система поведінки суб'єкта, спрямована на підготовку, учинення та приховування злочину [142, с. 37].

Слідча практика свідчить, що найчастіше неповнолітні притягуються до кримінальної відповідальності за вчинення хуліганських дій, крадіжок, кримінальних правопорушень, пов'язаних з незаконним обігом наркотичних засобів та ін. Характер вчиненого кримінального проступку впливає на спосіб реалізації протиправних дій. Наприклад, вчинення корисливих кримінальних

проступків характеризується застосуванням способів, які дозволяють швидко заволодіти предметом і зникнути з місця події.

Для кримінальних проступків, учинених неповнолітніми, зазвичай не властива попередня підготовка, а також вжиття заходів до приховування слідів. Це пояснюється тим, що значна кількість вчинених підлітками деліктів має ситуаційний характер і обумовлена конкретними обставинами, наприклад відсутністю охорони на об'єкті, перебуванням потерпілого в стані алкогольного сп'яніння тощо.

Як засвідчили дані емпіричних досліджень (додаток Б), у процесі вчинення кримінальних проступків неповнолітніми підготовчі дії застосовувалися у 46,7 % кримінальних проваджень. Дії з приховування вчинення кримінальних проступків неповнолітніми застосовувалися у 44 % випадків. У свою чергу, вони виражалися у наступних заходах: приховування факту вчинення кримінального проступку (4 %), приховування матеріальних об'єктів (24,2 %), спотворення ідеальних слідів (погрози потерпілому та свідкам; шантаж, залякування потерпілого та його близьких (30,3 %)), знищення електронних слідів (28,8 %).

Відсутність попередньої підготовки впливає на вибір неповнолітніми засобів та знарядь вчинення протиправних дій, якими найчастіше є різні предмети побуту. Такі речі або перебувають із неповнолітніми, або підбираються ними поряд або на місці події (каміння, порожні пляшки, металева арматура тощо). Наприклад, під час учинення хуліганських дій неповнолітні в більшості випадків заподіюють потерпілим побої або наносять тілесні ушкодження руками і ногами. Під час учинення корисливих кримінальних проступків неповнолітні, як правило, використовують відкритий підхід до потерпілих з негайною вимогою надання речей і грошей. Рідше відбувається підхід до потерпілого під певним приводом, після чого речі вилучаються насильно.

Зокрема, встановлено (додаток Б), що типовими засобами та знаряддями вчинення протиправних дій є: предмети побуту (47,3 % кримінальних

проваджень), предмети, які підбираються чи пристосовуються на місці (палиці, каміння, скло) (38,7 %), холодна зброя (15,0 %), вогнепальна зброя (1,3 %), вибухонебезпечні предмети та речовини (1,3 %).

Переважно кримінальні правопорушення вчиняються неповнолітніми на відкритій місцевості – на вулицях, дворах, парках (50,7 % кримінальних проваджень, додаток Б). Досить часто такі кримінальні проступки вчинюються у громадських місцях, а саме у торговельних центрах, навчальних закладах (33,3 %). Така поведінка обумовлює залишення великої кількості слідів та наявність очевидців.

На характеристику способу впливає така ознака як вчинення кримінального проступку неповнолітніми за умов співучасті. У певних випадках доводиться констатувати причетність до групи неповнолітніх дорослого співучасника (співучасників). У такому випадку можна вести мову про втягнення неповнолітніх до протиправної діяльності, що полягає у підборі неповнолітніх, яких імовірно можна залучити до вчинення протиправних діянь; створенні зацікавленості неповнолітніх в швидкому заробітку, підвищенні авторитету.

На етапі підготовки до вчинення кримінального проступку, дорослі співучасники (організатори, підмовники) підбирають неповнолітніх з огляду на такі чинники: особа підлітка (схильність до вчинення правопорушень, сугестивність, нездатність чинити протидію); особливості способу життя неповнолітніх (неблагополучна сім'я, схильність до вживання спиртних напоїв, наркотиків, інтерес до азартних ігор); відповідність розвитку та фізичної сили визначеній ролі в запланованих протиправних діях. Нерідко дорослі, або інші неповнолітні, провокують інших підлітків до вчинення дій, що послаблюють контроль за їх діями: розпивання спиртних напоїв, уживання наркотичних засобів і психотропних речовин. Відомі випадки, коли під час підготовки до вчинення кримінальних проступків на неповнолітню особу чинився тиск, застосовувалося психічне (у вигляді обману, погроз) або фізичне насилля.

Способами, що використовуються неповнолітніми під час приховування кримінальних проступків, є: перешкоджання отриманню інформації про подію (знищення речових доказів, збут предметів злочинного посягання), її спотворення (надання завідомо неправдивих показань, фальсифікація слідової картини) та ін. Зокрема, вивчення кримінальних проваджень (додаток Б) засвідчило, що типовими діями, спрямованими на приховування кримінальних проступків неповнолітніми, є: спотворення ідеальних слідів (погрози потерпілому та свідкам; шантаж, залякування потерпілого та його близьких (30,3 %), знищення електронних слідів (28,8 %), приховування матеріальних об'єктів (24,2 %), приховування факту вчинення кримінального проступку (4,0 %).

У разі вчинення кримінального проступку групою неповнолітніх, або групою, до складу якої входять підлітки та дорослі особи, відбуваються такі підготовчі заходи: розподіл функцій та завдань, опрацювання механізму діяння; підшуковуються знаряддя і засоби вчинення кримінального проступку; здійснюються необхідні, найчастіше мінімальні, розвідувальні дії; продумується спосіб приховання слідів та наслідків кримінального проступку.

Під час нападу групою, неповнолітні, використовуючи свою чисельну перевагу, швидко долають опір потерпілого. У ряді випадків характер насильства обумовлюється статтю, віком, фізичною силою потерпілого, кількістю осіб, які зазнають нападу, їх поведінкою. Нині почастишали цинічні випадки нападів на соціально незахищених громадян, осіб з інвалідністю та безхатьків. Починаються такі дії наче б то з розваг, спроб самоствердження, а завершуються – вчиненням кримінальних правопорушень.

Заходи для приховування слідів та наслідків кримінальних проступків, які застосовують неповнолітні, зазвичай елементарні: спроби швидкого збуту викрадених речей, у тому числі знайомим одноліткам, приховування викраденого у підвалах, на горищах, на будівництві або зруйнованих будинках поблизу власного місця проживання.

Предметом посягання неповнолітніх зазвичай є об'єкти так званого «підліткового асортименту» – це малогабаритні речі, які легко транспортуються (комп'ютерна техніка, сучасні гаджети, прикраси, мобільні телефони тощо). Викрадене майно неповнолітні нерідко приносять до місця проживання, в подальшому використовують для задоволення особистих потреб.

Отже, спосіб вчинення кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми, є одним із головних елементів його криміналістичної характеристики. Дослідження способу складає підґрунтя для всебічного аналізу події кримінального проступку, створює передумови для його запобігання, виявлення та розслідування. Спосіб вчинення кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми, складається з етапів: приготування; вчинення; приховування. На вибір способу вчинення кримінального проступку впливають об'єктивні (зовнішні) й суб'єктивні (внутрішні) чинники. Об'єктивні чинники обумовлені умовами, за яких вчинюється кримінальний проступок, що впливає на обрання методів, засобів, прийомів протиправної діяльності. Внутрішні умови, що детермінують спосіб вчинення кримінального проступку, залежать від особистості правопорушника: його характеру, темпераменту, світогляду, ставлення до соціальних і моральних цінностей суспільства, психологічних особливостей [58].

Отже, спосіб вчинення кримінального проступку, залежить від його суб'єкта. Якщо правопорушником є неповнолітній, ця обставина обумовлює зміст всіх елементів криміналістичної характеристики. Розглянемо детальніше, як особливості неповнолітнього впливають на спосіб вчинення ним кримінального проступку.

Сьогодні підліткова протиправна діяльність характеризується рядом негативних тенденцій. По-перше, зростають її кількісні показники, знижується вік правопорушників. По-друге, серед неповнолітніх правопорушників все більш осіб жіночої статі. По-третє, вчинення кримінальних проступків нерідко є лише «сходинкою» до злочинної діяльності.

Протиправна поведінка особи неповнолітнього правопорушника має складну характеристику. Це пояснюється особливостями мотивації протиправної поведінки неповнолітнього. Вона полягає у незавершеності процесів формування особистості, тому внутрішні потреби та інтереси неповнолітнього деформуються під впливом соціальних мотивів. Фізична та психічна незрілість неповнолітнього, обмеженість життєвого досвіду, обумовлюють викривлене сприйняття фактів.

Не маючи належного виховання, неповнолітні виявляються невідготовленими до складних життєвих ситуацій, легко потрапляють під вплив вуличних угруповань асоціальної спрямованості, починають вживати алкоголь, наркотики, втягуються в аморальну діяльність, аж до злочинної. В результаті у дітей виникають негативні і антигромадські звички й інтереси, формується антисуспільна поведінка. Правопорушники-підлітки зазвичай характеризуються високою емоційною збудливістю, поєднаною з переміною настрою, дратівливістю.

Слід враховувати, що рішення вчинити кримінальний проступок – це, як правило, наслідок моральної деформації особистості, недостатнього соціального розвитку підлітка, а не його вікових особливостей.

До основних вікових особливостей неповнолітніх, які повинні бути враховані під час розслідування кримінальних проступків, відносять:

- незавершеність фізичного й психічного розвитку (виражається в емоційності поведінки);
- специфіку сприйняття, запам'ятовування та відтворення інформації (викликає фантазування, підвищену навіюваність);
- недостатній життєвий досвід (неповнота оцінок, легковажність в прийнятті рішень, відсутність самокритики) і, як наслідок, неадекватна оцінка конкретної ситуації, що нерідко призводить до вибору антисоціального способу поведінки (вживання спиртних напоїв та наркотичних засобів, звичка до азартних ігор);
- схильність до наслідування, копіювання дій дорослих;

- намагання самоствердитися в оточуючому середовищі, показати самостійність, дорослість (звідси страх здатися боягузом);
- неправильне розуміння почуття дружби (намагання взяти провину на себе, не викрити товаришів);
- переоцінка своїх сил і можливостей;
- прояви інфантильної поведінки (низька успішність у школі);
- вплив навколишнього середовища на мотивацію їх дій (відсутність контролю за поведінкою з боку дорослих).

Для неповнолітніх характерна переважно корислива мотивація. Кримінальні проступки найчастіше вчиняються для заволодіння престижними речами, які чесним шляхом молоді люди отримати не можуть. Орієнтація на авторитет, престиж, негайне задоволення потреб – провокує вчинення правопорушення.

Непоодинокими є випадки, коли кримінальні проступки неповнолітніх були випадковими з точки зору загальної спрямованості особистості. Важливу роль в таких випадках відіграли ситуаційні мотиви.

Провокує вчинення кримінальних проступків наявність групи, вчинення кримінального проступку у співучасті (52,7 % кримінальних проваджень, додаток Б). У певних випадках доводиться констатувати причетність до групи неповнолітніх дорослого співучасника (співучасників (49,4 %)). Суспільна небезпечність неповнолітніх в групі проявляється в тому, що спільна оцінка учасниками групи протиправних дій знижує їх почуття особистої відповідальності, забезпечує уявну анонімність та безкарність, стимулює мотиви, пов'язані з престижністю участі в групі. Особливо це характерно для вчинення хуліганських дій. Особливу занепокоєність викликає створення «банд» підлітків, які поводять себе зухвало, демонстративно, й крайня межа – допускають вчинення кримінальних правопорушень, що викликають особливий суспільний резонанс.

Кілька випадків зі слідчої практики.

Так, взимку 2018 року була зафіксована «хвиля» описуваної протиправної діяльності. Зокрема, до гіпермаркету "Ашан" на Берковецькій прийшла група агресивних підлітків, почала виносити з магазину товари та напала на охоронців. Свідки розповіли, що спочатку дівчата 16-17 років почали бігати по магазину та ламати вітрини. Згодом з'явилися хлопці цього ж віку і напали на охоронців. У результаті їх затримали та викликали поліцію. Правоохоронці попросили відпустити неповнолітніх до їхнього приїзду, але парубки продовжували провокувати охоронців. Коли дівчат та хлопців виводили з магазину, на вулиці вже чекала компанія, що відбивала затриманих у правоохоронців. Повідомлялося, що на місці працювали 4 наряди патрульної поліції. Поліцейські з'ясували, що охоронник магазину зробив неповнолітнім відвідувачам зауваження за неправомірну поведінку. У результаті виник конфлікт, який переріс у бійку. Правоохоронці доставили правопорушників до Святошинського управління поліції та склали адміністративні протоколи, відносно деяких неповнолітніх розпочали кримінальне провадження за погрозу насильством щодо працівника правоохоронного органу [6].

Інший випадок зухвалих протиправних дій неповнолітніх, теж характеризуються системністю та діями у групі.

У березні 2020 року невідомі особи влаштували погром у салоні вагона приміського поїзда № 6056 Львів-Сокаль і зняли це на відео. Трощу вагона приміського дизель-поїзда зловмисники зняли на відео, яким, вочевидь, вирішили похизуватися в соціальних мережах. Залізничники повідомили про хуліганський випадок працівникам Національної поліції, які прибули на кінцеву станцію Сокаль, проте хуліганів у поїзді вже не було. Правоохоронці розпочали розслідування цього випадку, встановлюють особи зловмисників. Залізничники підраховують суму збитків, завданих вандалами. В Укрзалізниці також повідомили, що в цей же день, 8 березня, під час руху на дільниці Фастів-Київ хулігани каменем розбили вікно вагона поїзда № 74 Львів-Москва. Ніхто не постраждав. Подібний випадок також стався 3 березня цього року на

перегоні Київ-Волинський-Київ, коли невідомі особи розбили вікно у вагоні поїзда № 764 Одеса-Київ під час руху [118].

Більшості неповнолітнім правопорушникам властива брутальність, зухвалість, дратівливість як результат неналежного виховання. Ці фактори обов'язково необхідно враховувати при спілкуванні з ними. У ряді випадків їм властива упертість та нещирість. Однак, нещирість підлітка не завжди визначається тільки рисою характеру. Як правило підліткова нещирість є результатом невірної розуміння дружби і товариства, страхом виглядати зрадником, бажанням виділитися або привернути увагу.

Особистість неповнолітнього правопорушника є неоднорідною. Адже кримінальні проступки можуть вчинюватися особами, які: 1) вперше вчинили кримінальний проступок, під впливом конфліктної або нетипової ситуації, але у цілому характеризуються позитивно; 2) неповнолітніми, поведінка яких має антисоціальний характер, але які вже мають схильність до вживання спиртних напоїв, наркотиків, бродяжництва; 3) неповнолітніми із моральною деформацією, які неодноразово вчиняли різні правопорушення, притягувались до відповідальності; 4) неповнолітніми, які сформувалися як правопорушники, й поведінка таких підлітків носить стійкий антисоціальний характер.

Підсумовуючи проведені емпіричні дослідження (додаток Б), слід узагальнити, що типовий портрет неповнолітнього, який вчиняє кримінальні проступки – це особа чоловічої статі (82 %), віком переважно 16 (51,3 %) та 17 (40,0 %) років, навчається у школі (50,7 %) чи закладі професійно-технічної освіти (38,7 %), із виявленням схильності до вживання алкогольних напоїв, наркотичних засобів (39,3%) та має попередні зв'язки із майбутньою жертвою кримінального проступку (знайомство випадкове, нетривале, відбувалося під час спільного вживання алкогольних напоїв чи наркотичних засобів (20,7 %), підтримували знайомство чи товариські відносини (14,0 %)).

Розглядаючи особу неповнолітнього правопорушника, слід надати коротку характеристику й особі потерпілого [106]. Потерпілі від кримінальних проступків, учинених неповнолітніми, мають ознаки, що зумовлюють їх

підвищену віктимність. Серед них переважають: біологічні (стать, вік, фізичний розвиток); соціальні (статус, рід занять); економічні (хизування доходами); морально-психологічні (схильність до вживання спиртних напоїв і наркотичних засобів, аморальний спосіб життя). Важливою ознакою віктимності особи є випадкові знайомства, довіра до сторонніх осіб, нерозбірливість зв'язків.

Під час нападу групою, неповнолітні, використовуючи свою чисельну перевагу, швидко подавляють опір потерпілого. У багатьох випадках характер насильства обумовлюється статтю, віком, фізичною силою потерпілого, кількістю осіб, які зазнають нападу, їх поведінкою.

Нині почастишали цинічні випадки нападів на соціально незахищених громадян, осіб з інвалідністю та безхатків. Починаються такі дії начеб-то з розваг, спроб самоствердження, а завершуються – вчиненням кримінальних правопорушень.

Один з таких випадків трапився у червні 2019 року. Так, у Києві кілька підлітків жорстоко побили безхатка й похвалилися цим відео у мережі. Підлітки побили чоловіка до крові, завдаючи йому ударів ногами. Сам безпритульний опору не чинив, адже перебував у стані алкогольного сп'яніння. Перехожі припинили це «побоїще» ще передали неповнолітніх співробітникам поліції [169].

Неповнолітні правопорушники орієнтуються не лише на потерпілого та його зовнішній вигляд (наявність мобільного телефону високої вартості, ювелірних прикрас, престижного одягу, аксесуарів), рівень можливого опору, а й також на сприятливість обстановки (час, місце). Безлюдна вулиця, парк або сквер, темний під'їзд чи ліфт посилюють ймовірність учинення посягання. Значну групу віктимних потерпілих від кримінальних проступків складають особи, які з причини свого віку, особливостей фізичного розвитку, статі, не можуть чинити належний опір, протидіяти правопорушникам. Також серйозним віктимним чинником є вживання алкогольних напоїв, наркотичних речовин, перебування у розважальних закладах, розпусний спосіб життя. Виникнення конфліктних ситуацій на ґрунті з'ясування стосунків також

провокує вчинення кримінальних правопорушень, останнім часом все частіше у контексті даної проблемної ситуації згадується таке негативне соціальне і протиправне явище як «булінг». Слід приймати до уваги, що неповнолітні правопорушники схильні до емоційної поведінки, легко запалюються і реагують на нестандартні ситуації. Тому існує група «випадкових» потерпілих, які не мають безпосередніх кореляційних зв'язків із неповнолітніми правопорушниками. Даний виняток слід враховувати при висуненні версій та плануванні розслідування.

Дослідження обстановки вчинення кримінальних проступків неповнолітніми надає можливість отримати вихідну інформацію про подію, оцінити ситуацію, сприяє встановленню обставин кримінального провадження.

Негативні наслідки має зниження ролі морально-етичних цінностей у суспільстві, поширення алкоголізму та наркоманії, прагнення до легкої наживи, матеріальні проблеми, несприятлива обстановка в сім'ї. Якщо сім'я є неблагополучною, підлітки намагаються якомога менше часу перебувати вдома, у нездоровій сімейній обстановці, тож потрапляють під негативний вплив старших осіб, зокрема раніше судимих. Чинником, який провокує зайняття неповнолітніми протиправною діяльністю, є систематичне домашнє насильство в сім'ї.

Важливе значення має формування належного колективу неповнолітніх у школі, інших закладах освіти. Негативно впливає на цей процес таке явище як булінг. Згідно з ч. 1 ст. 173-4 Кодексу про адміністративні правопорушення України, булінгом (цькуванням) є діяння учасників освітнього процесу, які полягають у психологічному, фізичному, економічному, сексуальному насильстві, зокрема із застосуванням засобів електронних комунікацій, що вчиняють стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи або такою особою стосовно інших учасників освітнього процесу, унаслідок чого могла бути чи була заподіяна шкода психічному або фізичному здоров'ю потерпілого [69]. Не вдаючись до деталізації проблеми булінгу в Україні, зауважимо, що запобігання цьому негативному соціальному явищу та правопорушенню

позначається на профілактиці вчинення кримінальних правопорушень неповнолітніми.

Дослідження обстановки та слідової картини спрямовано на виявлення, вивчення та оцінку криміналістично значущої інформації про подію кримінального проступку.

Криміналістичну інформацію В. В. Тіщенко визначає як відомості процесуального й непроцесуального характеру про розслідувану подію та її учасників, отримані слідчим або іншим суб'єктом кримінальної процесуальної та оперативно-розшукової діяльності під час розслідування за допомогою прийомів і методів, рекомендованих криміналістикою, і можуть використовуватися як докази, характеризувати їхні джерела, сприяти їх виявленню, а також виконанню різних методичних і тактико-організаційних завдань [162, с. 51].

Можна дійти висновку, що джерела криміналістично значущої інформації про кримінальні проступки, вчинені неповнолітніми – це матеріальні об'єкти живої та неживої природи, які є носіями інформації або відомостей про властивості й ознаки особи, зберігають її в уявному або матеріальному вигляді.

Аналіз кримінальних проваджень (додаток Б) щодо вчинення кримінальних проступків неповнолітніми дав змогу виокремити такі групи слідів: 1) сліди людини: ідеальні (показання потерпілого, підозрюваного, свідків (100 %); матеріальні (сліди-відображення, сліди-речовини, сліди-предмети (98,7 %); 2) знаряддя вчинення кримінального проступку та їхні сліди (46,7%); 3) чужі речі, документи, привласнені підозрюваним (62,0 %); 4) речі, які сприяли вчиненню кримінального проступку (наркотичні засоби, алкоголь, транспорт, зброя (53,3 %); 5) електронні відображення (56,7 %); 6) інші сліди (27,3 %).

«Слідову картину» утворюють обставини й сліди події кримінального проступку. Їх виявлення, аналіз, встановлення причинових зв'язків надають можливість побудувати картину події, сформувані уявні або реальні моделі злочину, механізм його вчинення. Дослідження таких слідів і речових доказів

може вказати на особу правопорушника, особу потерпілого й обставини події, виявити негативні обставини, сліди приховування кримінального проступку.

Детальніше слід розглянути таке нове джерело слідової інформації, як «електронні відображення». На думку С. С. Чернявського та Ю. Ю. Орлова, ідеться про нове джерело доказів. Дослідження змісту електронного відображення та інформації в сервісних опціях операційної системи про це відображення в загальному випадку дає змогу встановити:

- подію кримінального правопорушення (наприклад, виявляючи сайт із забороненим контентом або з контентом, оприлюднення якого обмежено за законом);

- особу правопорушника (зокрема, вивчаючи дані його акаунта, встановлюючи IP-адресу комп'ютера);

- спосіб й обставини вчинення злочину (наприклад, аналізуючи зміст електронного листування, результати моніторингу банківських рахунків тощо);

- характер і розмір шкоди, завданої злочином [181, с. 118].

Електронні відображення необхідно ретельно вивчати під час досудового розслідування кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми. У низці випадків спілкування підозрюваного й потерпілого відбувається саме в соціальних мережах, шляхом листування в месенджерах.

Слідова картина кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми, характеризується наявністю значної кількості слідів, що свідчать про поспішність дій, відсутність інсценувань та заздалегідь продуманих хитрощів, а також відсутність професійних навичок.

У кримінальних провадженнях за фактами кримінальних проступків, учинених неповнолітніми, спектр об'єктів криміналістичного дослідження, що зберігають на собі інформацію про подію кримінального проступку досить широкий і утворює такі групи: зміни в матеріальній обстановці; сліди-відображення (сліди рук, взуття тощо); предмети, документи та речовини; сліди пам'яті людини; запахові (одорологічні) сліди; сліди-мікрооб'єкти та ін.

Криміналістично значимими ознаками неповнолітнього правопорушника є ознаки його зовнішності, що мають здатність до відображення в матеріальному середовищі. Дослідження слідової інформації на місці події дозволяє висунути версію про причетність до вчинення кримінального проступку неповнолітнього, а саме: невеликі за розміром сліди рук і ніг; характерна для неповнолітніх цього віку доріжка слідів; залишені на місці події особисті речі правопорушника; сліди взуття, яке носять підлітки та ін. Також до ознак, які вказують на вчинення кримінального проступку неповнолітніми, відносяться написи та малюнки на стінах, за якими можливо охарактеризувати особу правопорушника [106].

Значення слідової картини для розслідування кримінальних проступків, учинених неповнолітніми, визначається з точки зору її інформативності. При цьому аналіз слідів може дати необхідні відомості для встановлення моделі події, обрання напряму розслідування, виявлення інших речових доказів, а також прогнозування моделі можливої поведінки особи правопорушника.

Таким чином, місце, час та обставини вчинення кримінальних проступків неповнолітніми також мають свої особливості. У вечірній час неповнолітні частіше скоюють хуліганства, заподіяння шкоди здоров'ю, інші кримінальні правопорушення проти особи; в денний – крадіжки. У громадських місцях неповнолітні нерідко вчиняють хуліганські дії. Кримінальні проступки переважно вчиняються неподалік від місць постійного проживання неповнолітніх.

Слідча практика свідчить, що найчастіше неповнолітні притягуються до кримінальної відповідальності за вчинення хуліганських дій, крадіжок, кримінальних правопорушень, пов'язаних з незаконним обігом наркотичних засобів та ін. Характер вчиненого кримінального проступку впливає на спосіб реалізації протиправних дій. Для кримінальних проступків, учинених неповнолітніми, зазвичай не властива попередня підготовка, а також вжиття заходів до приховування слідів. У разі вчинення кримінального проступку

групою неповнолітніх, відбуваються окремі підготовчі заходи (розподіл завдань; підшукування знарядь і засобів та ін.).

На вибір способу вчинення кримінального проступку впливають об'єктивні (зовнішні) й суб'єктивні (внутрішні) чинники. Об'єктивні чинники обумовлені умовами, за яких вчинюється кримінальний проступок, що впливає на обрання методів, засобів, прийомів протиправної діяльності. Внутрішні умови, що детермінують спосіб вчинення кримінального проступку, залежать від особистості правопорушника: його характеру, темпераменту, ставлення до соціальних і моральних цінностей суспільства, психологічних особливостей. Отже, спосіб вчинення кримінального проступку, залежить від його суб'єкта. Якщо правопорушником є неповнолітній, ця обставина обумовлює зміст всіх елементів криміналістичної характеристики.

Криміналістична характеристика кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми – це система узагальнених даних про найтипівіші ознаки певного виду (групи) кримінальних проступків, що вчиняються особливою категорією підозрюваних – неповнолітніми, відносно певної особи потерпілого та предмета посягання, а механізм кримінального проступку знаходить вираз у способі вчинення, за умов певної обстановки та утворює відповідну слідову картину.

Основний зміст криміналістичної характеристики кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми, полягає у наступному: 1) предметом злочинного посягання є речі матеріального світу, якими прагнуть заволодіти правопорушники (гроші, цінності, майно, продукти харчування, алкоголь); 2) спосіб вчинення кримінального проступку складають дії з підготовки, безпосереднього вчинення, приховування протиправних дій; 3) «слідова картина» події складається із комплексу матеріальних та ідеальних слідів, а також електронних відображень; 4) особа правопорушника (фізичні, соціально-демографічні дані; чинники, що мали вплив на формування та реалізацію протиправної мети, місце у групі, виходячи із розподілу ролей між співучасниками); 5) особа потерпілого (демографічні дані, відомості про спосіб

життя, риси характеру, звички, зв'язки й стосунки, ознаки віктимної поведінки); б) обстановка вчинення кримінального проступку, тобто умови, за яких відбулася подія кримінального проступку.

Отже, криміналістична характеристика кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми – це система узагальнених даних про найтипівші ознаки певного виду (групи) кримінальних проступків, що вчиняються особливою категорією підозрюваних – неповнолітніми, відносно певної особи потерпілого та предмета посягання, а механізм кримінального проступку знаходить вираз у способі вчинення, за умов певної обстановки та утворює відповідну слідову картину.

Висновки до розділу 1

1. Проблеми виявлення, розслідування, попередження кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми, тривалий час перебували і нині знаходяться у полі дослідницької уваги вчених із різних галузей юриспруденції.

Інститут кримінальних проступків є новим у вітчизняному кримінальному та кримінальному процесуальному законодавстві. Найбільш поширеними кримінальними проступками, що вчинюються неповнолітніми, є умисне легке тілесне ушкодження (ст. 125 КК України); крадіжка (ч. 1 ст. 185 КК України); шахрайство (ч. 1 ст. 190 КК України); хуліганство (ч. 1 ст. 296 КК України); незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів без мети збуту (ч. 1 ст. 309 КК України).

Вченими-криміналістами напрацьовано значний масив праць, що стосуються розслідування окремих видів кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми. У контексті нашого дослідження такі праці вчених використані під час дослідження криміналістичної характеристики кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми; побудови методики

відповідно до початкового та наступного етапів розслідування кримінальних проступків. Зокрема, мова йде про наступні монографічні роботи, які висвітлюють спільні аспекти досліджуваної проблематики: П. О. Кудлай «Криміналістична характеристика та особливості розслідування крадіжок вантажів, скоєних неповнолітніми з рухомого складу залізничного транспорту» (2010); О. В. Сіренко «Криміналістична характеристика крадіжок, грабежів та розбійних нападів, вчинених неповнолітніми» (2012); М. М. Єфімов «Криміналістична характеристика та особливості розслідування хуліганства» (2012) та ін.

Основні зусилля у виявленні, розслідуванні, запобіганні кримінальним проступкам пов'язані з пошуком, накопиченням та зберіганням значного обсягу необхідної інформації, її оцінкою, побудовою версій та розробленням планів розслідування, складанням процесуальних та інших документів, організацією всього процесу розслідування. Використання новітніх інформаційних технологій у правозастосовній діяльності спрямоване на оптимізацію процесів вирішення таких завдань. Слід вести мову про інновації як окремий напрям розвитку криміналістики та криміналістичної техніки.

З метою формування інноваційної криміналістичної методики розслідування кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми, варто використовувати праці сучасних вчених із актуальних проблем криміналістики, використовувати результати власних емпіричних досліджень і трансформувати отримані відомості з метою досягнення завдань власного дослідження. Це праці В. В. Тіщенка та А. А. Барцицької, О. І. Мотляха та І. П. Усікова, О. А. Полтавського, В. М. Стратонова, І. В. Пирога, І. О. Теслюк, Ю. М. Черноус та ін., які присвячені інноваційним напрямкам розвитку криміналістичних досліджень.

Враховуючи зміни, які відбулися у кримінальному процесуальному законодавстві, важливим є забезпечення прав учасників кримінального провадження щодо досудового розслідування кримінальних проступків. З

даного приводу, важливим є дослідження В. І. Божики «Забезпечення прав особи під час досудового розслідування кримінальних проступків» (Київ, 2020).

Таким чином, будь-який кримінальний проступок, вчинений неповнолітніми, є протиправною подією, що характеризується системою характерних ознак, виділення та опис яких на основі емпіричного узагальнення щодо практики розслідування використовується під час конструювання їх криміналістичної методики розслідування.

2. Обґрунтовано, що інститут кримінальних проступків та здійснення щодо них дізнання є новим у кримінальному процесуальному законодавстві України. Однак, більш точно вести мову про його нове змістовне значення, адже термін «дізнання» вже був відомий історії вітчизняного кримінального судочинства. Важливим з термінологічного аспекту є положення, що досудове розслідування злочинів здійснюється у формі досудового слідства, а кримінальних проступків – у формі дізнання в порядку, передбаченому КПК України. Різняться й строки досудового розслідування кримінальних проступків (ст. 219 КПК України).

У ст. 40-1 КПК України регламентовано компетенцію дізнавача, й визначено, що дізнавач при здійсненні дізнання наділяється повноваженнями слідчого. Дізнавач несе відповідальність за законність та своєчасність здійснення дізнання.

Особливим є те, що законодавець визначив розширене коло слідчих (розшукових) дій та інших заходів, які можуть проводитися під час розслідування кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми. Зокрема, дізнавач уповноважений проводити огляд місця події, обшук затриманої особи, опитувати осіб, вилучати знаряддя і засоби вчинення правопорушення, речі і документи, що є безпосереднім предметом кримінального проступку або виявлені під час затримання, а також проводити слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії у випадках, установлених КПК України.

Окрема увага звернена на такі процесуальні дії у кримінальному провадженні як «опитування осіб», «вилучення знарядь і засобів вчинення

правопорушення, речей і документів, що є безпосереднім предметом кримінального проступку або виявлені під час затримання» та інші нові процесуальні засоби збирання доказової інформації. Сформовано процесуальні засади та криміналістичні рекомендації щодо реалізації вказаних заходів.

Наголошено, що під час кримінального провадження щодо кримінальних проступків за участю неповнолітніх підозрюваних, необхідно дотримуватися положень міжнародного і національного законодавства, а також рішень Європейського суду з прав людини.

3. Криміналістичну характеристику кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми, визначено як імовірну модель кримінального проступку, основу для побудови таких же ймовірних умовиводів – криміналістичних версій та встановлення обставин кримінального провадження, досягнення його завдань.

Побудова криміналістичної характеристики кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми, повинна ґрунтуватися на вивченні механізмів вчинення та слідоутворення конкретних кримінальних проступків, різних за своїм складом, але об'єднаних спільною ознакою – суб'єктом кримінального проступку, тобто – неповнолітнім. Обов'язковим елементом є визначення кореляційних зв'язків між елементами криміналістичної характеристики кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми.

Характер вчиненого кримінального проступку впливає на спосіб реалізації протиправних дій. Для кримінальних проступків, учинених неповнолітніми, зазвичай не властива попередня підготовка, а також вжиття заходів до приховування слідів. У разі вчинення кримінального проступку групою неповнолітніх, відбуваються окремі підготовчі заходи (розподіл завдань; підшукування знарядь і засобів та ін.).

На вибір способу вчинення кримінального проступку впливають об'єктивні (зовнішні) й суб'єктивні (внутрішні) чинники. Об'єктивні чинники обумовлені умовами, за яких вчинюється кримінальний проступок, що впливає на обрання методів, засобів, прийомів протиправної діяльності. Внутрішні

умови, що детермінують спосіб вчинення кримінального проступку, залежать від особистості правопорушника: його характеру, темпераменту, ставлення до соціальних і моральних цінностей суспільства, психологічних особливостей. Отже, спосіб вчинення кримінального проступку, залежить від його суб'єкта. Якщо правопорушником є неповнолітній, ця обставина обумовлює зміст всіх елементів криміналістичної характеристики.

Сформовано висновок, що криміналістична характеристика кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми – це система узагальнених даних про найтипівіші ознаки певного виду (групи) кримінальних проступків, що вчиняються особливою категорією підозрюваних – неповнолітніми, відносно певної особи потерпілого та предмета посягання, а механізм кримінального проступку знаходить вираз у способі вчинення, за умов певної обстановки та утворює відповідну слідову картину.

Основний зміст криміналістичної характеристики кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми, полягає у наступному: 1) предметом злочинного посягання є речі матеріального світу, якими прагнуть заволодіти правопорушники (гроші, цінності, майно, продукти харчування, алкоголь); 2) спосіб вчинення кримінального проступку складають дії з підготовки, безпосереднього вчинення, приховування протиправних дій; 3) «слідова картина» події складається із комплексу матеріальних та ідеальних слідів, а також електронних відображень; 4) особа правопорушника (фізичні, соціально-демографічні дані; чинники, що мали вплив на формування та реалізацію протиправної мети, місце у групі, виходячи із розподілу ролей між співучасниками); 5) особа потерпілого (демографічні дані, відомості про спосіб життя, риси характеру, звички, зв'язки й стосунки, ознаки віктимної поведінки); 6) обстановка вчинення кримінального проступку, тобто умови, за яких відбулася подія кримінального проступку.

РОЗДІЛ 2.

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ТАКТИЧНІ ЗАСАДИ РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОСТУПКІВ, ВЧИНЕНИХ НЕПОВНОЛІТНІМИ

2.1. Обставини, що підлягають доказуванню під час розслідування кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми

При формуванні організаційно-тактичних засад розслідування слід «відштовхуватися» від обставин, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні. Ст. 91 КПК України визначає обставини, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні, а саме:

1) подія кримінального правопорушення (час, місце, спосіб та інші обставини вчинення кримінального правопорушення);

2) винуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, форма вини, мотив і мета вчинення кримінального правопорушення;

3) вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, а також розмір процесуальних витрат;

4) обставини, які впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, характеризують особу обвинуваченого, обтяжують чи пом'якшують покарання, які виключають кримінальну відповідальність або є підставою закриття кримінального провадження;

5) обставини, що є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності або покарання;

6) обставини, які підтверджують, що гроші, цінності та інше майно, які підлягають спеціальній конфіскації, одержані внаслідок вчинення кримінального правопорушення та/або є доходами від такого майна, або призначалися (використовувалися) для схиляння особи до вчинення кримінального правопорушення, фінансування та/або матеріального

забезпечення кримінального правопорушення чи винагороди за його вчинення, або є предметом кримінального правопорушення, у тому числі пов'язаного з їх незаконним обігом, або підшукані, виготовлені, пристосовані або використані як засоби чи знаряддя вчинення кримінального правопорушення;

7) обставини, що є підставою для застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру.

Доказування полягає у збиранні, перевірці та оцінці доказів з метою встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження [84].

Доказування в кримінальному провадженні як певна форма пізнання має власний визначений у законі предмет дослідження. Зокрема, чітке визначення предмета доказування, встановлення його структури, а отже, і меж доказування, є необхідною передумовою пізнання істини, правильної юридичної кваліфікації злочинного діяння. Тож кінцевим результатом доказування є отримання достовірних даних про важливі обставини, що цікавлять слідчого під час розслідування кримінальних правопорушень, їх дослідження, аналіз та оцінка [117, с. 33-38].

Окресленого результату досягають у процесі діяльності, яку здійснюють в установленому законом порядку й у визначеній ним процесуальній формі відповідно до правил, передбачених нормами кримінального процесуального законодавства України. Сутність процесу доказування полягає в збиранні, дослідженні, оцінці та використанні наявних доказів. Законодавець зобов'язує як слідчого (так і дізнавача) з'ясувати всі обставини вчинення кримінального правопорушення, передбачені в ст. 91 КПК України, і визначає засоби, які повинні бути використані під час доказування [22].

Тому обставини, що підлягають доказуванню в кримінальному провадженні, мають бути не просто встановлені, а й підкріплені системою належних, допустимих, достовірних і достатніх доказів, які засвідчували б їх незаперечність [140, с. 270].

На думку Р. В. Карпенко, визначені в законодавстві обставини мають для сторони обвинувачення загальноорієнтууючий характер і стосуються розслідування всіх кримінальних правопорушень. Водночас такі обставини не достатньо конкретизовані щодо певних категорій кримінальних правопорушень [55, с. 109].

Тому під час розслідування кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми важливо, крім обставин, які підлягають обов'язковому з'ясуванню та доказуванню, встановити й додаткові обставини, які поглиблено характеризуватимуть подію кримінального проступку та процес його розслідування.

Такі обставини охоплюють різноманітну криміналістично значущу інформацію (проміжні факти й обставини), що виходить за межі предмета доказування, проте має чітке пошуково-пізнавальне спрямування, визначає напрям розслідування [115, с. 113-115].

Зважаючи на вимоги до обсягу дослідження, звернемо увагу на окремі обставини, які підлягають ретельному з'ясуванню під час розслідування кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми.

Слід звернути увагу на обставини, які підлягають встановленню залежно від виду конкретного кримінального проступку, вчиненого неповнолітніми.

До загальних обставин, які підлягають встановленню, відносяться:

- чи мав місце кримінальний проступок;
- спосіб учинення кримінального проступку;
- час, місце та інші обставини кримінального проступку;
- заподіяна шкода та розмір матеріальних збитків;
- особа правопорушника;
- особа потерпілого;
- наявність співучасників (організаторів, пособників, підбурювачів, інших виконавців);
- обставини, які сприяли вчиненню кримінального проступку та ін.

Крім того, слід наголосити на встановленні особливих обставин. Так, при прийнятті рішення про початок досудового розслідування у формі дізнання, важливо точно встановити вік неповнолітнього правопорушника. Адже не досягнення неповнолітніх віку, з якого настає кримінальна відповідальність за вчинене правопорушення, унеможлиблює здійснення кримінального провадження.

Так, до правових підстав непритягнення особи до кримінальної відповідальності належить недосягнення особою віку кримінальної відповідальності (ст. 22 КК України). Також КК України регламентує застосування примусових заходів виховного характеру до осіб, які до досягнення віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, вчинили суспільно небезпечні діяння, що підпадають під ознаки діянь, передбачених Особливою частиною КК України (ч. 2 ст. 97 КК України).

Проведений аналіз свідчить, що суб'єктом кримінального проступку виступає фізична особа, яка досягла віку 16 років та є осудною. Тому слід розуміти, що кримінально-правовий вплив на дітей, які вчинили кримінальний проступок можливий лише за умови досягнення такими шістнадцяти років [9, с. 136].

У той самий час судова практика свідчить, що неповнолітній старше 14 років, який вчинив кримінальний проступок або нетяжкий злочин, теж може бути притягнений до відповідальності, але звільнений судом від покарання, якщо буде визнано, що внаслідок щирого розкаяння та подальшої бездоганної поведінки він на момент постановлення вироку не потребує застосування покарання. У цьому разі суд застосовує до неповнолітнього примусові заходи виховного характеру. Підставами для застосування примусових заходів виховного характеру є вчинення особою, яка після досягнення одинадцятирічного віку до досягнення віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, вчинила суспільно небезпечне діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність. Незважаючи на те, що розгляд справ про застосування до

неповнолітнього виховних заходів не має таких наслідків, як отримання судимості, процедура встановлення та доведення вини підозрюваного включає всі етапи досудового розслідування та регулюється главою 38 КПК України [25].

Встановлення віку неповнолітнього є однією із першочергових обставин, що підлягає встановленню, про що красномовно свідчать приклади з практики.

Так, у вересні 2019 року у м. Дніпро близько 14:00 на лінію «102» надійшов виклик про замінування класу інформатики однієї з шкіл м. Дніпро. Крім цього, дитячий голос додав, що за 5 тис. гривень він забере динаміт. Співробітники вибухотехнічної служби та кінологи обстежили будівлю школи та прилеглу територію. В результаті жодних вибухонебезпечних предметів виявлено не було. В ході подальших заходів працівники поліції встановили, що про замінування школи повідомив учень 5-го класу. З якою метою телефонував до поліції, хлопець пояснити не зміг. Поліцейські вилучили мобільний телефон і сім-картку як речовий доказ. На батьків 10-річної дитини було складено адміністративний протокол за ст. 184 КУпАП (невиконання батьками або особами, що їх замінюють, обов'язків щодо виховання дітей) [167].

Вже у листопаді 2019 року у м. Житомир близько 12.00 на спецлінію 102 надійшло повідомлення про вибух у школі. Щоправда за адресою, вказаною абонентом, знаходився приватний будинок. А от за вказаним нібито номером школи – дитячий навчально-виховний комплекс. Відтак правоохоронці провели обстеження території закладу. Жодних слідів вибуху, вибухових пристроїв та речовин не виявлено. У ході проведених заходів поліцейські встановили, що хибний телефонний дзвінок зробив 7-річний школяр. Хлопчик таким чином пожартував. Статтею 259 (Завідомо неправдиве повідомлення про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності) КК України за такі дії передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк від 2 до 6 років. Кримінальній відповідальності підлягають особи, яким виповнилося 16 років. Зважаючи на вік «жартівника», поліцейські провели роз'яснювальну

роботу з його родиною. Батьків хлопчика притягнуто до адміністративної відповідальності за ст. 184 КУпАП [119].

У випадках, коли встановити точний вік неповнолітнього до початку внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань неможливо, дана обставина з'ясовується під час проведення досудового розслідування.

Отже, до *особливих обставин*, які підлягають встановленню під час розслідування кримінальних проступків, учинених неповнолітніми, належать:

– *точний вік неповнолітнього (число, місяць, рік)*.

З'ясування цієї обставини може бути ускладнене відсутністю у підлітка документів, що засвідчують особу і відповідно його вік; невірними відомостями, якими він володіє про точний час і місце свого народження; обманом, коли підліток видає себе за іншу особу; особливостями інтелектуального розвитку підлітка, його фізичного і психічного здоров'я.

Згідно з Постановою Пленуму Верховного Суду України від 16 квітня 2004 року № 5 «Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини неповнолітніх», вік неповнолітнього підсудного встановлюється за документами, в яких вказана дата його народження, – за паспортом чи свідоцтвом про народження. В разі їх відсутності відповідні дані можна отримати із книги реєстрації актів громадянського стану, довідок органів внутрішніх справ за місцем реєстрації громадян, журналів обліку новонароджених тощо.

За відсутності відповідних документів і неможливості їх одержання вік неповнолітнього встановлюється судово-медичною експертизою (п. 5 ст. 76 КПК України). У цьому випадку днем народження вважається останній день того року, який названий експертом. При визначенні віку мінімальною і максимальною кількістю років суд приймає рішення із встановленого експертом мінімального віку.

За наявності даних, що свідчать про розумову відсталість неповнолітнього, відповідно до КПК України має бути призначена судова психолого-психіатрична або педагогічно-психолого-психіатрична експертиза

для вирішення питання про наявність чи відсутність у неповнолітнього відставання у психічному розвитку, про ступінь такого відставання, встановлення стану його загального розвитку з метою з'ясувати питання про те, чи міг неповнолітній повністю усвідомлювати значення своїх дій і якою мірою міг керувати ними. Відповідна експертиза призначається за участю спеціалістів у галузі дитячої та юнацької психології (психолога, педагога) і психіатрії.

Вважаємо доцільним, вивчаючи особу неповнолітнього правопорушника, використовувати можливості психологічної експертизи. Адже згідно Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень № 53/5 [131], психологічна експертиза встановлює ті особливості психічної діяльності та такі їх прояви в поведінці особи, які мають юридичне значення та викликають певні правові наслідки.

Основним завданням психологічної експертизи є визначення у підекспертної особи:

- індивідуально-психологічних особливостей, рис характеру, провідних якостей особистості; мотивовірних чинників психічного життя і поведінки;
- емоційних реакцій та станів;
- закономірностей перебігу психічних процесів, рівня їхнього розвитку та індивідуальних її властивостей.

Наведемо окремі питання, які можуть бути вирішені шляхом проведення судово-психологічної експертизи неповнолітніх:

- які індивідуально-психологічні особливості має підекспертна особа?
- чи має підекспертна особа індивідуально-психологічні особливості, які суттєво вплинули на характер її протиправних дій (підвищена агресивність, жорстокість, нерішучість, соціальні установки)?
- чи могли індивідуально-психологічні особливості особи суттєво вплинути на її поведінку під час скоєння нею протиправних дій?
- який індивідуально-рольовий статус має підекспертна особа у злочинній групі (лідер, підвладний, ведений тощо) і чи це зумовлено її

індивідуально-психологічними властивостями та особливостями соціально-психологічної структури злочинної групи?

– чи має підекспертна особа індивідуально-психологічні особливості, що суттєво вплинули на характер її свідчень у справі?

– яким чином сімейна ситуація, індивідуально-психологічні особливості батьків, особливості їх виховної поведінки впливають на емоційний стан, психічний розвиток та відчуття благополуччя дитини?

– яким чином можуть вплинути умови виховання кожного з батьків на психологічний стан та розвиток дитини?

– чи спроможна підекспертна особа з урахуванням її вікових особливостей, емоційного стану, індивідуально-психологічних властивостей, рівня розумового розвитку та умов мікросоціального середовища (залежність, погроза, омана тощо) усвідомлювати реальний зміст власних дій та повною мірою свідомо керувати ними і передбачати їх наслідки?

– чи має підекспертна особа відхилення у психічному розвитку, які не є виявами психічного захворювання? Якщо має, то якими саме є ці ознаки? та багато інших [131].

Таким чином, проведення судово-психологічної експертизи дозволяє вивчити особистість неповнолітнього правопорушника, з'ясувати його психологічну характеристику, що сприяє повному з'ясуванню обставин кримінального провадження.

– умови життя і виховання неповнолітнього.

У даному випадку необхідно встановити: чи має підліток обох батьків, якщо ні, то як давно і з якої причини; хто виховує підлітка; як характеризуються його батьки (вихователі, опікуни), його родина в цілому (брати, сестри, інші особи, що проживають спільно); які взаємини в родині, чи немає джерела аморального впливу (пияцтво, скандали, розпусні дії); які матеріально-побутові умови; чи вчиться неповнолітній або працює, де саме, яку роботу виконує; яке його ставлення до навчання (роботи), до старших; його повсякденна поведінка, взаємовідносини з товаришами по навчанню (роботі);

– причини і умови, що сприяли вчиненню кримінального проступку.

Слід дослідити причини появи у неповнолітнього антисуспільних звичок і поглядів, виявити обставини, що призвели до формування протиправного наміру, сприяли підготовці кримінального проступку, його вчиненню, прихованню слідів.

У загальному, як зазначають вчені, криміналістична профілактика як частина загальної юридичної профілактики пов'язана з виявленням причин та умов, що сприяють вчиненню кримінальних правопорушень, об'єктів криміналістичного впливу, а також із застосуванням специфічних профілактичних засобів, що ускладнюють вчинення нових кримінальних правопорушень, із запобіганням чи припиненням злочинної діяльності конкретних осіб [155, с. 156].

Доцільно зауважити, що, відповідно до КПК України від 1960 року, що втратив чинність, на органів дізнання, слідчих і прокурорів під час проведення дізнання, досудового слідства та судового розгляду кримінального провадження було покладено обов'язок виявляти причини й умови, які сприяли вчиненню злочинів (ст. 23). Крім цього, перелічені органи, встановивши причини й умови, що сприяли вчиненню злочину, повинні були внести у відповідний державний орган, громадську організацію або посадовій особі подання про вжиття заходів для усунення цих причин та умов (ст. 23-1 КПК України від 1960 року) [69].

Чинний КПК України такий обов'язок для уповноважених осіб, що проводять досудове розслідування та підтримують державне обвинувачення в суді, не передбачає.

З огляду на викладене, В. П. Шибіко вказує, що ч. 1 ст. 91 КПК України слід доповнити ще однією обставиною, яка повинна підлягати доказуванню, а саме: «причини та умови, які сприяли вчиненню кримінального правопорушення». Крім цього, він пропонує запровадити таке положення в КПК України, яке було передбачене в ст. 23-1 КПК України від 1960 року, і практику її реалізації [188, с. 107-109].

Науковець В. М. Юрчишин пропонує віднести причини й умови, що сприяли вчиненню кримінальних правопорушень, до обставин, які, відповідно до ст. 91 КПК України, підлягають доказуванню в кримінальному провадженні, крім цього, зауважує, що таке доповнення має сприяти не тільки подальшій активізації профілактичної діяльності слідчого, прокурора, а й одночасно зміцненню законності та правопорядку в державі [192, с. 222].

Завдання, які визначені кримінальним процесуальним та кримінальним законодавством, свідчать про спрямованість на попередження вчинення кримінальних правопорушень. Однак, у законодавстві, і зокрема – КПК України – профілактичну функцію компетентних суб'єктів слід детально регламентувати. Це стосується діяльності уповноважених осіб, які проводять досудове розслідування та дізнання, а також підтримують державне обвинувачення в суді.

2.2. Типові слідчі ситуації розслідування кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми та алгоритми їх вирішення

Процес розслідування кримінальних правопорушень має ситуаційний характер, тому алгоритм дій дізнавача залежить від ситуації, що склалася. Залежно від типовості слідчої ситуації, що неодноразово складалася в практичній діяльності з розслідування кримінальних правопорушень, дізнавач має реальну можливість скористатися криміналістичними рекомендаціями, спрямованими на її вирішення. Від слідчої ситуації, що склалася в певному конкретному випадку, залежить алгоритм дій дізнавача [150, с. 325-328].

Слідча ситуація – це сукупність сформованих на певному етапі умов – становища, стану й обстановки – розслідування, що сприймає, оцінює і використовує слідчий (дізнавач) для виконання тактичних задач і досягнення загальних (стратегічних) завдань розслідування [13].

Зміст слідчої ситуації формує система об'єктивних і суб'єктивних компонентів. До об'єктивних слід віднести: 1) наявність та характер наявної в розпорядженні дівнавача доказової та орієнтуючої інформації про подію кримінального правопорушення, його місце, час, обстановку, спосіб вчинення, потерпілих й осіб, що його вчинили; слідову картину кримінального проступку; 2) наявність потенційних джерел доказової та носіїв орієнтуючої інформації; наявність у розпорядженні дівнавача необхідних сил, засобів розслідування та можливості їх використання в певний момент досудового розслідування. Своєю чергою до суб'єктивних компонентів змісту слідчої ситуації належать: 1) внутрішній (психологічний) стан дівнавача під час розслідування кримінального проступку, рівень його професійних знань, умінь, навичок; 2) наявність комунікативного контакту дівнавача з іншими учасниками провадження; 3) соціально-психологічні характеристики потерпілих, свідків, підозрюваних, які можуть вплинути на формування їх позиції в кримінальному провадженні; 4) наявність протидії розслідуванню з боку підозрюваного, а в деяких випадках – і з боку свідків та потерпілих; 5) наявність помилок у прийнятих рішеннях і процесуальних діях дівнавача, слідчого, прокурора, слідчого судді, оперативних працівників та їх наслідки; 6) інші непередбачувані дії осіб, що беруть участь у справі [44].

Тому для виокремлення типових слідчих ситуацій розслідування необхідно проаналізувати й оцінити наявні об'єктивні та суб'єктивні компоненти, що стосуються як кримінального проступку загалом, так й окремих його обставин, визначити обставини, що підлягають встановленню для перевірки висунутих версій, на підставі цього визначити відповідний алгоритм дій дівнавача.

З урахуванням наявної інформації про елементи криміналістичної характеристики кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми, емпіричних даних, можемо виділити наступні слідчі ситуації, які є типовими для початкового етапу розслідування:

Слідча ситуація 1.

Потерпілі або свідки стверджують, що за зовнішнім виглядом і поведінкою правопорушником був неповнолітній. В даному випадку наявні ідеальні сліди, тому особливу увагу слід приділити заходам, спрямованим на встановлення матеріальних слідів. Зазвичай у таких випадках проводяться: огляд місця події (важливо виявити ознаки, що вказують на вчинення діяння неповнолітнім); допити потерпілих та свідків; оперативно-розшукові заходи з метою розшуку підозрюваного по гарячих слідах; затримання підозрюваного; допит і обшук за місцем проживання, навчання або роботи неповнолітнього; особистий обшук; судові експертизи (56,0 % кримінальних проваджень, додаток Б).

Слідча ситуація 2.

Обстановка місця події, сліди та інша інформація свідчить про те, що кримінальний проступок учинено неповнолітніми. Для вирішення зазначеної слідчої ситуації, при наявності достатньої кількості матеріальних слідів, першочергові завдання полягають у виявленні та процесуальному закріпленні ідеальних слідів. Важливим у даному випадку є проведення допитів потерпілих та свідків, організація цілеспрямованого пошуку правопорушників по гарячих слідах силами оперативних підрозділів поліції, а також затримання підозрюваних і пред'явлення їх для впізнання. Потім потрібно невідкладно провести допит затриманих, обшук за місцем проживання, навчання або роботи, особистий обшук, призначити відповідні судові експертизи. Паралельно сліди, виявлені на місці події, можуть бути перевірені по криміналістичним обліками (29,3 % кримінальних проваджень, додаток Б).

Слідча ситуація 3.

Потерпілі та свідки знайомі із правопорушниками і їм достовірно відомий вік останніх. У даному випадку зазвичай проводяться заходи, спрямовані на затримання неповнолітніх підозрюваних; їх особистий обшук; огляд місця події; допити затриманих, свідків і потерпілих; пред'явлення затриманих для впізнання; перевірка слідів за обліками; обшук за місцем проживання, навчання

або роботи; призначення судових експертиз (14,7 % кримінальних проваджень, додаток Б).

Типовими версіями під час досудового розслідування кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми, є:

- 1) правопорушник затриманий з доказами безпосередньо на місці події;
- 2) правопорушник затриманий при знищенні речових доказів, збуті викраденого;
- 3) правопорушник відомий, але зник з місця події;
- 4) правопорушник невідомий, але про нього є певні дані (ознаки зовнішності, прізвисько);
- 5) правопорушник невідомий і про нього немає ніяких даних.

Так, на початковому етапі розслідування дізнавач повинен розглядати та перевіряти всі можливі версії вчинення кримінального проступку або (можливого) його інсценування.

Крім того, по кожному провадженню у формі дізнання повинні бути висунуті та перевірені наступні версії:

- 1) наявність дорослих підбурювачів чи інших співучасників;
- 2) існування групи неповнолітніх (можливо і дорослих), яка здійснила кілька правопорушень;
- 3) наявність фактів неінформування або заздалегідь не обіцяного приховування з боку дорослих (наприклад, батьків, осіб у яких неповнолітній залишав на зберігання викрадені речі, яким дарував такі речі);
- 4) втягнення неповнолітніх у заняття жебрацтвом, пияцтво, азартні ігри, вживання наркотиків, схиляння до бродяжництва та ін.

Працюючи за даними версіями, слід враховувати можливість їх поєднання.

Для наступного етапу досудового розслідування кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми характерні такі слідчі ситуації:

1. Підозрюваний повністю визнав факт вчинення кримінального проступку (24,0 % кримінальних проваджень, додаток Б). У такому разі

дознавачу слід: а) проаналізувати його показання за кожним пунктом підозри та співставити з іншими джерелами доказів; б) особлива увага приділяється інформації, яка б могла стати відомою тільки особі, яка вчинила кримінальний проступок; в) з'ясовуються правдиві мотиви, підстави й умови, які сприяли вчиненню кримінального проступку.

2. Підозрюваний частково визнав факт вчинення кримінального проступку (57,3 % кримінальних проваджень, додаток Б). Мова йде переважно про ті ситуації, коли кримінальний проступок мав кілька епізодів, був вчинений у співучасті, і неповнолітній лише частково підтверджує свою участь у протиправній діяльності. За цієї слідчої ситуації слід приділити максимальну вагу доказуванню всіх обставин вчинення кримінального проступку. У ряді випадків доцільно провести додатковий допит із використанням тактичних прийомів викриття неправди, а також такі слідчі (розшукові) дії як одночасний допит двох чи більше раніше допитаних осіб у кримінальному провадженні та слідчий експеримент.

3. Підозрюваний не визнає себе винним (18,7 % кримінальних проваджень, додаток Б). У цій слідчій ситуації необхідно застосувати такі заходи: а) заперечення підозрюваного уточнюються відповідно до посилань на джерела і співставляються з іншими зібраними доказами з метою підтвердження чи спростування; б) аналіз може проводитися за допомогою слідчих (розшукових) дій (одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб для з'ясування причин розбіжностей у їхніх показаннях; розшук осіб, на яких послався підозрюваний і їх допит; слідчий експеримент; повторний допит підозрюваного з представленням окремих доказів та ін.).

Аналогічно повинен діяти дізнавач у випадку, коли підозрюваний частково визнає вину, але висуває заперечення з окремих обставин вчиненого кримінального проступку або звинувачує інших осіб. У випадку відмови підозрюваного від надання показань застосовуються тактичні прийоми, засновані на методі переконання, що спрямовані на з'ясування дійсних причин

такої поведінки. Такими причинами можуть бути: страх; побоювання помсти; намагання взяти вину на себе; хибні товариські почуття; зухвалість та ін.

Тактичні рішення дізнавача щодо часу, послідовності проведення та особливостей тактики слідчих (розшукових) дій залежить від низки чинників: характеру та змісту вчиненого неповнолітнім кримінального проступку; способу реалізації кримінального проступку, часу та обстановки його вчинення; вихідних даних, які стали підставою для прийняття рішення про початок кримінального провадження; типових слідчих ситуацій, що складаються під час розслідування.

2.3. Організаційно-тактичні засади взаємодії дізнавача із іншими суб'єктами під час розслідування кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми

Досягнення завдань кримінального провадження залежить від належним чином організованої взаємодії дізнавача та інших компетентних суб'єктів – представників правоохоронних, державних органів, громадських організацій та окремих громадян. Вказане питання є актуальним, й 93,9 % опитаних (додаток А) у межах дослідження практичних працівників (дізнавачів та інспекторів-криміналістів) наголосили на вказаній обставині.

Інститут взаємодії у кримінальному провадженні був предметом дослідження у монографічних дослідженнях А. А. Патики «Взаємодія слідчих та оперативно-розшукових підрозділів при розкритті та розслідуванні майнових злочинів» (Київ, 2011) [113], В. В. Топчія «Теоретичні та практичні засади взаємодії органів досудового слідства з оперативними підрозділами у розкритті та розслідуванні злочинів (за матеріалами МВС України)» (Київ, 2013) [166].

Попри важливість перелічених та інших наукових праць, організаційно-тактичні засади взаємодії дізнавача та інших компетентних суб'єктів, залишаються не достатньо дослідженими, відсутні актуальні криміналістичні

рекомендації для практиків з даного питання. Вказане свідчить про актуальність дослідження проблематики. Нагальною є потреба комплексного висвітлення цієї тематики в контексті сучасних правових реалій з метою розроблення криміналістичних рекомендацій для підвищення ефективності досудового розслідування кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми.

Правову основу взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами внутрішніх справ становлять Конституція України, Кримінальний та Кримінальний процесуальний кодекси України, Закони України «Про поліцію», «Про судову експертизу», укази Президента України; постанови Кабінету Міністрів України, рішення Конституційного Суду України, у деяких випадках міжнародні договори за цим напрямом, згода на обов'язковість яких дана Верховною Радою України, і накази Міністерства внутрішніх справ України [1, с. 87].

У ст. 5 Закону України «Про Національну поліцію» зазначено, що поліція у процесі своєї діяльності взаємодіє з органами правопорядку та іншими органами державної влади, органами місцевого самоврядування відповідно до закону та інших нормативно-правових актів [135].

Таким чином, основи взаємодії дізнавача із іншими компетентними суб'єктами під час досудового розслідування кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми, регламентовані за змістом нормативно-правових актів.

Організаційні аспекти взаємодії між підрозділами Національної поліції регламентуються наказом МВС України 07.07.2017 р. № 575, яким затверджено Інструкцію з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні. У п. 3 Інструкції вказані основні принципи взаємодії, серед яких: 1) швидке, повне та неупереджене розслідування кримінальних правопорушень; 2) самостійність слідчого (дізнавача) в процесуальній діяльності, втручання в яку осіб, що не мають на те законних повноважень, забороняється; 3) оптимальне

використання наявних можливостей органів досудового розслідування та оперативних підрозділів Національної поліції України у запобіганні, виявленні та розслідуванні кримінальних правопорушень; 4) дотримання загальних засад кримінального провадження; 5) забезпечення нерозголошення даних досудового розслідування [126].

Загалом взаємодію можна охарактеризувати як спільну діяльність двох і більше суб'єктів, спрямовану на досягнення єдиної мети. Однак єдина спільна мета не може бути досягнута без виконання певних завдань, що постають перед кожним суб'єктом. Взаємодія стає ефективною лише тоді, коли досягнення спільної мети вимагає використання засобів і можливостей, якими володіють різні служби, підрозділи і коли кожний суб'єкт окремо не може досягти цієї мети лише власними силами [182, с. 58].

Слід наголосити на важливому значенні під час розслідування кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми, взаємодії з підрозділами ювенальної превенції Національної поліції України. На сьогодні розвиток системи ювенальної превенції у межах компетенції органів системи МВС визначено як один із шляхів досягнення очікуваних результатів у протидії злочинності. На сучасному етапі у структурі поліції основним виконавцем завдань із захисту прав і законних інтересів дітей та профілактики правопорушень серед них є підрозділи ювенальної превенції, які були утворені у липні 2017 року в результаті реформування колишньої кримінальної міліції у справах дітей.

Відповідно до наказу МВС України від 19.12.2017 р. № 1044 «Про затвердження Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України», розділу 2 Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України [51], серед основних завдань підрозділів ювенальної превенції, визначено: «здійснення у межах компетенції досудового розслідування кримінальних проступків у формі дізнання». Таким чином, варто підкреслити, що взаємодія дізнавача із інспекторами підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України

регламентована нормативно-правовими актами й за своєю природою є обов'язковою.

Для ефективної реалізації профілактичної діяльності важливо, що у розділі 5 Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України, затвердженої наказом МВС України від 19.12.2017 року №1044, запроваджено створення та функціонування профілактичного обліку дітей. Так, з метою здійснення заходів індивідуальної профілактики щодо дитини, поліцейський підрозділу ювенальної превенції заводить обліково-профілактичну справу та вносить відомості про взяття на профілактичний облік до відповідної інформаційної підсистеми, що входить до єдиної інформаційної системи МВС, дітей, щодо яких поліцейські ювенальної превенції здійснюють систему заходів з профілактичної роботи [51]. Таким чином, вчинення неповнолітніми правопорушень, у тому числі кримінальних проступків, є підставою для взяття такої дитини на профілактичний облік, й застосування комплексу заходів реагування.

Підрозділом, який у системі Національної поліції України фактично виконує роботу у напрямку протидії вчиненню правопорушень неповнолітніх – є підрозділи ювенальної превенції, що виконують свої функції у взаємодії з органами та підрозділами Національної поліції України та іншими органами. За умови вчинення кримінальних проступків неповнолітніми та здійснення досудового розслідування, – підрозділи ювенальної превенції виконують доручення і вказівки дізнавача, спрямовані на досягнення завдань кримінального провадження.

Можна виділити такі основні форми взаємодії дізнавача та підрозділів ювенальної превенції:

- 1) систематичне взаємне інформування відділами ювенальної превенції про обстановку на їх території обслуговування. Така інформація нерідко містить у собі відомості про факти готування до вчинення кримінальних проступків, що має значення для вжиття відповідних запобіжних заходів, своєчасного припинення кримінального проступку й затримання винних у його

вчиненні. У випадках, коли заходи запобігання своєчасно не застосовані й кримінальний проступок учинений, така інформація має значення для встановлення місця вчиненого діяння для проведення відповідних процесуальних дій;

2) регулярний обмін матеріалами про осіб і місця, що становлять оперативний інтерес. У процесі здійснення такої форми взаємодії працівники відділів ювенальної превенції обмінюються матеріалами про осіб, раніше засуджених, не працюючих, неповнолітніх з неблагополучних сімей, осіб, котрі зловживають алкогольними напоями, вживають наркотичні засоби, про місця їх можливої концентрації. У взаємодії з працівниками підрозділів кримінальної поліції співробітники відділів ювенальної превенції: проводять заходи щодо виявлення та усунення причин і умов, які сприяють втягненням неповнолітніх у заняття жебрацтвом; здійснюють обмін інформацією щодо осіб, які перебувають на профілактичних обліках щодо вчинення кримінальних правопорушень; проводять комплексні оперативно-попереджувальні заходи щодо контролю за особами, які перебувають під адміністративним наглядом, за засудженими до покарань, не пов'язаних із позбавленням волі, з метою запобігання вчиненню ними кримінальних проступків.

Взаємодія дізнавача реалізується й під час проведення слідчих (розшукових) дій. У ряді випадків дізнавач самотійно не може ефективно провести слідчу (розшукову) дію або у нього відсутні засоби, які є в розпорядженні інших підрозділів Національної поліції України. У таких випадках він має право залучати інші підрозділи для надання допомоги. Наприклад, дізнавач не може ефективно та самотійно провести обшук в житлі, оскільки він не в змозі здійснювати пошук і вести спостереження за поведінкою осіб, що проживають у помешканні, присутніми. Також слід забезпечити безперервний відеозапис слідчої (розшукової) дії. Необхідною є взаємодія із підрозділами техніко-криміналістичного забезпечення органів досудового розслідування Національної поліції України. Під час підготовки до проведення обшуку, дізнавач може надати доручення оперативному підрозділу щодо

встановлення точного місця проживання підозрюваної особи, осіб, які мешкають разом із підозрюваним, їхніх інтересів, зв'язків, способу життя. Також оперативні працівники повідомляють дізнавачу інформацію, отриману негласним шляхом, яка допомагає встановити найбільш вдалий час для проведення обшуку, кількість учасників цієї слідчої (розшукової) дії, характер об'єктів пошуку тощо.

Важливою і перспективною для протидії вчиненню кримінальних проступків неповнолітніми, є взаємодія з Департаментом кіберполіції Національної поліції України.

Відповідно до Положення про Департамент кіберполіції Національної поліції України, затвердженого наказом Національної поліції від 10 листопада 2015 року № 85 [120], Департамент кіберполіції бере участь у формуванні та забезпеченні реалізації державної політики щодо попередження та протидії кримінальним правопорушенням, механізм підготовки, вчинення або приховування яких передбачає використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку. Департамент також сприяє в порядку, передбаченому законодавством, іншим підрозділам Національної поліції України в попередженні, виявленні та припиненні кримінальних правопорушень. Таким чином, взаємодія із Департаментом кіберполіції сприяє виявленню, розслідуванню, а також запобіганню кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми.

Відповідно до Положення про Департамент кіберполіції Національної поліції України, затвердженого наказом Національної поліції 2015 року, Департамент відповідно до покладених на нього завдань:

- визначає, розробляє та забезпечує реалізацію комплексу заходів, спрямованих на попередження та протидію кримінальним правопорушенням у галузі протидії кіберзлочинності;

- у межах своїх повноважень уживає необхідних оперативно-розшукових заходів щодо викриття причин і умов, які призводять до вчинення кримінальних правопорушень у галузі протидії кіберзлочинності;

– уживає передбачених чинним законодавством заходів зі збирання й узагальнення інформації стосовно об'єктів, у тому числі об'єктів сфери телекомунікацій, інтернет-послуг, банківських установ і платіжних систем з метою попередження, виявлення та припинення кримінальних правопорушень;

– організовує та контролює діяльність підпорядкованих підрозділів кіберполіції щодо виконання вимог законодавства України у сфері протидії кіберзлочинності;

– проводить серед населення роз'яснювальну роботу з питань дотримання законодавства України у сфері використання новітніх технологій, а також захисту та протидії кіберзагрозам у повсякденному житті;

– забезпечує в порядку, передбаченому законодавством України, формування й наповнення інформаційних масивів даних, автоматизованих інформаційних систем відповідно до потреб службової діяльності;

– організовує виконання, у межах компетенції, доручень слідчого, прокурора щодо проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій у кримінальних провадженнях;

– у межах компетенції розробляє рекомендації для підвищення професійного рівня і поінформованості органів Національної поліції України, а також, громадськості про результати діяльності кіберполіції;

– вивчає позитивний вітчизняний і зарубіжний досвід боротьби з кримінальними правопорушеннями у сфері протидії кіберзлочинності та вносить пропозиції щодо його впровадження;

– відповідно до чинного законодавства створює та забезпечує функціонування цілодобової контактної мережі для надання невідкладної допомоги при розслідуванні злочинів, пов'язаних з комп'ютерними системами та даними, переслідуванні осіб, що обвинувачуються у вчиненні таких злочинів, а також збирання доказів в електронній формі;

– аналізує та систематизує дані про кримінальні правопорушення, вчинені у галузі протидії кіберзлочинності та з використанням високих технологій, що

надходять від громадян каналами кол-центрів, електронними листами та терміналами зворотного зв'язку;

– відповідно до чинного законодавства збирає, узагальнює, систематизує та аналізує інформацію про криміногенні процеси та стан боротьби зі злочинністю за напрямом діяльності;

– в межах компетенції налагоджує та підтримує взаємодію і партнерські відносини з органами державної влади, іншими правоохоронними органами, приватним сектором та правоохоронними органами іноземних держав, міжнародними установами та організаціями у сфері протидії кіберзлочинності для ефективного виконання завдань ДКП, а також підвищення довіри населення до органів Національної поліції України;

– забезпечує своєчасний розгляд звернень та запитів громадян, підприємств, установ, організацій з питань, віднесених до компетенції кіберполіції, контроль за належним дотриманням порядку їх прийняття, реєстрації, обліку і розгляду;

– бере участь в організації та проведенні навчальних та науково-практичних заходів з питань протидії кіберзлочинності;

– здійснює інші повноваження відповідно до вимог чинного законодавства.

Взаємодія із Департаментом кіберполіції сприяє виявленню, розслідуванню, а також запобіганню кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми [120].

На реалізацію профілактичної діяльності, а саме недопущення вчинення кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми, спрямована й діяльність дільничних офіцерів поліції.

Згідно з наказом МВС України № 650 «Про затвердження Інструкції з організації діяльності дільничних офіцерів поліції», основні напрямки діяльності дільничного офіцера поліції: здійснення профілактичної роботи, спрямованої на запобігання вчиненню кримінальних та інших правопорушень; виявлення причин та умов, що призводять до вчинення кримінальних та

адміністративних правопорушень, ужиття у межах компетенції заходів для їх усунення; ужиття заходів для запобігання вчиненню домашнього насильства та його припинення [128]. Дільничний поліцейський дуже часто у своїй повсякденній діяльності зустрічається з дітьми, які постраждали від домашнього насильства, тобто з особами, які не досягли 18 років та зазнали домашнього насильства в будь-якій формі або стали свідком (очевидцем) такого насильства.

Сьогодні непоодинокі на випадки жорстокого поводження з дітьми, що проявляються як фізичне, психологічне, сексуальне або економічне насильство над дитиною. Розповсюджені факти втягнення дитини в заняття проституцією або примушування її до зайняття проституцією з використанням обману, шантажу чи уразливого стану дитини або із застосуванням чи погрозою застосування насильства; примушування дітей до участі у створенні творів, зображень, кіно- та відеопродукції, комп'ютерних програм або інших предметів порнографічного характеру; ситуації, за яких дитина стала свідком кримінального правопорушення, внаслідок чого існує загроза її життю або здоров'ю та ін. Таким чином, відбувається втягнення дитини до протиправної діяльності, й зокрема – до вчинення кримінальних проступків [75, с. 104].

Також дізнавач під час розслідування кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми взаємодіє, з метою вирішення завдань кримінального провадження, з такими підрозділами Національної поліції України: Департаментом боротьби з наркозлочинністю, Департаментом патрульної поліції та ін. Також дізнавач взаємодіє із такими уповноваженими службовими особами: інспекторами-криміналістами, слідчими, оперативними працівниками Національної поліції України, експертами Експертної служби МВС України.

Наприклад, як вказує А. А. Саковський, взаємодію підрозділів кримінальної поліції з органами досудового розслідування під час документування кримінальних правопорушень пропонується трактувати як здійснюваний відповідно до чинного законодавства суб'єктами оперативно-розшукової діяльності, кримінального процесу й інших галузей права спільний

процес збирання, систематизації, перевірки та оцінювання фактичних даних, необхідних для доказування в кримінальному провадженні, виконання інших завдань кримінального судочинства й оперативно-розшукової діяльності з подальшою їх перевіркою та закріпленням у визначеному кримінальним процесуальним законом порядку, що супроводжується обміном інформацією, консультаціями та наданням іншої допомоги з урахуванням суб'єктивних особливостей і ресурсних можливостей кожного із суб'єктів [146, с. 52].

Взаємодія дізнавача із спеціалістами – інспекторами-криміналістами та судовими експертами важлива ще й тому, що процедура дізнання передбачає ширший перелік слідчих (розшукових) дій, які можуть проводитися до внесення відомостей до ЄРДР, порівняно із процедурою досудового слідства. Так, відповідно до ч. 3 ст. 214 КПК України для з'ясування обставин вчинення кримінального проступку до внесення відомостей до ЄРДР може бути: 1) відібрано пояснення; 2) проведено медичне освідування; 3) отримано висновок спеціаліста і знято показання технічних приладів та технічних засобів, що мають функції фото- й кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото- й кінозйомки, відеозапису; 4) вилучено зняття і засоби вчинення кримінального проступку, речі й документи, що є безпосереднім предметом кримінального проступку або які виявлені під час затримання особи, особистого огляду або огляду речей. Результатам проведення зазначених дій надано статус процесуальних джерел доказів (ч. 1 ст. 298-1 КПК України). Також процедурою дізнання передбачено й інший порядок подання стороною захисту клопотання про проведення експертизи. Відповідно до ч. 2 ст. 298-4 КПК України, у разі незгоди з результатами медичного освідування або висновком спеціаліста особа протягом сорока восьми годин має право звернутися до дізнавача або прокурора з клопотанням про проведення експертизи. У такому разі дізнавач або прокурор має право звернутися до експерта для проведення експертизи. Якщо протягом установленого строку особа не звернеться з клопотанням про проведення експертизи, відповідне клопотання може бути заявлено лише під час судового

розгляду [21, с. 185]. Вирішення окреслених питань вимагає обов'язкового залучення спеціальних знань.

Спільне вирішення поставлених завдань відбувається за сприяння компетентних представників державних органів: Служби у справах дітей та сім'ї районної/обласної державної адміністрації, Національної соціальної сервісної служби України (Нацсоцслужби).

Вчені України на міжнародному рівні наголошують на необхідності удосконалення механізму взаємодії між службами, що опікуються інтересами дітей, установами соціального захисту, центрами для дітей та молоді, навчальними закладами, установами охорони здоров'я та правоохоронним органами [198, с. 139].

З метою реалізації профілактичної функції, корисною є взаємодія із громадськими організаціями, які опікуються інтересами дітей. Зокрема, відомою в усьому світі та Україні є «Ла Страда» – громадська правозахисна організація, яка покликана протидіяти торгівлі людьми, домашньому насильству та спрямована на забезпечення прав дітей.

Таким чином, взаємодію дізнавача з іншими компетентними суб'єктами – представниками правоохоронних, державних органів, громадських організацій та окремих громадян можна розглядати, як специфічну систему, де основною ознакою буде їх єдина мета – досягнення завдань кримінального провадження.

Таку взаємодію можна класифікувати за такими підставами: 1) за характером зв'язків – безпосередня та опосередкована; 2) за часом взаємодія може здійснюватися постійною і тимчасовою; 3) за етапами здійснення – організаційна і тактична; 4) за функціями – оперативно-розшукова, кримінальна процесуальна, адміністративно-правова, організаційно-управлінська, виховна; 5) за суб'єктами (відповідно до залучених органів, підрозділів, організацій, окремих громадян) [60].

Не менш важливе значення під час розслідування кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми, має непроцесуальна взаємодія дізнавача. Так, зокрема, це може бути використання дізнавачем можливостей засобів

масової інформації; надання консультацій дізнавачами співробітникам оперативних підрозділів і представникам інших державних установ та громадських організацій; спільне обговорення матеріалів; обмін інформацією; одержання інформації з навчальних, медичних установ; одержання інформації від громадських і релігійних організацій; забезпечення безпеки потерпілих та свідків з урахуванням можливостей громадських організацій [141, с. 151].

Варто зауважити, що взаємодія реалізується відповідно до певних рівнів.

Так, на рівні оперативно-тактичному (місцевому) – реалізація відбувається з метою виявлення, розслідування, попередження конкретного кримінального проступку, вчиненого неповнолітнім, і здійснюється із залученням інспекторів ювенальної превенції (76,4 % опитаних дізнавачів, додаток А), інспекторів-криміналістів (75,5 %), судових експертів (14,2 %), дільничних інспекторів (45,3 %), слідчих (18,9 %), оперуповноважених (24,5 %), інспекторів / оперуповноважених Департаменту кіберполіції (24,5 %), інспекторів патрульної поліції (12,3 %) та ін., які працюють чи залучаються до діяльності підрозділу.

На рівні відомчому відбувається взаємодія компетентних підрозділів у межах відомства. Зокрема, необхідною є взаємодія компетентних підрозділів та їх представників з метою вирішення правових, організаційно-тактичних завдань і забезпечення ефективного розслідування кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми. Це взаємодія підрозділів у межах МВС України (Національна поліція України, Державна міграційна служба України, Державна прикордонна служба України, Державна служба України з надзвичайних ситуацій, Головний сервісний центр МВС України, Національна гвардія України) та їх структурних підрозділів.

У межах структури Національної поліції України під час виявлення, розслідування, попередження кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми, взаємодія відбувається з Департаментом карного розшуку, Департаментом превентивної діяльності, Департаментом організаційно-аналітичного забезпечення та оперативного реагування, Департаментом

інформаційно-аналітичної підтримки, Департаментом кримінального аналізу, Департаментом оперативно-технічних заходів, Управлінням ювенальної превенції.

Наступним рівнем взаємодії є міжвідомчий, коли для вирішення завдань виявлення, розслідування, попередження кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми, залучаються суб'єкти різної відомчої приналежності. Це Міністерство освіти та науки України, Міністерство охорони здоров'я України, Міністерство молоді та спорту України, Міністерство соціальної політики України, Міністерство цифрової трансформації України та ін.

Так, ряд заходів щодо протидії та запобігання кримінальних проступків, вчинюваних неповнолітніми, застосовує Міністерство освіти та науки України через реалізацію освітніх і соціальних програм, у тому числі спрямованих на протидію булінгу. Слід відзначити діяльність Інституту проблем виховання НАПН України, Українського науково-методичного центру практичної психології і соціальної роботи.

Спільне вирішення поставлених завдань відбувається за сприяння компетентних представників державних органів: Служби у справах дітей та сім'ї районних/обласних державних адміністрацій, Національної соціальної сервісної служби України (Нацсоцслужби).

З метою реалізації профілактичної функції, корисною є взаємодія із громадськими організаціями, які опікуються інтересами дітей. Зокрема, відомою в усьому світі та Україні є «Ла Страда» – громадська правозахисна організація, яка покликана протидіяти торгівлі людьми, Всеукраїнський громадський центр «Волонтер», Всеукраїнська благодійна організація «Український фонд «Благополуччя дітей».

На державному рівні слід вести мову про взаємодію з метою створення належної правової основи протидії та запобіганню кримінальних проступків, що вчинюються дітьми та формування належних основ її практичної реалізації. На цьому ж рівні функціонує інститут Уповноваженого президента України з прав дитини.

На державному рівні розроблений і запроваджується проєкт закону України «Про юстицію, дружню до дитини» [139]. Цей Закон має на меті створення умов для організації та ефективної діяльності юстиції, дружньої до дитини, що відповідає вимогам Конвенції про права дитини, міжнародним стандартам щодо захисту прав дитини і є основою для запобігання правопорушенням у дитячому середовищі, належного поводження з дитиною в контакті із законом та її соціальної реабілітації, запобігання вторинній віктимізації дитини, яка є потерпілою чи свідком.

Вказаним проєктом Закону України (ст. 5) передбачається залучення до виконання поставлених завдань досить широке коло суб'єктів, які мають перспективу взаємодії у своїй діяльності. Так, передбачається, що суб'єктами юстиції щодо дітей є: 1) центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну правову політику; 2) центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері сім'ї та дітей, центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері сім'ї та дітей; 3) уповноважені підрозділи територіальних органів Національної поліції; 4) прокуратура; 5) центри соціальних служб, центри надання соціальних послуг; 6) служби у справах дітей; 7) органи пробації; 8) спеціальні виховні установи центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань; 9) центри соціально-психологічної реабілітації дітей.

У реалізації функцій юстиції щодо дітей беруть участь батьки або інші законні представники дитини у контакті з законом та/або дітей, які перебувають у групі ризику, представники органів місцевого самоврядування, адвокати, центри з надання безоплатної правничої допомоги, надавачі соціальних послуг, заклади освіти, громадські об'єднання, благодійні організації, медіатори, волонтери [139]. Таким чином, законодавство нашої держави розвивається за напрямом розширення кола суб'єктів, які взаємодіють з метою виявлення, розслідування, попередження кримінальних проступків, що вчинюються дітьми.

Міжнародний рівень полягає у формуванні концептуальних основ взаємодії на світовому рівні, із залученням державних та правоохоронних органів, міжнародних організацій. Це Дитячий Фонд ООН (ЮНІСЕФ), Управління ООН з наркотиків і злочинності, ВООЗ/ПАОЗ (Всесвітня організація охорони здоров'я/ Панамериканська організація охорони здоров'я), «Ла Страда» та філіал цієї міжнародної організації в нашій країні – «Ла Страда – Україна».

Знаною є Міжнародна організація ЮНІСЕФ. Вона здійснює свою діяльність у 190-та країнах і територіях для охоплення найвразливіших дітей та молоді, які найбільше потребують допомоги; дбає про, щоб: зберегти їхні життя; захистити їхні права; уберегти їх від шкоди; дати їм дитинство, у якому вони будуть захищеними, здоровими й освіченими; дати їм рівні можливості реалізувати свій потенціал, щоб одного дня вони могли зробити світ кращим [138].

Спільно зі своїми партнерами ЮНІСЕФ розробляє рекомендації для урядів щодо державних стратегій подолання насильства, експлуатації та зловживань, пов'язаних із використанням інформаційно-комунікаційних технологій. Рекомендації з'явилися в загальному доступі 2017 року. ЮНІСЕФ також підтримує уряди й громадські організації у світі, надаючи інформацію та забезпечуючи навчання з метою запобігання сексуальному насильству й експлуатації [45].

Обґрунтовано потребу посилити ефективність взаємодії між державними, правоохоронними органами держав, міжнародними правоохоронними структурами, міжнародними та громадськими організаціями (ЮНІСЕФ, Управління ООН з наркотиків і злочинності, ВООЗ/ПАОЗ, Ла Страда, фонд «Діти і насильство: проблеми оцінки» (Children and Violence Evaluation Challenge Fund); Форум з прав дитини (Child Rights Forum), Мережа допомоги дітям в кризовій ситуації (Child Protection in Crisis Network), організація «Врятуємо дітей» (Save the Children) тощо [100, с. 478-479]), зокрема з метою

надання інформаційної допомоги, реалізації профілактичної функції щодо дітей, які потрапили у конфлікт із законом.

2.4. Особливості використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми

Ефективність розкриття і розслідування кримінальних проступків значною мірою обумовлюється належним використанням спеціальних знань, що розширюють пізнавальні можливості дізнавача. Тлумачення поняття та змісту спеціальних знань під час кримінального провадження у формі дізнання вкрай важливе для їх ефективного використання у процесуальній діяльності. Вирішення вказаного завдання сприяє вірному визначенню залученої галузі знань; забезпеченню участі у проведенні слідчих (розшукових) дій належного спеціаліста; визначенню підстав експертного дослідження, його завдань та ін.

Новели процесуального порядку проведення дізнання обумовили зміни щодо порядку та форм використання спеціальних знань у кримінальному провадженні. Так, згідно ст. 214 КПК України, слідчий, дізнавач, прокурор невідкладно, але не пізніше 24 годин після подання заяви, повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення або після самостійного виявлення ним з будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, зобов'язаний внести відповідні відомості до Єдиного реєстру досудових розслідувань, розпочати розслідування та через 24 години з моменту внесення таких відомостей надати заявнику витяг з Єдиного реєстру досудових розслідувань [84].

У невідкладних випадках до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань може бути проведений огляд місця події (відомості вносяться невідкладно після завершення огляду). Для з'ясування обставин

вчинення кримінального проступку до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань може бути:

- 1) відібрано пояснення;
- 2) проведено медичне освідчування;
- 3) отримано висновок спеціаліста і знято показання технічних приладів та технічних засобів, що мають функції фото- і кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото- і кінозйомки, відеозапису;
- 4) вилучено знаряддя і засоби вчинення кримінального проступку, речі і документи, що є безпосереднім предметом кримінального проступку, або які виявлені під час затримання особи, особистого огляду або огляду речей [84].

Таким чином, можна вести мову про запровадження додаткових, нових форм використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних проступків, у тому числі вчинених неповнолітніми.

Вивчення емпіричних джерел (додаток А, додаток Б) щодо розслідування кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми, продемонструвало такі типові форми використання спеціальних знань:

Процесуальні:

- 1) залучення спеціаліста до проведення слідчих (розшукових) й інших процесуальних дій (ст. 71 КПК України), (96,2 % дізнавачів, 99,1 % інспекторів-криміналістів; 74,7 % кримінальних проваджень);
- 2) призначення та проведення судових експертиз (ст. 242 КПК України) (86,1 % дізнавачів, 72,6 % інспекторів-криміналістів; 52,0 % кримінальних проваджень);
- 3) надання спеціалістом висновку (ст. 298-1, ст. 300 КПК України) (51,7 % дізнавачів, 65,8 % інспекторів-криміналістів; 62,0 % кримінальних проваджень);
- 4) надання письмового пояснення спеціаліста як додатку до протоколу процесуальної дії (п. 2 ч. 2 ст. 105 КПК України) (26,4 % дізнавачів, 26,4 % інспекторів-криміналістів; 28,7% кримінальних проваджень);

Непроцесуальні:

5) усні консультації спеціаліста (100 % дізнавачів, 99,1 % інспекторів-криміналістів).

Зміни до КПК України (ч. 3 ст. 214, ст. 298-1 КПК України) обумовили регламентацію нових процесуальних дій, які передбачають застосування спеціальних знань під час розслідування кримінальних проступків. Це проведення медичного освідування; отримання висновку спеціаліста і зняття показань технічних приладів та технічних засобів, що мають функції фото- і кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото- і кінозйомки, відеозапису. Таким чином, можна вести мову про запровадження додаткових, нових форм використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми.

З даного приводу Е. Б. Сімакова-Єфремян зазначає, що у кримінальний процес вводиться поняття висновку спеціаліста [153, с. 111], який згідно зі ст. 298-1 КПК України є процесуальним джерелом доказів у кримінальному провадженні про кримінальні проступки.

Статтею 298-4 КПК України визначені особливості повідомлення про підозру, відповідно до яких одночасно із врученням повідомлення про підозру особа інформується про результати висновку спеціаліста за його наявності. У разі незгоди з висновком спеціаліста особа протягом сорока восьми годин має право звернутися до дізнавача або прокурора з клопотанням про проведення експертизи. У такому разі дізнавач або прокурор має право звернутися до експерта для проведення експертизи із дотриманням правил, передбачених КПК України. У разі якщо протягом встановленого строку особа не звернеться з клопотанням про проведення експертизи, відповідне клопотання може бути заявлено лише під час судового розгляду [84]. У новій редакції викладено й статтю 300 КПК, зокрема, даною нормою встановлено, що для досудового розслідування кримінальних проступків дозволяється виконувати всі слідчі (розшукові) дії, передбачені цим Кодексом, та негласні слідчі (розшукові) дії, передбачені частиною другою статті 264 та статтею 268 цього Кодексу, а також отримувати висновок спеціаліста, що має відповідати вимогам до висновку

експерта [84]. Наведені вище норми КПК, в аспекті запровадження в кримінальний процес висновку спеціаліста, на думку Е. Б. Сімакової-Єфремян, характеризуються певними недоліками та введення їх не є виправданим, оскільки КПК не містить ані чіткого поняття «висновок спеціаліста», ані його структури, а вказує лише на те, що висновок спеціаліста має відповідати вимогам до висновку експерта (підкреслено автором). Тобто за сутністю самого дослідження введений законодавцем термін «висновок спеціаліста» — це той же висновок експерта, який обізнана особа має скласти на стадії дізнання у відповідний термін, виходячи із строків дізнання. Е. Б. Сімакова-Єфремян підсумовує, що введення у кримінальний процес поняття «висновок спеціаліста» створить під час його застосування певні колізії у роботі судово-експертних установ, які негативним чином вплинуть на ефективність експертного забезпечення правосуддя в Україні. Під час досудового розслідування кримінальних проступків в КПК необхідно внести відповідні запропоновані нами зміни, передбачивши на стадії дізнання проведення експертизи, що оформлюється «висновком експерта», а не «висновком спеціаліста» [153, с. 118].

Певною мірою розділяючи критичні міркування вчених, у той самий час вважаємо, що запровадження також форми залучення спеціальних знань як отримання «висновку спеціаліста» є позитивним кроком, покликано сприяти підвищенню ефективності досудового розслідування кримінальних проступків, а також процесуальній економії. Однак, за таких умов необхідно доопрацювати правові засади та сформулювати дієві криміналістичні рекомендації щодо порядку отримання та використання у процесі доказування висновку спеціаліста.

Також привертає така форма використання спеціальних знань як «письмове пояснення спеціаліста». Емпіричні дані, наведені вище, засвідчили її неналежне, недостатнє використання на практиці (таку форму використання спеціальних знань використовували у своїй роботі лише 5,2 % дізнавачів, додаток А). Зупинимось на розгляді цього питання детальніше. Як зазначають П. Є. Антонюк та В. В. Пясковський, форма протоколу процесуальної дії, який

складається від імені суб'єкта розслідування, та стиль викладання фактичних даних в ньому не передбачають тлумачення спеціальних методів пізнання та технології діяльності спеціаліста із застосування ним певних знань під час цілеспрямованої діяльності зі збирання чи перевірки доказів. Таким чином, поза можливістю об'єктивного пізнання всіх учасників не лише певної процесуальної дії, а й кримінального провадження в цілому, залишається великий обсяг фактичних даних (доказів), що мають значення для кримінального провадження. Однак, законодавцем передбачена можливість не лише отримати такі відомості, а й ввести їх до системи процесуальних джерел доказів, що дозволяє в повній мірі залучати спеціальні знання, якими володіє спеціаліст. Так, відповідно до ч. 2 ст. 105 КПК України додатками до протоколу можуть бути, в тому числі, письмові пояснення спеціалістів, які брали участь у проведенні відповідної процесуальної дії. Протоколи процесуальних дій та додатки до них, складені в порядку, передбаченому кримінальним процесуальним кодексом, належать до документів – процесуальних джерел доказів (ч. 2 ст. 84 КПК України). Тобто, письмове пояснення спеціаліста як додаток до протоколу, передбачений ст. 105 КПК України, є єдиною процесуальною формою викладення пояснень спеціаліста, що залучається до проведення процесуальної дії як обов'язковий учасник, щодо технології застосування ним: його професійних знань та навичок для виявлення і вилучення криміналістично значущої (доказової) інформації; обрання наукових методів пізнання об'єктивної дійсності, послідовності та результатів їх застосування; властивостей та характеристик виявленої слідової інформації. Отже, під час залучення спеціалістів до проведення процесуальних дій, суб'єктам розслідування рекомендується:

– завжди долучати до протоколу відповідної процесуальної дії письмове пояснення спеціаліста (особливо у випадках обов'язкової участі спеціаліста) щодо: методів та технічних засобів, що він застосовував; характеристик об'єктів, які виявлені чи вилучені завдяки його спеціальним знанням та

навичкам; його думки щодо взаємозв'язку матеріальних об'єктів з подією кримінального правопорушення, що розслідується тощо;

– пропонувати спеціалісту писати письмове пояснення власноруч з метою уникнення неправильної інтерпретації його слів та забезпечення логічного й повного викладення фактів, що мають значення для розслідування;

– не обмежувати спеціаліста у формі та обсязі письмового пояснення, що забезпечить повне та всебічне відображення результатів застосування ним спеціальних знань та навичок та дозволить отримати кваліфіковане судження (висновок) щодо певних закономірностей існування та плину явищ та їх наслідків у зв'язку з подією, що розслідується [4].

Таким чином, зважаючи на недостатнє використання такої форми використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми, «як надання письмового пояснення спеціаліста як додатку до протоколу процесуальної дії», вважаємо необхідним виправити цю проблемну ситуацію й більш активно використовувати таку форму взаємодії зі спеціалістом.

Повернемося до того аспекту, що відповідно до КПК України, дізнавач до внесення відомостей до ЄРДР може проводити огляд місця події та медичне освідування. До участі в їх проведенні може залучатися особа, яка володіє спеціальними знаннями (спеціаліст).

Приймаючи участь у цих діях, він звертає увагу на ознаки, що характеризують технічну складову підготовки, вчинення і приховування проступків; предмети, документи, сліди, які стосуються події, що розслідується; пояснює механізм проступку; надає орієнтуючу інформацію про осіб, причетних до цієї події. За загальним правилом участь спеціаліста в процесуальних діях відображається у відповідних процесуальних документах (протоколі огляду місця події). Залучений до огляду спеціаліст не тільки надає технічну допомогу дізнавачу у виявленні, правильному описі суттєвих ознак об'єктів та їх упакуванні. Під час такої діяльності він може робити певні висновки, що мають значення для встановлення обставин правопорушення.

Питання про можливість відображення такої інформації в протоколі викликало дискусію серед науковців. Деякі автори висловлювалися проти фіксації в протоколі консультацій, пояснень та висновків спеціаліста, що заслуговує на підтримку [65].

Спеціаліст, залучений до провадження, відповідно до чинного КПК України має право надавати висновок з питань, які належать до сфери його знань, і викладати у ньому відомості, що мають значення для провадження, у тому числі й ті, щодо яких йому не були поставлені запитання (п. 3-1, 7 ч. 4 ст. 71 КПК України). Такий висновок є самостійним джерелом доказів у провадженнях щодо кримінальних проступків, а за клопотанням прокурора та рішенням слідчого судді – й у провадженнях про злочини (ч. 1 ст. 298-1 КПК України). Щодо цієї новели законодавця ми вже вели дискусію й вважаємо доцільним такий підхід законодавця.

До форми використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних проступків, слід віднести медичне освідування (п. 2 ч. 3 ст. 214 КПК України). Воно може проводитися до внесення відомостей до ЄРДР, а його результати визнаються джерелом доказів (ст. 298-1 КПК України). На жаль, законодавець не визначив мету медичного освідування та процесуальний документ, у якому мають відобразитися результати цієї процесуальної дії.

З аналізу змісту ч. 2 ст. 298-2 КПК України доходимо висновку, що медичне освідування проводиться з метою встановлення перебування особи в стані алкогольного чи наркотичного сп'яніння або під впливом лікарських засобів, що знижують її увагу та швидкість реакції.

Традиційно освідування розглядають як різновид слідчого огляду, специфічним об'єктом якого є тіло живої людини.

Як зазначають О. В. Ковальова та В. В. Ковальов, визначення стану організму людини, зокрема сп'яніння, потребує використання спеціальних знань і має вирішуватися проведенням судово-медичної експертизи, а не освідуванням (слідчим або медичним). Адже освідування не передбачає і не може передбачати будь-які дослідження над людиною. Не випадково норма про

освідування розміщена в тій самій главі КПК України, що й огляд. Звичайним оглядом тіла людини можна виявити лише зовнішні ознаки, а не внутрішні властивості, стани організму, що потребують спеціального дослідження. Оскільки ні слідчий, ні медик таких досліджень не проводять, а лише фіксують зовнішні ознаки на тілі людини, то виявлення так званих ознак сп'яніння або вживання наркотичних речовин може викликати потребу в призначенні експертизи. Про це зазначено в ч. 2 ст. 298-4 КПК України: «у разі незгоди з результатами медичного освідування або висновком спеціаліста особа протягом сорока восьми годин має право звернутися до дізнавача або прокурора з клопотанням про проведення експертизи. У такому разі дізнавач або прокурор має право звернутися до експерта для проведення експертизи із дотриманням правил, передбачених цим Кодексом». Вирішення цього питання потребує відповідних змін у чинному КПК України [65, с. 50].

Розглянемо наступу форму використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми – це участь спеціаліста у проведенні слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій.

Відповідно до ст. 71 КПК України, спеціалістом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє спеціальними знаннями та навичками і може надавати консультації, пояснення, довідки та висновки під час досудового розслідування і судового розгляду з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок. Спеціаліст може бути залучений для надання безпосередньої технічної допомоги (фотографування, складення схем, планів, креслень, відбір зразків для проведення експертизи тощо) сторонами кримінального провадження під час досудового розслідування і судом під час судового розгляду, а також для надання висновків у випадках, передбачених пунктом 7 частини четвертої ст. 71 КПК України. Сторони кримінального провадження мають право під час судового розгляду заявляти клопотання про залучення спеціаліста або використання його пояснень і допомоги [84].

КПК України регламентує низку питань, пов'язаних із порядком залучення спеціаліста в кримінальному провадженні.

Згідно КПК України та даних слідчої практики, можна вести мову про такі типові випадки залучення спеціаліста до досудового розслідування кримінальних проступків:

1. Під час пред'явлення особи для впізнання залучають спеціалістів (психологів, педагогів та інших), для фіксування впізнання технічними засобами (ч. 8 ст. 228 КПК України).

2. Під час виконання ухвали про дозвіл на обшук житла чи іншого володіння особи для одержання допомоги з питань, що потребують спеціальних знань, слідчий, прокурор для участі в обшуку має право запросити спеціалістів (ст. 236 КПК України).

3. Для участі в огляді з метою одержання допомоги щодо питань, які потребують спеціальних знань, слідчий, прокурор може запросити спеціалістів (ст. 237 КПК України).

4. Слідчий експеримент можуть проводити за участю спеціаліста. Під час проведення слідчого експерименту здійснюють вимірювання, фотографування, звуко- чи відеозапис, складають плани і схеми, виготовляють графічні зображення, відбитки та зліпки, які додають до протоколу (ст. 240 КПК України).

7. Отримання зразків для експертизи. У разі необхідності отримання зразків для проведення експертизи їх відбирає сторона кримінального провадження, яка звернулася за проведенням експертизи або за клопотанням якої експертиза призначена слідчим суддею. У разі якщо проведення експертизи доручене судом, відібрання зразків для її проведення здійснює суд або за його дорученням залучений спеціаліст (ст. 245 КПК України).

У ст. 71 КПК України передбачено, що слідчий під час досудового розслідування може залучити спеціаліста до проведення будь-якої процесуальної, зокрема слідчої (розшукової), дії для досягнення завдань кримінального провадження.

В окремих випадках кримінальний процесуальний закон зобов'язує слідчого залучити до проведення слідчої (розшукової) дії особу, що володіє спеціальними знаннями.

Згідно із ст. 226 КПК України, допит малолітньої або неповнолітньої особи проводять у присутності законного представника, педагога або психолога, а за необхідності – лікаря [84].

Під час проведення слідчих (розшукових) дій за участю малолітньої або неповнолітньої особи забезпечують участь законного представника, педагога або психолога, а за необхідності – лікаря (ст. 227 КПК України) [84].

Педагог чи психолог – це учасник кримінального провадження, який володіє спеціальними знаннями і під час проведення слідчих (розшукових) дій набуває статусу спеціаліста.

За таких умов залучений педагог чи психолог повинен відповідати ряду вимог:

1) наявність педагогічної освіти та досвіду роботи спеціальністю. Педагог повинен надати документ про освіту із зазначенням відповідної спеціальності. Під час вивчення та оцінки даного документу дізнавачу слід керуватися Постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження переліку галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти» від 29 квітня 2015 року № 266. Цей нормативно-правовий документ містить визначення шифру галузі, назви галузі знань, коду спеціальності та найменування спеціальності [124].

Відповідно, педагог, який залучається до кримінального провадження, повинен отримати освіту за такою галуззю знань як: 01 «освіта» (спеціальності 011 «науки про освіту», 012 «дошкільна освіта», 013 «початкова освіта», 014 «середня освіта (за предметними спеціальностями)», 015 «професійна освіта (за спеціалізаціями)», 016 «спеціальна освіта», 017 «фізична культура та спорт»).

Психолог повинен мати освіту за галуззю знань 05 «соціальні та поведінкові науки» (спеціальність 053 «психологія») [124].

За браку в спеціаліста, якого залучали до проведення слідчих (розшукових) дій, відповідних спеціальних знань, що підтверджують документами про отримання освіти, може поставати питання про допустимість доказів, отриманих у кримінальному провадженні.

Крім документів про освіту, до матеріалів кримінального провадження слід додавати документи про досвід роботи відповідного педагога чи психолога, із зазначенням вікової групи, з якою працює даний спеціаліст. У педагогіці та психології розрізняють ряд вікових груп дітей залежно від соціального, психологічного, фізіологічного розвитку. Неповнолітні, які вчинюють кримінальні проступки, належать до підліткового віку (11-14 років) та раннього юнацького віку (14-18 років) [35, с. 60-61]. Із зазначеного випливає закономірний висновок, що педагог і психолог повинен мати знання і навички роботи саме з віковою групою дітей, до якої належить неповнолітній учасник кримінального провадження.

Звернемо увагу на наступну форму використання спеціальних знань – проведення судової експертизи. Теоретичні основи інституту судових експертиз розкриті у працях вчених-криміналістів: В. А. Журавля [40, с. 191-198], І. В. Пирога [116], В. В. Топчія [165, с. 256-263], В. Г. Хахановського, Т. Г. Чашницької [173, с. 72-80], В. Ю. Шепітька [187, с. 16-42], О. В. Ярош [193].

Згідно ст. 243 КПК України, експерт залучається у разі наявності підстав для проведення експертизи за дорученням сторони кримінального провадження. Сторона захисту має право самостійно залучати експертів на договірних умовах для проведення експертизи, у тому числі обов'язкової. Експерт може бути залучений слідчим суддею за клопотанням сторони захисту у випадках та порядку, передбачених ст. 244 КПК України [84].

Згідно ст. 242 КПК України, експертиза проводиться експертною установою, експертом або експертами, яких залучають сторони кримінального провадження або слідчий суддя за клопотанням сторони захисту у випадках та порядку, передбачених ст. 244 КПК України, якщо для з'ясування обставин, що

мають значення для кримінального провадження, необхідні спеціальні знання. Не допускається проведення експертизи для з'ясування питань права [84].

Слідчий або прокурор зобов'язані забезпечити проведення експертизи щодо:

- 1) встановлення причин смерті;
- 2) встановлення тяжкості та характеру тілесних ушкоджень;
- 3) визначення психічного стану підозрюваного за наявності відомостей, які викликають сумнів щодо його осудності, обмеженої осудності;
- 4) встановлення віку особи, якщо це необхідно для вирішення питання про можливість притягнення її до кримінальної відповідальності, а іншим способом неможливо отримати ці відомості;
- б) визначення розміру матеріальних збитків, якщо потерпілий не може їх визначити та не надав документ, що підтверджує розмір такої шкоди, розміру шкоди немайнового характеру, шкоди довкіллю, заподіяного кримінальним правопорушенням.

Примусове залучення особи для проведення медичної або психіатричної експертизи здійснюється за ухвалою слідчого судді, суду [84].

Під час розслідування кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми, може проводитися весь комплекс судових експертиз, але щодо розслідування кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми, як продемонструвало вивчення емпіричних джерел, випадки обов'язкового проведення експертизи (ч. 2 ст. 242 КПК України) застосовуються у двох випадках:

– встановлення віку особи, якщо це необхідно для вирішення питання про можливість притягнення її до кримінальної відповідальності, а іншим способом неможливо отримати ці відомості;

– визначення розміру матеріальних збитків, якщо потерпілий не може їх визначити та не надав документ, що підтверджує розмір такої шкоди, розміру шкоди немайнового характеру, шкоди довкіллю, заподіяного кримінальним правопорушенням [84].

Ми вже торкалися питання з'ясування віку неповнолітнього підозрюваного, як обставини, що підлягає обов'язковому доказуванню у кримінальному провадженні. Вивчення практики досудового розслідування засвідчило одиничні випадки її проведення. Однак, вказане не зменшує ваги порушеної проблематики.

Так, трапляються випадки, коли дитина не має постійного місця проживання та навчання, а отже, документів, які посвідчують особу та її вік. З'ясування віку дитини може бути ускладнене відсутністю в дитини документів, що засвідчують особу й відповідно її вік; недостовірними відомостями, якими вона володіє про точний час і місце свого народження; обманом, коли дитина видає себе за іншу особу; особливостями інтелектуального розвитку дитини, передусім – підлітка, його фізичного і психічного здоров'я [100, с. 52].

Згідно з постановою Пленуму Верховного Суду України від 16 квітня 2004 року № 5 «Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини неповнолітніх», вік неповнолітнього підсудного встановлюють за документами, у яких зазначена дата його народження, – за паспортом чи свідоцтвом про народження. У разі їх відсутності відповідні дані можна отримати з книги реєстрації актів громадянського стану, довідок органів внутрішніх справ за місцем реєстрації громадян, журналів обліку новонароджених тощо [125].

Проблема встановлення віку дитини, яка є учасником кримінального провадження, стосується не лише підсудного, що визначено в постанові Пленуму Верховного Суду України від 16 квітня 2004 року № 5 «Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини неповнолітніх» [125], а й інших суб'єктів, зокрема підозрюваного.

За відсутності відповідних документів щодо віку дитини й неможливості їх одержання вік неповнолітнього встановлюють шляхом проведення експертизи. Встановлення віку належить до складних видів експертизи й потребує проведення комплексу клініко-лабораторних та інструментальних

досліджень на сучасному етапі. З цієї причини рекомендують проводити її за допомогою комісії в складі рентгенолога, ендокринолога, терапевта, психоневролога, генетика, педіатра та інших необхідних спеціалістів під головуванням судово-медичного експерта в умовах бюро судово-медичної експертизи. Унаслідок збільшення зросту молодих людей, пришвидшення їх фізичного розвитку й статевого дозрівання, окостеніння скелета та за рахунок цього скорочення зростання на один-два роки в дівчат і юнаків на сучасному етапі, до використання таблиць для визначення віку, що складені в минулому столітті, необхідно ставитися критично або напрацьовувати нові. Сукупність використаних методів дослідження визначає ступінь достовірності висновків судово-медичної експертизи встановлення віку [8].

У цьому випадку днем народження вважають останній день того року, який названий експертом. Під час визначення віку мінімальною та максимальною кількістю років суд приймає рішення зі встановленого експертом мінімального віку. За наявності даних, що засвідчують розумову відсталість неповнолітнього, невідповідність віку й інтелектуального розвитку тощо, відповідно до КПК України, може бути призначено психолого-психіатричну або педагогічно-психолого-психіатричну експертизу. Відповідну експертизу призначають за участю спеціалістів у галузі дитячої та юнацької психології (психолога, педагога) і психіатрії [100].

Зважаючи на ту обставину, що більшість кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми, мають корисливу спрямованість, одне із проблемних питань стосується проведення судово-товарознавчої експертизи для вірної кваліфікації кримінального правопорушення та визначення розміру збитків.

Відповідно до п.п. 2, 3 ст. 69 КПК України експерт має право заявляти клопотання про надання додаткових матеріалів і зразків та вчинення інших дій, пов'язаних із проведенням експертизи. В діяльності експерта товарознавця часто виникає необхідність реалізації цього права [84].

Згідно з Інструкцією з організації проведення та оформлення експертних проваджень у підрозділах Експертної служби МВС: затвердженої наказом

Міністерства внутрішніх справ 17.07.2017 № 591 [50], у разі незадоволення порушених експертом клопотань упродовж сорока п'яти календарних днів з дня його направлення, експерт не вирішує окреме питання, з приводу якого було направлено клопотання, або складає повідомлення про неможливість проведення експертизи. Проведення призначеної судової товарознавчої експертизи до виконання заявленого клопотання призупиняється.

Досить часто на практиці дізнавачі назначають велику кількість експертиз за шаблоном, використовуючи одні й ті ж самі запитання, не задумуючись що у експерта при отриманні до виконання матеріалів експертизи виникає питань ще більше. На дослідження надходить велика кількість різноманітних об'єктів і для того, щоб відповісти на запитання експерту товарознавцю дуже важливо мати достатню кількість вихідних даних не лише для початкової ідентифікації об'єкта дослідження, а й подальшої його оцінки.

З метою наочності розглянемо декілька прикладів. Так, якщо об'єктом дослідження є наприклад мобільний телефон чи інша дрібна побутова техніка. Для вирішення поставленого запитання експерту товарознавцю необхідна інформація про дату покупки та дату введення вищевказаних об'єктів дослідження в експлуатацію, їх повне та точне найменування, а іноді й основні технічні характеристики (такі як об'єм оперативної та вбудованої пам'яті), по можливості комплектацію на момент скоєння кримінального правопорушення для мобільних телефонів та планшетів – наявність гарнітури та зарядного пристрою, для телевізорів, цифрових ефірних приймачів – наявність кабелів живлення, пульту дистанційного управління тощо.

Відповідно до Інформаційного листа щодо особливостей визначення вартості ювелірних виробів з дорогоцінних металів, для того, щоб визначити вартість ювелірного виробу, нам необхідна достатня інформація щодо об'єкта дослідження, а саме: маса виробу; проба або відсотковий склад дорогоцінних металів та інших домішок у виробі; інформація про вставки (найменування, маса, колір, чистота, огранка, вартість) із дорогоцінного каміння органогенного утворення, напівдорогоцінного каміння та їх імітацій; інформація про дату

виготовлення виробу та/або термін користування виробом; інформація про пошкодження виробу та/або ознаки користування ним; інформація про специфічні (художні) характеристики виробу) [52, ст. 3].

При надходженні об'єктів дослідження з пошкодженням або в непридатному для подальшого використанні стані важливо щоб в постанові про призначення судової товарознавчої експертизи містилася інформації про стан об'єкта дослідження на момент скоєння кримінального правопорушення.

На розгляд експертам товарознавцям назначаються експертизи щодо визначення ринкової вартості велосипедів, при чому при призначенні даної експертизи зазвичай орган досудового розслідування не вказує точного та повного найменування об'єкта дослідження, та досить часто прописують характеристики моделі, що не співпадають з характеристиками самого об'єкта дослідження, що призводить до виникнення сумнівів у експерта та потреби в написанні клопотання Якщо об'єктом дослідження є кабелі електрозв'язку, то для того щоб визначити ринкову вартість необхідно мати достатню кількість вихідних даних, а саме повне та точне найменування, їх розмірні характеристики та дату введення в експлуатацію (для визначення дійсного коефіцієнту зносу). Якщо ж різні металеві вироби, якщо наприклад орган досудового розслідування не володіє інформацією щодо точних розмірних характеристик, то експерту товарознавцю необхідно зазначити інформацію щодо виду металу (чорний чи кольоровий) та обов'язково точної маси, щоб у експерта була можливість в даному випадку оцінити вказані металеві предмети якщо не в якості виробу, то хоча б в якості брухту металу.

Досить часто виникає необхідність в написанні клопотання при надходженні експертиз щодо визначення ринкової вартості продуктів харчування чи спиртних напоїв. Так, для таких споживчих товарів як, м'ясні, хлібобулочні та кондитерські вироби, обов'язково вказати не лише торгову марку, повне та точне найменування, з вказівкою штрихкоду, а за можливості виробника, сорт, тип фасування, точну масу. Для алкогольних та інших напоїв, окрім найменування, бажано вказати об'єм, вид тари (пляшка, ПЕТ, банка), та

тип алкогольний, неалкогольний, слабоалкогольний, безалкогольний та тип газованості (негазований, слабо газований, сильно газований). А також необхідно для вказаної групи об'єктів дослідження органу досудового розслідування необхідно вказати чи на момент скоєння правопорушення, об'єкти дослідження перебували в новому та запакованому стані (експлуатації не піддавалися), а також чи відповідають вищевказані об'єкти дослідження умовам зберігання, термінам придатності, транспортування, відповідності упаковки безпеки і стандартам, а також наявності відповідних сертифікатів, прийнятих для товарів даної категорії на ринку України.

Якщо об'єктом судової товарознавчої експертизи є косметична продукція, чи то при призначенні експертиз з даними об'єктами дослідження, необхідно вказати повне та точне найменування, з вказівкою штрихкоду, тип та об'єм, за можливості прописати чи є дані товари оригіналом фірми виробника (оскільки це впливає на ціну товару), наприклад для парфумів, туалетних чи парфумованих вод, а також інформації чи знаходились дані товари у користуванні, тобто піддавалися експлуатації [76, с. 220-223].

Враховуючи рекомендації з боку судово-експертних установ, стосовно обсягу та повноти наданої інформації, своєчасності призначення експертиз, слід врахувати описані вище проблемні ситуації і шляхи їх вирішення, з метою підвищення ефективності судово-товарознавчої експертизи.

Характеризуючи особливості використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми, варто вказати про значення судово-психологічної експертизи.

Судово-психологічна експертиза може бути проведена як у державних, так і недержавних судово-експертних установах, а також окремими експертами, які мають відповідну освіту, досвід роботи, високий рівень професіоналізму, мають статус атестованого судового експерта.

Особливе значення має експертиза індивідуально-психологічних особливостей підозрюваного (обвинуваченого) та їх вплив на його протиправні дії. Даний вид судово-психологічної експертизи проводиться для

індивідуалізації кримінальної відповідальності і покарання за вчинене кримінальне правопорушення згідно п. 3 ч. 1 ст. 65 КК України. Загальні принципи призначення спрямовані на забезпечення індивідуалізації, гуманності та справедливості покарання. Одним із суттєвих критеріїв призначення покарання є встановлення органами досудового розслідування і судом під час судового розгляду особистості підозрюваного (обвинуваченого), підсудного, власне дослідження котрої є компетенцією судово-психологічної експертизи.

Як свідчать практики, типовими питаннями, які можуть виноситися на вирішення судово-психологічної експертизи, є такі:

- які індивідуально-психологічні особливості має підекспертний?
- чи має підекспертний індивідуально-психологічні особливості, котрі суттєво вплинули на характер його протиправних дій (наприклад, підвищена агресивність, жорстокість, нерішучість, соціальні установки, мотиваційна сфера та ін.)?
- які психологічні особисті якості й провідні мотиваційні чинники поведінки має підекспертний. У якому взаємозв'язку вони перебувають із обставинами справи?
- чи могли індивідуально-психологічні особливості підекспертного суттєво вплинути на його поведінку під час вчинення ним протиправних дій [190]?

Також можна висловити припущення, що проведення судово-психологічної експертизи у кримінальних провадженнях щодо кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми, виконує і профілактичну функцію, з метою впливу на життєву позицію дитини у конфлікті із законом, а також впливу на її батьків, законних представників з метою спонукання змін у вихованні підклітка.

Так, зокрема, про це свідчить аналіз Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз 1998 року зі змінами і доповненнями [131].

Так, згідно п 6.4. вказаної Інструкції, основним завданням психологічної експертизи є визначення у підекспертної особи: індивідуально-психологічних особливостей, рис характеру, провідних якостей особистості; мотивовірних чинників психічного життя і поведінки; емоційних реакцій та станів; закономірностей перебігу психічних процесів, рівня їхнього розвитку та індивідуальних її властивостей [131].

При цьому профілактичне значення для виявлення, розслідування кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми, має вирішення таких питань:

– чи могли індивідуально-психологічні особливості підекспертної особи суттєво вплинути на її поведінку під час скоєння нею протиправних дій?

– яким чином сімейна ситуація, індивідуально-психологічні особливості батьків (зазначити, якщо треба, одного чи обох із них), особливості їх виховної поведінки впливають на емоційний стан, психічний розвиток та відчуття благополуччя дитини?

– яким чином сімейна ситуація, індивідуально-психологічні особливості батьків (зазначити, якщо треба, одного чи обох із них), особливості їх виховної поведінки впливають на емоційний стан, психічний розвиток та відчуття благополуччя дитини?

– яким чином можуть вплинути умови виховання кожного з батьків на психологічний стан та розвиток дитини?

– чи має залежність оцінка сімейної ситуації дитиною від впливу з боку батьків та інших дорослих?

– чи є у підекспертної особи зміни в емоційному стані, індивідуально-психологічних проявах, які перешкоджають активному соціальному функціонуванню її як особистості і виникли внаслідок впливу певних обставин (зазначити обставини: безпідставне обвинувачення, незаконне позбавлення волі, наклеп, образа, заподіяння шкоди її громадським інтересам тощо)?

– чи є ситуація, що досліджується за справою, психотравмувальною для особи (прізвище, ім'я та по батькові)? Якщо так, то чи завдані особі (прізвище, ім'я та по батькові) страждання (моральна шкода)?

– чи перебувала підекспертна особа на момент скоєння протиправних дій в емоційному стані (і в якому саме (сильний страх, пригніченість, розгубленість, відчай, емоційний стрес, фрустрація тощо)), що суттєво вплинув на її свідомість і поведінку (або згідно зі справою на діяльність, виконання професійних обов'язків)? та ін. [131].

Вважаємо, що хоча проведення судово-психологічної експертизи щодо кримінальних проступків, вчинених дітьми, є не поширеним, але перспективним і необхідним з огляду на потребу формування законослужняного, гармонійно, всебічно розвиненого молодого покоління.

Підсумовуючи результати проведених емпіричних досліджень (додаток Б), слід зауважити, що під час розслідування кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми, проводиться досить широке коло криміналістичних та інших видів судових експертиз. Зокрема, це криміналістичні: трасологічна (34,7 % кримінальних проваджень); матеріалів, речовин та виробів (39,3 %) (лакофарбових матеріалів і покриттів; полімерних матеріалів; волокнистих матеріалів; нафтопродуктів і пально-мастильних матеріалів; скла, кераміки; наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів; спиртовмісних сумішей; ґрунтів; металів і сплавів та виробів з них; речовин хімічних виробництв та спеціальних хімічних речовин; харчових продуктів; сильнодіючих і отруйних речовин); фототехнічна (18,7 %); експертиза зброї та слідів і обставин її використання (22,0 %); почеркознавча (3,3 %); технічна експертиза документів (4,7 %); біологічна (6,6%) та ін. Поширеним є проведення судово-медичної експертизи (40,7 % кримінальних проваджень).

Однак, зважаючи на те, що вказані дослідження вже були предметом наукового розгляду у працях вітчизняних вчених [160], ми розкрили актуальні на нинішньому етапі правового регулювання та практичної діяльності судові експертизи (зокрема, товарознавчу (35,3 %) та менш поширені, але

перспективні види судових експертиз: психологічну судову експертизу (1,3 %) та судово-медичну експертизу встановлення віку (0,7 %).

Висновки до розділу 2

1. Формуючи організаційно-тактичні засади розслідування кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми, слід «відштовхуватися» від обставин, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні. Обов'язковим є встановлення обставин, визначених ст. 91 КПК України. При цьому слід звернути увагу на обставини, які підлягають встановленню залежно від виду конкретного кримінального проступку, вчиненого неповнолітніми.

До загальних обставин, які підлягають встановленню, і на які звернена детальна увага у процесі дослідження, відносяться: чи мав місце кримінальний проступок; спосіб учинення кримінального проступку; час, місце та інші обставини кримінального проступку; заподіяна шкода та розмір матеріальних збитків; особа неповнолітнього правопорушника; особа потерпілого; наявність співучасників (організаторів, пособників, підбурювачів, інших виконавців); обставини, які сприяли вчиненню кримінального проступку та ін.

2. Слідчі ситуації під час розслідування кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми, класифікуються залежно від початкового та наступного етапів розслідування. Типовими версіями під час досудового розслідування кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми, є:

- 1) правопорушник затриманий з доказами безпосередньо на місці події;
- 2) правопорушник затриманий при знищенні речових доказів, збуті викраденого;
- 3) правопорушник відомий, але зник з місця події;
- 4) правопорушник невідомий, але про нього є певні дані (ознаки зовнішності, прізвисько);
- 5) правопорушник невідомий і про нього немає ніяких даних.

На початковому етапі розслідування дізнавач повинен розглядати та перевіряти всі можливі версії вчинення кримінального проступку або (можливого) його інсценування.

Крім того, по кожному провадженню у формі дізнання повинні бути висунуті та перевірені наступні версії: 1) наявність дорослих підбурювачів чи інших співучасників; 2) існування групи неповнолітніх (можливо і дорослих), яка здійснила кілька правопорушень; 3) наявність фактів неінформування або заздалегідь не обіцяного приховування з боку дорослих (наприклад, батьків, осіб у яких неповнолітній залишав на зберігання викрадені речі, яким дарував такі речі); 4) втягнення неповнолітніх у заняття жебрацтвом, пияцтво, азартні ігри, вживання наркотиків, схиляння до бродяжництва та ін. Працюючи за даними версіями, слід враховувати можливість їх поєднання.

3. Взаємодію дізнавача з іншими компетентними суб'єктами – представниками правоохоронних, державних органів, громадських організацій та окремих громадян розглянуто як специфічну систему, об'єднану спільною метою – досягнення завдань кримінального провадження.

Взаємодію класифіковано за такими підставами: за характером зв'язків – безпосередня та опосередкована; за часом взаємодія може здійснюватися постійно і тимчасово; за етапами здійснення – організаційна і тактична; за функціями – оперативно-розшукова, кримінальна процесуальна, адміністративно-правова, організаційно-управлінська, виховна; за суб'єктами – відповідно до залучених органів, підрозділів, організацій, окремих громадян; за рівнями – оперативно-тактична (місцева), відомча, міжвідомча, державна, міжнародна.

4. Ефективність розкриття і розслідування кримінальних проступків значною мірою обумовлюється належним використанням спеціальних знань, що розширюють пізнавальні можливості дізнавача. Тлумачення змісту спеціальних знань під час кримінального провадження у формі дізнання вкрай важливе для їх ефективного використання у процесуальній діяльності. Вирішення вказаного завдання сприяє вірному визначенню залученої галузі

знань; забезпеченню участі у проведенні слідчих (розшукових) дій належного спеціаліста; визначенню підстав експертного дослідження, його завдань та ін.

Зміни до КПК України (ч. 3 ст. 214, ст. 298-1 КПК України) закріпили нові процесуальні форми використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних проступків. Це проведення медичного освідування; отримання висновку спеціаліста і зняття показань технічних приладів та технічних засобів, що мають функції фото- і кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото- і кінозйомки, відеозапису. Таким чином, можна вести мову про запровадження додаткових, нових форм використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми.

Спеціаліст, який долучається до процесуальних дій, звертає увагу на ознаки, що характеризують технічну складову підготовки, вчинення і приховування кримінальних проступків; предмети, документи, сліди, які стосуються події, що розслідується; пояснює механізм кримінального проступку; надає орієнтуючу інформацію про осіб, причетних до цієї події. За загальним правилом участь спеціаліста в процесуальних діях відображається у відповідних процесуальних документах (протоколі огляду місця події). Залучений до огляду спеціаліст не тільки надає технічну допомогу дізнавачу у виявленні, правильному описі суттєвих ознак об'єктів та їх упакуванні. Під час такої діяльності він може робити певні висновки, що мають значення для встановлення обставин кримінального провадження.

Спеціаліст, залучений до кримінального провадження, відповідно до КПК України, має право надавати висновок з питань, які належать до сфери його знань, і викладати у ньому відомості, що мають значення для кримінального провадження, у тому числі й ті, щодо яких йому не були поставлені запитання (п. 3-1, 7 ч. 4 ст. 71 КПК України). Такий висновок є самостійним джерелом доказів у провадженнях щодо кримінальних проступків, а за клопотанням прокурора та рішенням слідчого судді – й у провадженнях про злочини (ч. 1 ст. 298-1 КПК України).

До форми використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних проступків, слід віднести медичне освідування (п. 2 ч. 3 ст. 214 КПК України). Воно може проводитися до внесення відомостей до ЄРДР, а його результати визнаються джерелом доказів (ст. 298-1 КПК України). На жаль, законодавець не визначив мету медичного освідування та процесуальний документ, у якому мають відображатися результати цієї процесуальної дії. З аналізу змісту ч. 2 ст. 298-2 КПК України доходимо висновку, що медичне освідування проводиться з метою встановлення перебування особи в стані алкогольного чи наркотичного сп'яніння або під впливом лікарських засобів, що знижують її увагу та швидкість реакції.

РОЗДІЛ 3.
ПРОВЕДЕННЯ ОКРЕМИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ ПІД ЧАС
РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОСТУПКІВ, ВЧИНЕНИХ
НЕПОВНОЛІТНІМИ

3.1. Проведення огляду під час розслідування кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми

Центральне місце під час досудового розслідування займають слідчі (розшукові) дії. Глава 20 КПК України регламентує засади проведення слідчих (розшукових) дій, й безпосередньо ст. 223 визначає загальні вимоги до проведення слідчих (розшукових) дій [84].

У ч. 1 ст. 223 КПК України законодавець дає визначення слідчих (розшукових) дій саме як дій, що спрямовані на отримання (збирання) доказів або перевірку вже отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні. Також у ст. 223 КПК України «Вимоги до проведення слідчих (розшукових) дій» законодавець передбачив ряд загальних вимог до проведення слідчих (розшукових) дій, якими є: поняття слідчих (розшукових) дій (ч. 1); загальні підстави їх проведення (ч. 2); коло учасників слідчої (розшукової) дії, їх права (ч. 3, 6, 7); час та період проведення слідчих (розшукових) дій (ч. 4, 8); порядок проведення слідчої (розшукової) дії та фіксування її результатів у разі отримання доказів, які можуть вказувати на невинуватість особи у вчиненні кримінального правопорушення (ч. 5) [84].

Кримінальний процесуальний закон передбачає проведення таких слідчих (розшукових) дій: 1) допит, в тому числі одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб (статті 224–226 КПК України), допит у режимі відеоконференції (ст. 232 КПК України); 2) пред'явлення для впізнання: особи (ст. 228 України), речей (ст. 229 КПК України), трупа (230 КПК України); 3) обшук (статті 233–236 КПК України); 4) огляд: місця події, місцевості,

приміщень, житла чи іншого володіння особи, речей та документів (статті 214, 237 КПК України), трупа (ст. 238 КПК України), трупа, пов'язаний з ексгумацією (ст. 239 КПК України); місця вчинення кримінального правопорушення (п. 2 ч. 2 ст. 520 КПК України); 5) слідчий експеримент (ст. 240 КПК України); 6) освідування особи (ст. 241 КПК України); 7) залучення експерта та проведення експертизи (статті 242–243 КПК України) [54, с. 42]. Проведення вказаних слідчих (розшукових) дій неодноразово було предметом наукових досліджень [14, с. 151-158]. Однак, зміни кримінального процесуального законодавства та потреби практики обумовили необхідність нових розробок у даному напрямі.

Зокрема, з метою ефективного функціонування інституту дізнання, до ст. 3 «Визначення основних термінів кодексу» КПК України [84] були внесені доповнення, а саме: у ч. 2 ст. 40-1 КПК України визначено розширене коло слідчих (розшукових) дій та інших заходів, які проводяться у кримінальному провадженні щодо кримінальних проступків. Зокрема, дізнавач уповноважений проводити огляд місця події, обшук затриманої особи, опитувати осіб, вилучати знаряддя і засоби вчинення правопорушення, речі і документи, що є безпосереднім предметом кримінального проступку або виявлені під час затримання, а також проводити слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії у випадках, установлених КПК України. Тому окремого дослідження потребують такі процесуальні дії у кримінальному провадженні як «опитування осіб», «вилучення знарядь і засобів вчинення правопорушення, речей і документів, що є безпосереднім предметом кримінального проступку або виявлені під час затримання». Отже, можна зробити висновок, що інститут кримінальних проступків та здійснення щодо них дізнання є новим у кримінальному процесуальному законодавстві України, й під новим кутом зору повинна бути розглянута тактика слідчих (розшукових) дій.

Вивчення кримінальних проваджень (додаток Б) засвідчило, що під час розслідування кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми, проводяться такі слідчі (розшукові) дії: допит (100 %), огляд місця події

(99,3 %), огляд місцевості, приміщень, житла чи іншого володіння особи, речей та документів (47,3 %), залучення експерта та проведення експертизи (75,3 %), обшук (26,7 %), слідчий експеримент (27,3 %), пред'явлення для впізнання: особи, речей (39,3 %), освідування (12,7 %).

Серед слідчих (розшукових) дій, які проводяться під час розслідування кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми, важливе значення має огляд місця події (99,3 % кримінальних проваджень).

Інститут кримінальних проступків є новим у вітчизняному кримінальному та кримінальному процесуальному законодавстві. Однак, вченими-криміналістами напрацьовано значний масив праць, що стосуються проведення окремих слідчих (розшукових) дій, що може допомогти при розробці проблематики проведення огляду місця події під час розслідування кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми. Мова йде про такі дослідження: В. І. Алексейчук «Огляд місця події: тактика і психологія» (2007) [2], Л. Д. Скільської «Кримінально-процесуальні та тактико-криміналістичні особливості фіксації результатів огляду місця події» (2010) [156].

Попри важливість наукових праць, тактика огляду, у тому числі огляду місця події під час розслідування кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми, не була предметом окремого наукового дослідження. Нині нагальною є потреба комплексного висвітлення цієї тематики в контексті сучасних правових реалій з метою формування тактичних прийомів, розроблення криміналістичних рекомендацій для підвищення ефективності проведення аналізованої слідчої (розшукової) дії [61, с. 259-264].

Слід відразу зауважити, що значна завантаженість дізнавачів та недостатній рівень техніко-криміналістичного забезпечення у ряді випадків негативно впливає на якість виявлення, вилучення, упакування та дослідження слідів кримінальних проступків, їх подальшого використання у ході кримінального провадження.

А. О. Полтавський підкреслює, що вивчення питання застосування спеціальних знань під час проведення огляду місця події засвідчило ряд

недоліків. Зокрема, не забезпечення своєчасної та якісної охорони місця події при отриманні сигналу про подію підрозділами правоохоронних органів, непрофесійні дії аварійно-рятувальних служб та підрозділів, які можуть прибувати на місце раніше слідчо-оперативних груп, тягне за собою зміни речової обстановки місця події, внесення зайвої слідової інформації, що не відноситься до події; після огляду місця події відповідними працівниками не завжди відпрацьовується коло осіб, які могли залишити сліди не у зв'язку з подією (потерпілі, їх родичі тощо); при вчиненні злочинів на значних за розмірами територіях та у великих за обсягом приміщеннях, у місцях загального користування необхідно провести огляд оперативно та якісно, що потребує додаткових сил та засобів, які не завжди задіюються; спеціалістами-криміналістами не застосовується повний спектр методів виявлення слідової інформації, наслідком чого є ушкодження або не виявлення слідів; незастосування орієнтовних алгоритмів порядку збирання слідової інформації (перш за все одорологічної, дактилоскопічної та біологічної, за допомогою якої можна ідентифікувати злочинців); відсутній алгоритм виявлення слідової (зокрема, дактилоскопічної та біологічної інформації на тілі живих осіб та трупах) тощо. Аналіз нормативних актів, що регламентують діяльність під час огляду місця події, показує, що в них відсутні детально регламентовані вказівки на виконання певних дій спеціалістами [121, с. 335].

Проведені емпіричні дослідження (додаток Б) засвідчили, що у практичній роботі дізнавачів мають місце негативні випадки, допущення ряду недоліків під час проведення огляду місця події у кримінальних провадженнях щодо кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми, зокрема: неналежне фіксування у протоколах індивідуальних ознак виявленої слідової інформації (77,4 % опитаних дізнавачів та 53,1 % опитаних інспекторів-криміналістів) не застосування фотозйомки та відеозапису, не складення планів та схем за результатами огляду місця події (44,5 % та 42,7 % опитаних); недоліки упакування вилученої слідової інформації, інших об'єктів, що вилучаються з місця події (33,5 % та 40,6 % опитаних); не залучення до участі в огляді

необхідних спеціалістів та інших учасників (45,8 % та 39,6 % опитаних). Вказані недоліки можуть бути подолані за умови врахування положень численних криміналістичних рекомендацій, які детально регламентують тактику проведення огляду місця події. Частина з них буде розкрита за змістом дисертаційного дослідження.

Тактика проведення огляду місця події під час розслідування кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми, складається з декількох етапів: підготовчого; робочого; заключного.

Підготовчий етап огляду місця події починається з моменту прийняття дізнавачем рішення про проведення огляду. Дізнавач повинен: забезпечити охорону місця події до свого прибуття, тобто не допустити до нього сторонніх осіб і забезпечити збереження і недоторканність обстановки і слідів кримінального проступку; вжити заходів до запобігання або ослаблення шкідливих наслідків кримінального проступку; забезпечити до моменту свого прибуття присутність поблизу від місця події осіб, що можуть дати необхідну інформацію (очевидців та свідків); визначити, яких спеціалістів варто залучити до участі в огляді, забезпечити їх прибуття; внести пропозиції про склад слідчо-оперативної групи, що виїжджає на місце огляду; перевірити готовність технічних засобів огляду.

З моменту прибуття дізнавача на місце події починається другий період підготовчого етапу. Безпосередньому огляду передують: вжиття заходів для надання необхідної медичної допомоги потерпілим, якщо вона не була надана; видалення з місця події всіх сторонніх осіб; залучення, при необхідності, до участі в огляді понятих і остаточне визначення кола інших учасників огляду; інструктаж учасників огляду про їх права і обов'язки; збирання шляхом опитування попередніх відомостей, які повинні бути враховані при огляді, встановлення, які зміни, ким і з якою метою були зроблені на місці події; проведення інших невідкладних дій і вживання заходів, спрямованих на поліпшення умов огляду (забезпечення штучного освітлення й ін.).

Робочий етап огляду місця події складається з загального і детального огляду. Загальний огляд починається з огляду місця події з метою орієнтування; визначення кордонів огляду; вирішення питання про вихідну точку і спосіб огляду, тобто визначення його послідовності; вибору позиції для орієнтуючої і оглядової фотозйомки. Потім дізнавач разом з іншими учасниками огляду з'ясовує, які об'єкти знаходяться на місці події, досліджує весь комплекс питань, що відносяться до його обстановки, визначає взаємне розташування і взаємозв'язок елементів цієї обстановки, вивчає їх зовнішній вигляд, стан і з максимально необхідними і можливими в даних умовах подробицями фіксує все виявлене за допомогою фотозйомки, складання схем, планів і креслень, а також необхідних заміток для майбутнього протоколу огляду. По закінченню загального, дізнавач переходить до детального огляду, під час якого: об'єкти ретельно і детально оглядаються; приймаються всі доступні заходи до розшуку і виявлення на самому місці події і на окремих об'єктах слідів кримінального проступку і підозрюваної особи; відбираються об'єкти зі слідами на них, піддаються вилученню сліди з тих об'єктів, які самі не можуть бути вилучені, а якщо це неможливо, з них знімаються копії; фіксуються негативні ознаки стану предметів; перевіряються дані загального огляду; проводиться вузлова і детальна фотозйомки [79, с. 421-422].

Закінчивши дослідження об'єктів на місці події, дізнавач переходить до заключного етапу огляду: складає протокол огляду і необхідні плани, схеми та креслення; упаковує об'єкти, вилучені з місця події; вживає заходів до збереження тих об'єктів, які вилучити неможливо або недоцільно; вживає заходів по заявам, що надійшли від учасників огляду й інших осіб.

Огляд місця події проводиться згідно етапів з використанням визначених методів (концентричного, ексцентричного, фронтального і вузлового) й тактичних прийомів огляду [79, с. 423];

Важливі завдання під час огляду місця події виконують спеціалісти, зокрема техніки-криміналісти та інспектори-криміналісти, а також інші компетентні особи, що володіють спеціальними знаннями. Саме від них

залежить виявлення та якості фіксації слідової інформації, яка в подальшому може бути використана для розкриття кримінального проступку та встановлення обставин його вчинення.

Варто підкреслити, що саме під час проведення огляду місця події дізнавач може виявити особливі ознаки, які будуть свідчити про причетність до вчинення кримінального проступку неповнолітніх.

Так, слідова картина кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми характеризується наявністю значної кількості слідів, що свідчать про поспішність дій, відсутність інсценувань та заздалегідь продуманих хитрощів, а також відсутність професійних навичок.

Вивчення емпіричних джерел (додаток Б) дозволило виділити обставини на місці події, які свідчать про вчинення кримінального проступку саме неповнолітніми:

- невеликі за розміром сліди рук і ніг (на думку 45,8 % дізнавачів та 34,4 % інспекторів-криміналістів);
- характерна для неповнолітніх доріжка слідів (на думку 16,5 % та 23,9 % опитаних);
- залишені на місці події особисті речі правопорушника (на думку 28,8 % та 40,6 % опитаних);
- сліди взуття, яке носять підлітки (кросівки, кеди) (на думку 26,4 % та 41,7 % опитаних);
- сліди зубів на продуктах, за якими можна встановити приблизний вік підозрюваного (на думку 8,5 % та 10,4 % опитаних);
- предметом посягання є так звані «підлітковий асортимент» (малогабаритні речі, які легко транспортуються (комп'ютерна техніка, сучасні гаджети та девайси, прикраси, мобільні телефони (на думку 46,7 % та 43,8 % опитаних));
- написи та малюнки на стінах, за якими можливо охарактеризувати особу правопорушника (на думку 12,3 % та 11,5 % опитаних);

– текст напису, що містить жарти, зокрема цинічного характеру, або представляє гасла окремих неформальних організацій неповнолітніх (на думку 11,3 % та 10,4 % опитаних);

– місце і висота виконання напису, за якими можна встановити приблизний зріст неповнолітнього (на думку 14,2 % та 12,5 % опитаних).

Неповнолітні правопорушники для проникнення для відповідного приміщення здебільш використовують вікна, невеликі за розміром щілини. Предметами, на яких можуть зберігатися сліди неповнолітнього, є запірні пристрої, рами й скло вікон, через які відбулося проникнення до приміщення, підвіконня, касові апарати, упаковки напоїв та продуктів харчування. Тому пошуки слідів необхідно здійснювати з урахуванням предмета посягання. Неповнолітні у силу свого розвитку віддають перевагу викраденню предметів, що користуються попитом у колі однолітків і можуть бути легко реалізовані, а також підвищують їх авторитет. Однак, проведені І.В. Сорокою дослідження засвідчили, що дії неповнолітніх стають все більше «професійними». Водночас, кваліфікованість дій неповнолітніх має тенденцію до зростання. Як наслідок, виявляється все менша кількість слідів, що негативно впливає на розкриття та розслідування кримінальних правопорушень [157, с. 102].

Значення слідової картини для розслідування кримінальних проступків, учинених неповнолітніми, визначається з точки зору її інформативності (сукупності інформації, яку несуть у собі залишені сліди). При цьому аналіз слідів може дати необхідні відомості для встановлення характеру події, обрання напряму розслідування, виявлення інших речових доказів, а також прогнозування моделі можливої поведінки правопорушника.

Саме аналіз слідової інформації нерідко надає «ключ» до розкриття кримінального правопорушення. Проілюструємо дану тезу прикладом.

У липні 2019 року на столичній Оболоні оперативний працівник втрутився у сварку між молодиками, однак зловмисники накинулися на нього з кулаками і вдарили пляшкою по голові. У результаті правоохоронець застосував пристрій для відстрілу гумових куль. Нападники забрали у нього

зброю та сумку з особистими речами і порозбігалися. Поліцейський був госпіталізований у медичний заклад. У подальшому на місці події працювали слідчо-оперативна група та співробітники карного розшуку: вони знайшли неподалік викрадену зброю та сумку з документами. У ході відпрацювання території Оболонського району поліцейські виявили та затримали шість осіб, які можуть бути причетні до вказаної події. Серед затриманих були неповнолітні та особи з кримінальним минулим. Усіх затримали у порядку ст. 208 КПК України. Розпочато кримінальні провадження за ч. 1 ст. 187 та ч. 348 КК України [168].

Місце, час та обставини вчинення кримінальних проступків неповнолітніми також мають свої особливості. Наприклад, у вечірній час неповнолітні частіше скоюють хуліганства, в денний – крадіжки. У громадських місцях найчастіше вчиняються хуліганські дії (вболівальники різних футбольних команд). Різні види кримінальних проступків найчастіше вчиняються неподалік від місць постійного проживання неповнолітніх.

Слідова картина кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми, характеризується наявністю значної кількості слідів, що свідчать про поспішність дій, відсутність інсценувань та заздальгідь продуманих хитрощів, а також відсутність професійних навичок. Саме професійне проведення огляду місця події дозволяє зафіксувати їх належним чином і у наступному використати у кримінальному провадженні.

У кримінальних провадженнях за фактами кримінальних проступків, учинених неповнолітніми, спектр об'єктів криміналістичного дослідження, що зберігають на собі інформацію про подію кримінального проступку досить широкий і утворює такі групи: зміни в матеріальній обстановці; сліди-відображення (сліди рук, взуття тощо); предмети, документи та речовини; сліди пам'яті людини; запахові (одорологічні) сліди; сліди-мікрооб'єкти. Криміналістично значимими ознаками неповнолітнього правопорушника є ознаки його зовнішності, що мають здатність до відображення в матеріальному середовищі.

3.2. Проведення допиту під час розслідування кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми

Серед слідчих (розшукових) дій, які проводяться під час розслідування кримінальних правопорушень, й зокрема – кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми, важливе значення має допит. Показання, зафіксовані під час допиту у формі протоколу та додатків до нього, мають важливе значення для встановлення обставин кримінального провадження.

Допит неповнолітніх як окремої категорії учасників кримінального провадження, характеризується рядом особливостей, потребує врахування їхнього віку, розумового розвитку, психологічного стану, і відповідно – застосування спеціально розроблених тактичних прийомів, які відповідають вимогам допустимості і ґрунтуються на даних науки психології. До критеріїв допустимості тактичних прийомів відносять: законність, науковість, вибірковість, пізнавальну цінність, етичність. У свою чергу, психологічний механізм реалізації тактичного прийому передбачає: безпосередню чи опосередковану взаємодію між особою, яка здійснює кримінальне провадження та її респондентами; його психологічну спрямованість, пов'язану з відтворенням події, що трапилася, актуалізацією забутого, викриттям неправди, знаходженням прихованого; психологічний ефект від використання тактичного прийому (пов'язаний з необхідністю одержання правдивих показань, виявленням слідів кримінального правопорушення) [185, с. 13-22].

Проблеми допиту неповнолітніх у кримінальному провадженні розкривалися у наукових працях В. О. Коновалової, Л. Д. Удалової, Ю. М. Черноус, В. Ю. Шепітька. Однак, допит неповнолітніх під час розслідування кримінальних проступків має низку особливостей, пов'язаних із нормативно-правовим регулюванням, тактикою проведення, психологічною характеристикою. Згідно з п. 12 ст. 3 КПК України, неповнолітньою є малолітня особа, а також дитина віком від чотирнадцяти до вісімнадцяти років

[84]. Особливості допиту неповнолітніх висвітлено в ст. 224, 226, 227 та інших статтях КПК України. Під час допиту неповнолітніх підозрюваних, обвинувачених слід також керуватися § 1 глави 38 КПК України. На тактику проведення цієї слідчої (розшукової) дії впливає процесуальний статус учасника кримінального провадження, характеристика вчиненого кримінального проступку, вік неповнолітнього, його індивідуальні ознаки.

Таким чином, виходячи із зазначеного вище, слід висвітлити особливості проведення допиту неповнолітніх у кримінальних провадженнях щодо кримінальних проступків і сформувати його криміналістичну та психологічну характеристики. Запропонувати тактичні прийоми, які будуть сприяти встановленню психологічного контакту із неповнолітнім допитуваним, запобігатимуть та нейтралізують конфліктні ситуації, сприятимуть недопущенню добросовісних помилок допитуваного.

Слід нагадати, що тактика допиту неповнолітніх реалізується згідно етапів: підготовчого, робочого, фіксації.

Перед початком допиту, дізнавач повинен з'ясувати якомога повнішу інформацію про неповнолітнього, що стосується його особистісних даних, відносин у сім'ї та за місцем навчання, зв'язків, інтересів. Також слід забезпечити присутність всіх учасників слідчої (розшукової) дії (педагога, психолога, законного представника та ін.).

На робочому етапі відбувається основний інформаційний обмін між її учасниками у формі вільної розповіді шляхом постановки різних запитань (нагадуючих, контрольних, деталізуючих). Питання до неповнолітнього не мають наштовхувати на відповідь, повинні бути побудовані з огляду на вік, рівень розвитку неповнолітнього, його психічний стан. Тактичні прийоми, що застосовують під час допиту неповнолітніх, значною мірою спрямовуються на встановлення психологічного контакту.

Важливим для налагодження психологічного контакту є вияв людяного ставлення, демонстрування доброзичливості й неупередженості, розуміння проблем, що бентежать неповнолітнього. Не слід негативно оцінювати деякі

риси неповнолітнього, уживати вислови, що принижують його гідність. Необхідно ґрунтовно вивчити особистість неповнолітнього, обставини його життя, ставлення до предмета допиту й осіб, яких можуть стосуватися його показання, його психологічний стан.

Перевагу надають тактичним прийомам переконання особи, спонукання її до давання правдивих показань. Слід надати гарантії забезпечення таємниці досудового розслідування, нерозголошення отриманих даних.

Робоча стадія проведення допиту відбувається у визначених законом межах: допит малолітньої або неповнолітньої особи не може тривати без перерви понад одну годину, а загалом – понад дві години на добу (ч. 2 ст. 226 КПК України).

Наступна стадія – фіксація ходу та результатів допиту. КПК України визначає, що хід і результати проведення процесуальної дії фіксують у протоколі, а результати фіксування процесуальної дії за допомогою технічних засобів є додатками до протоколу (ст. 104, 105 КПК України).

Відповідно до положень кримінального процесуального законодавства України, передбачено розширення можливостей застосування технічних засобів фіксування кримінального провадження. У ч. 3 ст. 104 КПК України закріплено: «якщо за допомогою технічних засобів фіксується допит, текст показань може не вноситися до відповідного протоколу за умови, що жоден з учасників процесуальної дії не наполягає на цьому. У такому разі в протоколі зазначають, що показання зафіксовані на носії інформації, який додається до нього» [34].

Отже, під час допиту неповнолітніх доцільно застосовувати аудіо-, відеозапис, результати якого є додатком до протоколу допиту (ч. 2 ст. 105 КПК України), що надає можливість точніше зафіксувати не лише показання, а й емоційний стан особи допитуваного, його невербальні реакції.

Тактика допиту неповнолітніх залежить і від інших важливих обставин: віку допитуваного (дитячий вік, дошкільний вік, молодший шкільний вік; підлітковий вік; старший шкільний вік); його процесуального статусу (свідок,

потерпілий, підозрюваний); соціальної позиції та бажання співпрацювати з правоохоронними органами, зацікавленості у досягненні завдань кримінального провадження.

Звернемо увагу на психологічну характеристику допиту [63, с. 61-69].

Допит дозволяє дідзавачу одержати найбільш повне уявлення про подію кримінального проступку. Проте під час спілкування у процесі отримання показань є велика ймовірність приховування та перекручування інформації неповнолітнім допитуваним. Дідзавач повинен бути психологічно готовим до таких ситуацій, повинен вміти їх виявляти, діагностувати, попереджувати. Тому для якісного виконання поставлених завдань, дідзавачу необхідно мати знання із психології.

З криміналістичної та психологічної точки зору, важливим є складання розгорнутого плану допиту. До нього включаються питання, які необхідно з'ясувати, визначається їх формулювання та послідовність. Якщо дідзавач погано орієнтується у цій інформації, у нього буде відсутнє почуття впевненості під час проведення слідчої (розшукової) дії. Недостатня обізнаність, невпевненість, безпорадність у відшуканні потрібних відомостей в матеріалах кримінального провадження знижують якість допиту та негативно впливають на встановлення психологічного контакту з допитуваним. Тим більше, для неповнолітнього важливо, щоб представник правоохоронних органів викликав повагу, був авторитетним.

Психологічної оцінки потребує і питання про момент допиту. Бажано розподілити час так, щоб забезпечити чітку черговість прибуття різних учасників кримінального провадження, не допустити їх скупчення біля кабінету дідзавача. Це необхідно для запобігання обміну інформацією, взаємовпливу один на одного, вироблення спільної лінії поведінки на допиті. Момент проведення допиту відіграє роль у випадках, коли наприклад свідок чи потерпілий відчували психологічне напруження (страх, стрес). Їм необхідно дати можливість відновити нормальний психологічний стан.

Таким чином, допит неповнолітнього, згідно психологічної характеристики, має спільні ознаки. По-перше, допит будується поетапно, що було розглянуто вище. По-друге, ефективність допиту залежить від ретельності попереднього вивчення особистості допитуваного. Дізнавачу необхідно одержати інформацію про умови життя, виховання, навчання неповнолітнього, його типові форми поведінки, зацікавлення та уподобання, психологічні властивості та якості, ставлення до події кримінального проступку тощо. Безпосередньо при допиті діагностується рівень загальної культури та розвитку допитуваного, особливості його мови, міміки, психологічні стани та реакції, готовність до співробітництва або ж констатується негативне ставлення до правоохоронних органів.

Оскільки в процесі допиту відбувається не тільки збирання інформації, але й психологічний вплив на учасника, є можливість визначити схильність неповнолітнього до навіюваності, комунікативність, загальну тривожність та агресивність. Основними методами одержання такої інформації є: безпосереднє та опосередковане спостереження; бесіда; аналіз дій і поведінки при вчиненні кримінального проступку та у звичайних умовах життєдіяльності; метод експертних оцінок, тобто одержання інформації від обізнаних осіб; психологічний експеримент – вивчення поведінки допитуваного у спеціально створених умовах.

Психологічний експеримент під час допиту неповнолітнього потребує детального розгляду, адже пов'язаний із дотриманням вимог допустимості застосовуваних методів і прийомів правоохоронної діяльності.

Мета експерименту полягає у вивченні умов і закономірностей виникнення психічних новоутворень. Експериментатор ставить завдання формування нової для випробовуваного здібності. Дослідник теоретично визначає та емпірично добирає необхідні методи, засоби, форми досягнення запланованого результату, прагнучи досягти передбачуваних показників сформованості. Експериментальна модель формувального експерименту

пояснює прогрес і розкриває механізми якісних стрибків у розвитку певних психічних здібностей випробовуваних [100, с. 130].

Особлива увага повинна бути звернена на експеримент у процесі допиту, що полягає у дослідженні зміни психіки неповнолітнього допитуваного під час психологічного впливу дізнавача на допитуваного. Психологічний експеримент дозволяє, встановивши та діагностувавши особливості психологічного стану, шляхом створення спеціальних ситуацій під час допиту, розкривати закономірності, механізми, тенденції психічного розвитку неповнолітнього.

Третя характеристика допиту – необхідність встановлення психологічного контакту. Як зазначає М. М. Єфімов, встановлення психологічного контакту – це створення відповідної атмосфери та встановлення сприятливих відносин між слідчим і допитуваним, що стає чинником професійно-психологічного впливу на допитуваного і сприяє вирішенню завдань допиту. Тому, для зняття стану напруженості, хвилювання, неспокійності, тривожності, неприязні, підозрливості під час проведення досліджуваної слідчої (розшукової) дії варто встановити з особою психологічний контакт, застосовуючи при цьому ряд тактичних та психологічних прийомів [39, с. 203]. Для цього інформація про особу комплексно аналізуються, вивчаються її вербальні та невербальні реакції.

Спілкуючись із неповнолітнім, дізнавач не тільки сприймає словесну інформацію, але і дивиться в очі, сприймає тембр голосу, інтонацію, міміку, жести. Розуміння невербальної інформації може поліпшити та спростити процес і можливості розслідування кримінальних проступків. Вчені зазначають, що процес невербальної комунікації складається з декількох видових форм передачі інформації: 1) оптико-кінетична – включає в себе експресивно-виразні рухи обличчя і тіла (міміка та пантоміміка) й рух очей (візуальний контакт); 2) проксемічна або просторова, яка включає в себе такі елементи, як дистанція спілкування та просторова орієнтація учасників спілкування; 3) акустична, яка включає в себе такі підвиди, як: просодична (вокальні якості голосу, тембр, діапазон, тональність) та екстралінгвістичну (темп мови, включення в мову

пауз та інших засобів, таких як кашель, сміх, плач тощо); 4) ольфакторна, яка відповідає за визначення запахів; 5) тактильно-кінетична, яка містить такі елементи: рукостискання, поцілунки та дотики [198, с. 220].

Під час проведення допиту неповнолітнього необхідно здійснювати відеозапис. Відеофіксація не лише полегшує проведення процесуальної дії, а й здатна надати у розпорядження дізнавача, прокурора, суду важливу криміналістичну інформацію. За необхідності до пояснення змісту такого додатку до слідчої (розшукової) дії може бути залучений відповідний спеціаліст. Результати досліджень психології для розкриття та розслідування кримінальних проступків, зокрема в частині використання невербальної інформації, є невід'ємною частиною цього процесу та повинні використовуватися правоохоронцями у комплексі з усіма напрацьованими в теорії та практиці криміналістики методами та засобами [105, с. 394].

Психологія спілкування дізнавача і неповнолітнього як учасника допиту (свідка, потерпілого, підозрюваного) припускає застосування всіх способів комунікації. У практиці використовуються ряд прийомів встановлення і підтримки психологічного контакту. Дізнавачу при спілкуванні із неповнолітнім, слід застосовувати «методику контактної взаємодії» [171], що реалізується згідно наступних стадій:

На першій стадії – накопичення згоди – слід застосувати заходи з метою зняття психологічних бар'єрів та напруженості. Застосовуються такі тактичні прийоми: «діагностування стану» (допитуваному повідомляється про переживання на основі сприйняття невербальних ознак (тремтіння, потіння, почервоніння, заїкання)); «співвіднесення запитань» (допитуваному ставлять тільки ті запитання, що передбачають стверджувальні відповіді, згоду). Ефективні результати демонструє скорочення пауз після поставлених запитань, зменшення односкладових («так», «ні») відповідей, збільшення кількості виразу власних думок, пояснень та доповнень.

На другій стадії – «пошук спільних інтересів» – слід створити стан задоволення від спілкування, сформувавши єдину психологічну атмосферу.

Використовуються такі тактичні прийоми: «перерва» (цікава бесіда на загальні теми довільно переривається ініціатором); «демонстрація зацікавлення»; «деталізація цікавості»; «вирішення проблеми» (повідомлення дізнавачем інформації про проблему з метою почути від співбесідника варіанти її вирішення); «переключення» (повідомлення про інші, більш серйозні проблеми, для розширення поля позитивних емоцій).

На третій стадії – «окреслення засад спілкування» – відбувається обмін інформацією про індивідуальні риси учасників кримінального провадження; усвідомлення очікувань допитуваного; формування готовності до прийняття його якостей (почуття гумору, погляди). На цій стадії застосовуються такі тактичні прийоми: «підбиття підсумків» (періодичне узагальнення предмету бесіди); «подібність думок» (спеціальні висловлювання щодо ідентичності розуміння чогось); «виправдання очікувань» (вислови-підтвердження щодо очікуваної відповіді або дії).

Четверта стадія – «виявлення якостей, небезпечних для спілкування» – спрямовується на встановлення негативних якостей, які допитуваний приховує, оцінювання їх значущості, прогнозування їх прояву. Слід застосовувати такі тактичні прийоми: «пропонування дискусії» (стимулювання обговорення негативних якостей особистості); «висловлювання сумнівів» (недовіра до деяких повідомлень допитуваного); «зіставлення протиріч» (свідомий пошук та акцентування уваги на розбіжностях у наданій інформації); «добудовування» (стимулювання до підведення підсумків, узагальнення не договореного); «очікування» (допитуваного інформують щодо висловлювань, які мають протиріччя, але без висновку).

Завданням п'ятої стадії – «індивідуальний вплив та адаптація до учасника слідчої (розшукової) дії» – є корекція поведінки неповнолітнього допитуваного з метою недопущення неконструктивної поведінки, спрямованої на перешкоджання досягненню завдань кримінального провадження. Застосовуються тактичні прийоми, спрямовані на контроль проведення слідчої (розшукової) дії: «підказка»; «акцентування дій» (навмисне підкреслюються дії,

що суперечать досягненню спільної мети); «превентивні дії» (пом'якшення ситуації при небезпеці прояву негативної реакції); «акцентування на бажанні співробітництва».

На шостій стадії – «формування спільних правил взаємодії» – відбувається побудова довірливих стосунків. Застосовуються наступні тактичні прийоми: «комплімент»; «звернення за порадою»; «пропозиція вирішити проблему разом»; «подолання боротьби мотивів» (актуалізація протиріч мотивів поведінки неповнолітнього допитуваного для спільного опрацювання мети слідчої (розшукової) дії).

Таким чином, дізнавач, володіючи майстерністю застосування тактичних прийомів на визначених стадіях встановлення психологічного контакту, зможе досягти завдань слідчої (розшукової) дії.

Отже, допит неповнолітнього має особливу складність підготовки та проведення у зв'язку із психологічними, віковими особливостями допитуваного, обмеженістю його життєвого досвіду, знань та уявлень, недостатньою сформованістю поведінкових навичок. Тому для отримання достовірних та повних показань дитини, необхідно використовувати спеціальні тактичні прийоми. Для результативного проведення допиту з неповнолітньою особою вагомим є створення невимушеного доброзичливого відношення до неї [66, с. 253-258].

Залучення неповнолітнього до процесу допиту повинно бути поступовим, неповнолітній спершу повинен освоїтись з новим місцем та людьми. Після встановлення психологічного контакту з неповнолітнім, можна підвищити мотиваційну відповідальність дитини, повідомивши, що її показання важливі для ефективного розслідування кримінального проступку.

Оскільки діти не здатні до логічної вільної розповіді, слід предмет допиту розбити на частини, ставити конкретні, зрозумілі питання, які виключають однакові відповіді. Питання повинні ускладнюватись поступово: спочатку доцільно з'ясувати коло осіб, які приймали участь у звичних діях; уточнити обстановку, яку дитина запам'ятала; деталізувати дії, які вона самостійно

вчиняла; і лише потім – ставити питання, які конкретизують подію кримінального правопорушення. При цьому слід спонукати неповнолітнього до пригадування розвитку подій, встановлення зв'язків між окремими епізодами.

При допиті неповнолітнього необхідно застосовувати такі методи: метод переконання, метод викриття (повідомлення дитині відомостей з метою впливу на її емоції, інтелект, волю), метод правомірного навіювання (шляхом порад, прохання, застереження, попередження), метод емоційного експерименту (використання психологічного стану), метод прикладу (особистий приклад або наголошення на позитивних якостях інших осіб).

Переконуючи неповнолітнього у невірній обраній життєвій позиції, доцільно навести приклади із життя осіб, які стали на протиправний шлях у ранньому віці і негативних наслідків; з виховною метою, слід викликати почуття аморальності вчинених протиправних дій, але надаючи інформацію щодо механізму виправлення; демонструвати поінформованість, що змусить неповнолітнього більш повно розповісти всі обставини; роз'яснити, що сприяння розслідуванню надасть передбачену законом змогу пом'якшити або в деяких випадках навіть уникнути кримінальної відповідальності тощо.

Тож, слід підсумувати, що допит неповнолітнього – процесуально і тактично складна слідча (розшукова) дія, до проведення якої дізнавач повинен ретельно підготуватися. Необхідним є встановлення психологічного контакту із неповнолітнім, проведення допиту у формі діалогу, довірливої розмови. Варто додати про ефективність застосування при роботі з неповнолітніми прийомів емоційного впливу, що обумовлено віковими та іншими особливостями розвитку цієї категорії осіб.

Розглянувши засади встановлення психологічного контакту, слід зауважити, що розслідування кримінальних проступків, як і будь-яких кримінальних правопорушень, пов'язується з виникненням конфліктних ситуацій між дізнавачем та неповнолітнім підозрюваним (так званим недобросовісним учасником слідчої (розшукової) дії)). У ряді випадків наявні

проблеми відтворення обставин кримінального правопорушення у зв'язку із добросовісною помилкою допитуваного. Розглянемо ці ситуації детальніше.

Конфлікт можна визначити як відсутність згоди між двома або декількома сторонами, які можуть бути конкретними особами чи групами. Найбільш загальне визначення конфлікту (від лат. «conflictus») – зіткнення протилежних інтересів, поглядів.

У криміналістичній літературі значну увагу присвячено питанням тактики допиту в конфліктній ситуації. Однак, тактика допиту неповнолітніх підозрюваних під час розслідування кримінальних проступків – не розкрита. Завдання дізнавача полягає не лише в усвідомленні вже назрілої конфліктної ситуації та пошуку шляхів її вирішення, а й у попередженні виникнення конфліктів. Найчастіше конфліктні ситуації під час допиту виникають, якщо суб'єкт володіє необхідною інформацією, проте умисно її приховує або спотворює. Така позиція дитини під час розслідування може бути обумовлена кількома чинниками: впливом дорослого співучасника; негативним досвідом неправомірної поведінки; стресом внаслідок вчинення кримінального проступку. Позиція протидії може виявлятися у таких формах: відмові від дачі показань; ухиленні від дачі показань; наданні неправдивих показань; умисному прихованні або замовчуванні окремих обставин події; зміні показань із правдивих на неправдиві повністю чи частково; відмові неповнолітнього допитуваного від процесуального оформлення повідомлених на допиті відомостей.

Подолання даної конфліктної ситуації здійснюється в таких напрямках: з'ясування дізнавачем причин конфлікту; тактичного впливу на неповнолітнього допитуваного; усунення зовнішніх чинників, що сприяли виникненню конфліктної ситуації. Так, наприклад, можна застосувати тактичні прийоми, метою яких є зміна позиції допитуваного за допомогою роз'яснення важливості правомірної поведінки. Чималу роль у переконанні неповнолітнього має вплив третіх осіб, які мають у нього авторитет, пошану. Дізнавач може

визначити осіб, яким неповнолітній довіряє (рідні, вчителі та ін.), прислухається до їх думки, та звернутись до них за допомогою.

Для подолання опору допитуваного дізнавачем можуть бути застосовані різноманітні прийоми психологічного впливу. Реалізуючи такий прийом, необхідно уважно за спостерігати та учасником слідчої (розшукової) дії та ретельно фіксувати його емоційні, мимічні, інші невербальні прояви. Це дозволить гнучко варіювати тактику допиту, забезпечуючи бажану регуляцію стану допитуваного і динаміку спілкування. Наприклад, якщо при з'ясуванні певного питання дізнавач спостерігає розгубленість, тривогу, почервоніння шкіри обличчя та посилене потовиділення, доцільно більш докладно зупинитися саме на цьому, конкретизувати одержану інформацію.

Доповнимо, що дізнавачем можуть бути застосовані такі прийоми психологічного впливу:

– «використання психологічних особливостей особистості неповнолітнього допитуваного» – зміст прийому полягає в урахуванні дізнавачем як на етапі встановлення контакту, так і безпосередньо при допиті, відомостей про індивідуальні риси допитуваного та взаємовідносини у сім'ї, за місцем навчання та відпочинку;

– «використання або створення стану емоційної напруженості» – прийом базується на тому, що в стані емоційної напруженості у неповнолітнього підозрюваного суттєво знижується здатність здійснювати свідомий контроль за змістом мовних повідомлень та своєю поведінкою;

– «використання ефекту раптовості» – сутність полягає в несподіваній для допитуваного появі фактів та обставин, що доводять неправдивість його свідчень. Цей прийом не зводиться до емоційної напруженості, оскільки раптово подана інформація може мати переконуючий вплив і на раціональну сферу особистості, схиляючи допитуваного до усвідомленої необхідності давати правдиві показання;

– «допущення легенди» – реалізація цього прийому полягає у створенні в процесуальних межах таких умов, що видаються допитуваному природними.

Наприклад, він одержує можливість ознайомитися з паперами, що знаходяться на столі діднавача в момент «вимушеної» його відсутності в кабінеті. Ефективним може бути розміщення у кабінеті діднавача речей та предметів, тотожних тим, які фігурують як розшукувані;

– «вільна розповідь» – допитуваному надається можливість в розповідній формі, докладно, без обмежень часу та деталізуючих запитань викласти свій варіант послідовності подій. Протягом розповіді діднавач аналізує інформацію, відшуковуючи протиріччя, на які в подальшому спрямовує допит. У цьому випадку досить інформативними є обмовки, паузи, повтори, які робить неповнолітній допитуваний;

– «максимальна деталізація показань» – є своєрідним доповненням попереднього прийому. Неповнолітньому дуже складно обмірковувати неправдиві показання до найдрібніших деталей. Діднавач, ставлячи допитуваному перелік запитань щодо подробиць певного факту, примушує його самостійно встановити протиріччя у власних показаннях;

– «послідовність пред'явлення доказів» – прийом використовується в тому випадку, коли діднавач має декілька доказів різної значимості, що спростовують показання допитуваного;

– «пред'явлення контрдоказів» – прийом передбачає спростування кожного неправдивого показання конкретним доказом. Так, заперечення присутності на місці події відразу ж спростовується висновком експертизи про залишені сліди відбитків пальців рук;

– «поєднання прискореного та уповільненого темпів допиту» – дія прийому заснована на тому, що інтенсивний темп не дозволяє допитуваному ретельно обмірковувати варіанти. Підвищує ефективність прийому зміна темпу: малозначущі запитання надаються повільно і з великими паузами, чим створюється відчуття спокою, монотонності, навіть нудьги; викривальні – у прискореному темпі. Внаслідок цього створюються передумови для підвищення емоційної напруженості.

Розглянемо слідчі ситуації проведення допиту у зв'язку із добросовісною помилкою неповнолітнього допитуваного та шляхи їх вирішення.

Важливим напрямком криміналістичної тактики у виявленні й одержанні повної, достовірної інформації є розроблення та впровадження системи тактичних прийомів, спрямованих на нейтралізацію добросовісних помилок у показаннях допитуваних. Така слідча ситуація може виникнути під час допиту не лише неповнолітнього підозрюваного, але й свідка та потерпілого.

Усунення неповноти та суперечностей у показаннях неповнолітніх допитуваних, які зумовлені добросовісними помилками у сприйнятті, запам'ятовуванні та відтворенні, вимагає від дізнавача, з одного боку, знань процесу формування показань і чинників, що на них впливають, а з другого – використання тактичних прийомів, спрямованих на надання допомоги допитуваному у пригадуванні фактів і подій.

Процес нейтралізації добросовісних помилок у показаннях не слід зводити тільки до системи тактичних прийомів, спрямованих на актуалізацію забутого. Ідеальні сліди можуть містити й перекручену інформацію щодо дійсних обставин кримінального проступку, яка відтворюється неповнолітнім під час допиту. Тому відповідна система тактичних прийомів має сприяти, крім актуалізації забутого, й усуненню перекрученої інформації.

Так, під час допиту неповнолітніх, з метою сприяння пригадуванню обставин кримінального проступку, дізнавачем можуть бути оголошені показання інших учасників кримінального провадження відносно обставин, які перевіряються; демонструються фото та відеоматеріали; надається інформація щодо результатів використання спеціальних знань та проведених експертиз.

Залежно від причин утворення добросовісних помилок у показаннях, може бути застосовано спеціальні системи тактичних прийомів:

– тактичні прийоми, які полягають у подоланні добросовісних помилок сприйняття, а саме помилок зорового, слухового, запахового та інших видів сприйняття: зіставлення одержаних показань з даними огляду місця події та інших слідчих (розшукових) дій; поставка уточнюючих та контрольних питань;

з'ясування та уточнення асоціативних відчуттів сприйняття; пред'явлення речових доказів; оголошення фрагментів показань інших суб'єктів, надання неповнолітньому можливості пояснити причини суперечностей;

– тактичні прийоми, які полягають у подоланні добросовісних помилок запам'ятовування: постановка нагадуючих та уточнюючих питань; пред'явлення речових доказів; демонстрація нагадуючих фото, відеоматеріалів; надання можливості неповнолітньому допитуваному зобразити, проілюструвати певні обставини сприйняття; допит на місці події; оголошення фрагментів показань інших учасників слідчих (розшукових) дій;

– тактичні прийоми, які полягають у подоланні добросовісних помилок відтворення: усунення мовних, лінгвістичних, логічних помилок неповнолітнього допитуваного; поставка нагадуючих та уточнюючих питань; поставка питань про обставини, що передують, супроводжують чи слідує за подією кримінального проступку; оголошення показань допитуваного, які він дав раніше, що суперечать одержаним показанням; надання особі можливості пояснити причини суперечностей у показаннях; пред'явлення матеріалізованої довідкової інформації.

Запропонована система тактичних прийомів є типовою. У процесі її використання ефективним прийомом може стати кожен із зазначених прийомів або їх комплекс, залежно від психологічних особливостей неповнолітнього допитуваного та особливостей добросовісних помилок, які слід нейтралізувати.

Отже, з погляду криміналістики допит неповнолітнього у кримінальних провадженнях щодо кримінальних проступків – це слідча (розшукова) дія, змістом якої є отримання та фіксація дізнавачем у встановленій формі показань, які містять відомості, що мають значення у кримінальному провадженні.

З точки зору психології допит неповнолітнього у кримінальних провадженнях щодо кримінальних проступків – це процес специфічного спілкування дізнавача з учасником кримінального провадження [63, с. 61-69].

Під час досудового розслідування важливим є допит всіх учасників кримінального провадження – підозрюваного, свідка, потерпілого. Також слід

враховувати нові форми отримання вербальної інформації у кримінальному провадженні, й зокрема такий новий вид як показання з чужих слів.

Як зазначають Л. В. Омельчук та Т. П. Бичок, показання із чужих слів є відносно «новим» процесуальним джерелом доказів. Проте норми ст. 97 КПК України, які належать до показань із чужих слів, неоднозначні й такі, що потребують суттєвого аналізу. Автори пропонують під показаннями із чужих слів розуміти відомості, які надані в усній, письмовій або в іншій формі щодо певного факту, що ґрунтуються на поясненні іншої особи, мають значення для відповідного кримінального провадження та можуть бути визнані допустимим доказом у випадках, передбачених КПК України [103, с. 320, 321].

Такий новий вид доказової інформації у кримінальних провадженнях щодо кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми, може бути використаний за дотримання вимог належності та допустимості, й у більшості випадків – за неможливості допитати певного учасника безпосередньо у суді.

3.3. Проведення слідчого експерименту під час розслідування кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми

Серед слідчих (розшукових) дій, які проводяться під час розслідування кримінальних правопорушень, й зокрема – кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми, важливе значення має слідчий експеримент.

Проведення слідчого експерименту із неповнолітніми, як окремими учасниками кримінального провадження, характеризується рядом особливостей, потребує врахування їхнього віку, розумового розвитку, психологічного стану, і відповідно – застосування спеціально розроблених організаційних заходів і тактичних прийомів, які відповідають вимогам допустимості і ґрунтуються на даних науки психології.

Проблеми проведення слідчого експерименту за участю неповнолітніх у кримінальному провадженні розкривалися у наукових працях

В. О. Коновалової, Л. Д. Удалової, Ю. М. Черноус, В. Ю. Шепітька. Однак, слідчий експеримент за участю неповнолітніх під час розслідування кримінальних проступків має низку особливостей, пов'язаних із нормативно-правовим регулюванням, організаційними заходами, тактикою проведення, психологічною характеристикою. На ці важливі питання слід звернути детальну увагу [195].

Проведення слідчого експерименту регламентується ст. 240 КПК України. Зокрема, згідно ч. 1 ст. 240 КПК України, з метою перевірки і уточнення відомостей, які мають значення для встановлення обставин кримінального правопорушення, слідчий, прокурор має право провести слідчий експеримент шляхом відтворення дій, обстановки, обставин певної події, проведення необхідних дослідів чи випробувань. Особливості проведення слідчого експерименту за участю неповнолітніх впливають зі змісту ст. 227 КПК України і стосуються участі законного представника, педагога, психолога або лікаря у слідчих (розшукових) діях за участю малолітньої або неповнолітньої особи. Окремо особливості проведення слідчих (розшукових) дій за участю неповнолітніх регламентуються лише стосовно допиту (ст. 226 КПК України).

Слід додати, що слідчий експеримент у системі слідчих (розшукових) дій має важливе значення у кримінальному провадженні, адже дозволяє ефективно перевірити як показання, так й дії суб'єктів, причетних до його вчинення. Однак, потенціал даної слідчої (розшукової) дії реалізується недостатньо, серед вивчених 150 матеріалів кримінальних проваджень щодо кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми, слідчий експеримент проводився лише у 27,3 % випадків (додаток Б). Тому вважаємо за необхідне висвітлити особливості проведення слідчого експерименту за участю неповнолітніх у кримінальних провадженнях щодо кримінальних проступків і сформулювати відповідні наукові положення та практичні рекомендації.

Слідчий експеримент у науковій та навчально-методичній літературі розглядається як: метод пізнання; слідча (розшукова) дія; тактичний прийом; етап методики експертного дослідження.

Слідча (розшукова) дій – слідчий експеримент із неповнолітніми під час розслідування кримінальних проступків – реалізується згідно етапів: підготовчого, робочого, заключного.

Під час підготовки до слідчого експерименту за участю неповнолітнього важливо скласти план проведення слідчої (розшукової) дії. Він може бути як усний, так і письмовий. Письмовий – доцільний за складних слідчих ситуацій, коли залучені кілька неповнолітніх, або в учасників слідчої (розшукової) дії є негативна установка до співробітників правоохоронних органів, чи слід одночасно перевірити кілька обставин у кримінальному провадженні шляхом проведення експериментальних дій тощо.

У будь-якому разі, план проведення слідчого експерименту повинен охоплювати: мету та завдання слідчої (розшукової) дії; місце та час її проведення; визначене коло учасників; застосовувані технічні засоби. На етапі підготовки варто опрацювати нормативно-правові акти, якими слід керуватися у практичній діяльності, матеріали кримінального провадження, навчально-методичні джерела. Також опрацьовується варіант, якщо слідча ситуація буде непрогнозованою і необхідно буде реагувати з метою забезпечення правопорядку, прав та свобод громадян (наприклад, спроба втечі підозрюваного, агресивна поведінка учасників, знищення речових доказів на місці).

Перш ніж планувати проведення слідчого експерименту із неповнолітнім, обов'язково повинен бути проведений допит щодо з'ясування тих обставин кримінального провадження, які планується перевіряти. Можуть бути проведені й інші слідчі (розшукові) дії (огляд, одночасний допит двох чи більше вже допитих осіб, обшук, судова експертиза), з метою більш повного окреслення предмету майбутнього слідчого експерименту.

Дізнавачу особисто, а також із залученням інших учасників – зокрема, спеціаліста, слід попередньо ознайомитися із місцем майбутнього проведення слідчого експерименту. Вказаний захід проводиться для того, щоб: а) наочно ознайомитися з місцем проведення слідчої (розшукової) дії; встановити відповідність отриманої під час допиту інформації об'єктивно наявній обстановці; вирішити питання щодо необхідності проведення реконструкції з метою наближення реальної обстановки до обстановки, що мала місце під час кримінального проступку; б) за необхідності отримати пояснення від особи, показання якої будуть перевірятися, щодо невідповідності обстановки на місці події її показанням; в) спланувати заходи, які повинні забезпечити оптимальний варіант проведення слідчої (розшукової) дії: виключення можливості втечі підозрюваного; запобігання доступу на місце проведення слідчої (розшукової) дії сторонніх осіб [81].

На етапі підготовки визначається коло учасників проведення слідчої (розшукової) дії. Передусім, це власне неповнолітній, показання та дії котрого будуть перевірятися. Необхідно вивчити його особистість, з метою наступної реалізації тактичних прийомів встановлення психологічного контакту. При цьому, як зазначає Ю. М. Черноус, встановлення психологічного контакту – це окреме завдання, яке постає за умови проведення слідчих (розшукових), інших процесуальних дій, а досягається шляхом застосування системи тактичних прийомів (тактичних комбінацій) психологічного впливу. Передумовою встановлення психологічного контакту є комплексне вивчення особи, з якою буде проведено таку дію, у тому числі й психологічне, а також – аналіз ситуації, що склалася у кримінальному провадженні [185, с. 13-22].

Вивчення особи неповнолітнього правопорушника є обов'язковим завданням дізнавача під час кримінального провадження. Так, дізнавач повинен точно встановити: вік неповнолітнього (число, місяць, рік народження); стан здоров'я та стан загального розвитку неповнолітнього. За наявності даних про розумову відсталість неповнолітнього, проблеми психологічного чи психіатричного характеру, слід також з'ясувати, чи міг він повністю

усвідомлювати значення своїх дій і якою мірою міг керувати ними; сформувати вичерпну характеристику неповнолітнього. Однак, для того, щоб мати максимально повне уявлення про особистість неповнолітнього правопорушника, з'ясувати причини та умови, які обумовили вчинення кримінального проступку, такої інформації не достатньо. Варто з'ясувати дані про відносини у родині, заняття та захоплення дитини, ставлення до навчання або роботи, поведінку в побуті, допущені минулі правопорушення, а також інші дані, які позитивно або негативно характеризують неповнолітнього. Встановлення таких даних є важливим для встановлення психологічного контакту, обрання вірної тактики поводження із неповнолітнім під час реалізації будь-яких процесуальних заходів, проведення слідчих (розшукових) дій, у тому числі – слідчого експерименту.

КПК України до обов'язкових учасників проведення слідчого експерименту за участю неповнолітнього, згідно ст. 227 КПК України, відносять законного представника, педагога або психолога, а за необхідності – лікаря.

Крім того, до проведення слідчого експерименту можуть залучатися працівники правоохоронних органів, а саме оперативний працівник, інспектор ювенальної превенції, інспектор-криміналіст Національної поліції України. З метою ґрунтовного залучення спеціальних знань, у складних випадках, може знадобитися допомога експертів, зокрема, Експертної служби МВС України. З метою захисту прав та свобод неповнолітнього залучається захисник та законний представник особи. До проведення даної слідчої (розшукової) дії, з тактичних міркувань, також можуть бути залучені підозрюваний, потерпілий, свідок, захисник, представник (ч. 2, 3 ст. 240 КПК України). За таких умов слід враховувати загальне правило, що участь підозрюваного, потерпілого та свідка в слідчому експерименті є необхідною, коли: без них неможливо провести дослідні дії, зокрема: чи має певна особа професійні або інші навички; без них неможливо відтворити обстановку й умови, необхідні для проведення дослідів;

їх залучають для участі в слідчому експерименті з тактичних міркувань [77, с. 130–135].

Важливість залучення потерпілого до проведення слідчих (розшукових) дій пов'язана з тим, що доказування – це здійснювана у встановлених законом формах діяльність не тільки слідчого, прокурора, але й потерпілого, яка полягає в дослідженні фактів про вчинений злочин і пов'язаних із ним обставин із метою виконання зазначених у законі завдань кримінального судочинства [104, с. 435].

Відповідно до п. 5 ст. 223 КПК України, обов'язковими учасниками слідчого експерименту є поняті. Їх кількість залежить від виду, мети та завдань експерименту. З огляду на специфіку слідчої (розшукової) дії (перевірка може відбуватися поза населеним пунктом, потребує значних затрат часу; перевірка показань декількох осіб), дізнавач має заздалегідь здійснити заходи щодо їх підбору та залучення. Понятими не слід запрошувати осіб, які мають психічні чи фізичні вади (поганий зір, слух) [79].

У випадках, коли слідчий експеримент проводять за декількома однотипними епізодами або перевіряють показання декількох підозрюваних під час розслідування одного кримінального проступку, для кожного експерименту слід залучати нових осіб, які будуть виконувати обов'язки понятих.

У ряді випадків до проведення слідчого експерименту слід залучати кінолога зі службовою собакою; технічних працівників для проведення певного обсягу фізичної роботи (наприклад, копання ґрунту, відновлення частини споруди). Для вирішення вказаних та інших завдань можуть залучатися й технічні засоби. Наприклад, це засоби фіксації, техніко-криміналістичні засоби, засоби для відтворення обстановки та обставин події. Також слід подбати про транспорт, який буде використаний для доставлення неповнолітнього підозрюваного, інших учасників слідчої (розшукової) дії до місця проведення слідчого експерименту, особливо – якщо мова йде про громадське місце, вулицю, парк, територію за межами населеного пункту тощо.

Слідчий експеримент надає можливість перевірити фактичні дані, отримані внаслідок допиту потерпілих, підозрюваних, свідків, пред'явлення для впізнання, огляду місця події та інших слідчих (розшукових) дій. Дізнавач отримує нові дані, що підтверджують або спростовують раніше отриману інформацію.

В. О. Коновалова зазначає, що перед слідчим експериментом слід упевнитися в його необхідності в конкретному випадку. Для цього аналізують можливість: перевірити версію; залучити до експерименту певних осіб; відтворити обстановку, необхідну для експерименту; допустимість проведення експерименту з позицій процесуальних та етичних вимог [73, с. 10–16].

Необхідно враховувати, що організаційні й тактичні заходи на всіх етапах слідчого експерименту будуть залежати від того, з у формі перевірки показань на місці чи власне слідчого експерименту як системи експериментальних, дослідницьких дій буде проведена дана слідча (розшукова) дія.

Адже чим більш об'ємними є заходи із відтворення, моделювання, реконструкції обстановки вчинення події кримінального проступку, тим більше зусиль повинен докласти дізнавач, тим більші можливості використання спеціальних знань повинні бути використані.

З даного приводу П. П. Іщенко зазначає, що допомога спеціалістів потрібна в таких випадках: під час вибору оптимального для виконання конкретного завдання виду експерименту; планування експерименту відповідно до оптимальної тактики його проведення й використовуваних науково-технічних засобів і методів; відібрання об'єктів, предметів, які будуть використовувати під час проведення експерименту; створення спеціальних умов для проведення експерименту; відтворення обстановки й обставин події для проведення дослідів; проведення власне експериментальних дій з метою забезпечення їх технічної та методичної правильності; фіксації перебігу й результатів експерименту за допомогою фотографування й відеозйомки; правильного відображення перебігу й результатів експерименту в протоколі слідчої дії; оцінювання результатів експерименту [47].

Експериментальні дії, що проводять у межах слідчого експерименту, умовно поділяють на дві групи: 1) дії, які стосуються відтворення дій; 2) дії, що полягають у реконструкції обстановки та обставин події [27, с. 36-37].

До експериментальних дій першої групи належать дії, що проводять з метою: а) установлення можливості сприйняття будь-якого явища, факту, перевірки наявних даних і припущень про можливість у певних умовах чути або спостерігати явище, людину, предмет; б) установлення можливості виконати певні дії в умовах визначеного часу (свідчить про наявність професійних чи кримінальних навичок, досвіду); в) з'ясування можливості й часу подолання певних відстаней за допомогою транспортних засобів (автомобіля, велосипеда, мотоцикла, моторного човна) або без таких.

До експериментальних дій другої групи, пов'язаних із реконструкцією, належать дії, що проводять з метою: а) з'ясування механізму події загалом та в окремих деталях; б) підтвердження (спростування) можливості існування певного явища; в) з'ясування механізму утворення слідів.

Важливою є роль спеціаліста під час проведення експериментальних дій, надання консультацій дізнавачу щодо їх необхідності або, навпаки, недоцільності. Наприклад, якщо у процесі відтворення потрібно провести експериментальні дії зі встановлення можливості сприйняття якого-небудь факту (побачити що-небудь, почути голос, шум пострілу), спеціаліст може акцентувати увагу дізнавача на необхідності проведення експерименту в умовах, максимально наближених до тих, у яких відбувалася досліджувана подія (у той самий час доби, за відповідного стану дорожнього покриття) [27, с. 38].

Дізнавач може залучити для участі в слідчому експерименті одного чи кількох спеціалістів з однієї чи різних галузей знань.

Спеціаліст допомагає дізнавачу на всіх етапах проведення слідчого експерименту, а саме допомагає: а) визначити головні та виявити небезпечні для здоров'я моменти під час його проведення; б) відтворити обстановку й умови проведення дослідів, які мають максимально відповідати цій події; в)

розробити план, організувати дослід і контроль за їх проведенням; г) вибрати аналоги або сприяти у виготовленні макетів і муляжів, знарядь і предметів, що були об'єктами злочину; д) оцінювати отримані результати [63].

Використання допомоги спеціаліста під час проведення слідчого експерименту за участі неповнолітніх сприяє ефективному проведенню даної слідчої (розшукової) дії й згідно даних вивчених кримінальних проваджень, така допомога застосовувалася у 90 % випадків. Як засвідчило вивчення емпіричних матеріалів, участь спеціаліста при проведенні слідчого експерименту застосовувалася з метою: відеозапису слідчої (розшукової) дії; відтворенню, реконструкції обстановки місця події та її окремих елементів; визначення порядку проведення окремих дослідів та випробувань; консультування дізнавача щодо підготовки, безпосереднього проведення та фіксації ходу та результатів слідчого експерименту та ін.

Робочий етап – етап безпосереднього проведення слідчого експерименту – можна назвати ключовим, адже саме на цьому етапі відбувається перевірка, уточнення та остаточне з'ясування обставин кримінального проступку.

Слідчий експеримент передбачає проведення спеціальних дослідів чи випробувань з метою одержання нових і перевірки вже наявних доказів, а також перевірки версій щодо можливості існування фактів, подій чи явищ, який проводять у максимально наближених умовах [178, с. 172–177].

Робочий етап слідчого експерименту розпочинається із роз'яснення прав та обов'язків дізнавачем його учасникам. Також дізнавач повинен роз'яснити її учасникам мету і порядок виконання експериментальних дій.

Як засвідчили емпіричні дані, під час проведення слідчого експерименту у процесі розслідування кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми, найчастіше перевіряють:

- 1) можливість існування в минулому окремих подій, процесів, явищ;
- 2) можливість сприйняття конкретним учасником слідчого експерименту певної події, явища, процесу, об'єкта;

3) можливість реалізації визначених дій у певних умовах, у тому числі перевірки навичок особи;

4) встановлення окремих обставин події кримінального проступку.

Вивчення теоретичних [67, с. 477-483] та практичних джерел засвідчило, що у кримінальних провадженнях про кримінальні проступки, вчинені неповнолітніми, ключовими завданнями були такі:

- перевірка й уточнення фактичних даних, одержаних за результатами проведених окремих слідчих (розшукових) дій;
- отримання нових доказів;
- встановлення й усунення суперечностей у показаннях підозрюваних, обвинувачених, свідків і потерпілих;
- з'ясування точного механізму вчинення кримінального проступку;
- виявлення причин та умов, що сприяли або перешкоджали вчиненню кримінального проступку та ін.

Різновидом слідчого експерименту є перевірка показань на місці. Вона передбачає використання специфічного методу отримання інформації, що дає змогу виявляти та з'ясовувати дані, не доступні іншим процесуальним формам одержання доказів. Таким методом є зіставлення показань про пов'язані з певним місцем обставини кримінального проступку із фактичною обстановкою на цьому місці, показаною дізнавачу особою, яка дала показання. Цей метод є різновидом методу порівняння, а останній – підставою для перевірочних слідчих (розшукових) дій. Процес зіставлення передбачає три взаємозалежні елементи – розповідь, показ й огляд. Особа, показання якої перевіряють, розповідає про події, які відбулися на певному місці, й обставини, тісно з ними пов'язані. Для уточнення їй може поставити запитання дізнавач та з його дозволу інші учасники слідчої (розшукової) дії. Розповідь особи на місці події супроводжується демонструванням окремих дій, які не мають дослідного характеру, а також окремих об'єктів, орієнтирів, що належать до загального комплексу цієї обстановки [99, с. 177–181].

З метою підвищення ефективності проведення слідчого експерименту із неповнолітніми під час розслідування кримінальних проступків вважаємо доцільним запропонувати для дідзнавачів та інших залучених до проведення даної слідчої (розшукової) дії суб'єктів такі криміналістичні рекомендації:

- проведення слідчого експерименту повинно відбуватися на місці, умовах та обстановці – де відбулася подія кримінального проступку або максимально до них подібних;

- варто попередньо ознайомитися із місцем проведення слідчого експерименту, як з метою забезпечення безпеки учасників кримінального провадження, так і створення обстановки, максимально наближеної до тієї, за якої відбулася подія кримінального проступку;

- слід прилаштувати ті ж самі або максимально наближені до використовуваних предмети обстановки, засоби і знаряддя вчинення кримінального проступку, за умови небезпечності таких засобів і знарядь вчинення кримінального проступку – необхідно використати їх макети;

- ретельне і кількаразове відтворення експериментальне дій, детальна перевірка показань із прив'язкою до обстановки слідчого експерименту;

- забезпечення психологічно комфортних умов для неповнолітнього, який бере участь у проведенні даної слідчої (розшукової) дії (шляхом роз'яснення порядку проведення слідчого експерименту, врахування емоцій і психологічного стану неповнолітнього та ін.), тобто – надання допомоги у різних формах дитині, яка опинилася у конфлікті із законом.

Висновки до розділу 3

1. Тактика проведення огляду під час розслідування кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми, складається з декількох етапів: підготовчого; робочого; заключного.

Під час проведення огляду місця події дідзнавач може виявити особливі ознаки, які будуть свідчити про причетність до вчинення кримінального

проступку неповнолітніх. Зокрема, слідова картина характеризується наявністю значної кількості слідів, що свідчать про поспішність дій, відсутність інсценувань та заздалегідь продуманих хитрощів, відсутність професійних навичок. Версія про причетність до вчинення кримінального проступку неповнолітніх висувається за наявності невеликих за розміром слідів рук і ніг; характерної для неповнолітніх доріжки слідів; залишених на місці події особистих речей правопорушника, посягання на «підлітковий асортимент»; характерних написів на місці події. Значення слідової картини для розслідування кримінальних проступків, учинених неповнолітніми, визначається з точки зору її інформативності. При цьому аналіз слідів може дати необхідні відомості для побудови моделі події, обрання напряму розслідування, виявлення інших речових доказів, а також прогнозування моделі поведінки правопорушника. За умови проникнення до приміщення, неповнолітні використовують вікна, невеликі за розміром щілини. Предметами, на яких можуть зберігатися сліди неповнолітнього, є запірні пристрої, рами й скло вікон, через які відбулося проникнення до приміщення, підвіконня, упаковки напоїв та продуктів харчування. Тому пошуки слідів необхідно здійснювати з урахуванням предмета посягання. Неповнолітні у силу свого розвитку віддають перевагу викраденню предметів, що користуються попитом у колі однолітків і можуть бути легко реалізовані, або підвищують їх «авторитет».

2. Тактика допиту неповнолітніх реалізується згідно етапів: підготовчого, робочого, фіксації. Перед початком допиту, дізнавач повинен з'ясувати якомога повнішу інформацію про неповнолітнього, що стосується його особистих даних, відносин у сім'ї та за місцем навчання, зв'язків, інтересів. Слід забезпечити присутність всіх учасників слідчої (розшукової) дії (педагога, психолога, законного представника та ін.).

На робочому етапі відбувається основний інформаційний обмін між її учасниками у формі вільної розповіді шляхом постановки різних запитань (нагадуючих, контрольних, деталізуючих). Питання до неповнолітнього не

мають настановити на відповідь, повинні бути побудовані з огляду на вік, рівень розвитку неповнолітнього, його психічний стан. Тактичні прийоми, що застосовують під час допиту неповнолітніх, значною мірою спрямовуються на встановлення психологічного контакту.

Важливим для налагодження психологічного контакту є вияв людського ставлення, демонстрування доброзичливості й неупередженості, розуміння проблем, що бентежать неповнолітнього. Не слід негативно оцінювати деякі риси неповнолітнього, уживати вислови, що принижують його гідність. Перевагу надають тактичним прийомам переконання особи, спонукання її до давання правдивих показань. Слід надати гарантії забезпечення таємниці досудового розслідування, нерозголошення отриманих даних.

Робоча стадія проведення допиту відбувається у визначених законом межах: допит малолітньої або неповнолітньої особи не може тривати без перерви понад одну годину, а загалом – понад дві години на добу (ч. 2 ст. 226 КПК України).

Наступна стадія – фіксація ходу та результатів допиту. КПК України визначає, що хід і результати проведення процесуальної дії фіксують у протоколі, а результати фіксування процесуальної дії за допомогою технічних засобів є додатками до протоколу (ст. 104, 105 КПК України). Під час допиту неповнолітніх доцільно застосовувати аудіо-, відеозапис, що надає можливість точніше зафіксувати не лише показання, а й емоційний стан особи допитуваного, його невербальні реакції.

Тактика допиту неповнолітніх залежить і від інших важливих обставин: віку допитуваного (дитячий вік, дошкільний вік, молодший шкільний вік; підлітковий вік; старший шкільний вік); його процесуального статусу (свідок, потерпілий, підозрюваний); соціальної позиції та бажання співпрацювати з правоохоронними органами, зацікавленості у досягненні завдань кримінального провадження.

3. Під час підготовки до слідчого експерименту за участю неповнолітнього підозрюваного, враховуючи складність цієї слідчої

(розшукової) дії, важливо скласти план її проведення. Він може бути як усний, так і письмовий. Письмовий – доцільний за складних слідчих ситуацій, коли залучені кілька неповнолітніх, або в учасників слідчої (розшукової) дії є негативна установка до співробітників правоохоронних органів, чи слід одночасно перевірити кілька обставин у кримінальному провадженні шляхом проведення експериментальних дій тощо.

Перш ніж планувати проведення слідчого експерименту із неповнолітнім, обов'язково повинен бути проведений допит щодо з'ясування тих обставин кримінального провадження, які планується перевіряти. Можуть бути проведені й інші слідчі (розшукові) дії, з метою повного окреслення предмету майбутнього слідчого експерименту.

Дізнавачу особисто, а також із залученням інших учасників – зокрема, спеціаліста, слід попередньо ознайомитися із місцем майбутнього проведення слідчого експерименту. Вивчення особи неповнолітнього правопорушника є обов'язковим завданням дізнавача.

КПК України до обов'язкових учасників проведення слідчого експерименту за участю неповнолітнього, згідно ст. 227 КПК України, відносять законного представника, педагога або психолога, а за необхідності – лікаря. Крім того, до проведення слідчого експерименту можуть залучатися працівники правоохоронних органів, а саме оперативний працівник, інспектор ювенальної превенції, інспектор-криміналіст Національної поліції України. З метою ґрунтовного залучення спеціальних знань, у складних випадках, може знадобитися допомога експертів, зокрема, Експертної служби МВС України. З метою захисту прав та свобод неповнолітнього залучається захисник та законний представник особи. Відповідно до п. 5 ст. 223 КПК України, обов'язковими учасниками слідчого експерименту є поняті. Їх кількість залежить від виду, мети та завдань експерименту.

Слідчий експеримент надає можливість перевірити фактичні дані, а також отримати нові дані, що підтверджують або спростовують раніше отриману інформацію.

Експериментальні дії у межах слідчого експерименту, умовно поділяють на дві групи: 1) дії, які стосуються відтворення дій; 2) дії, що полягають у реконструкції обстановки та обставин події.

До експериментальних дій першої групи належать дії, що проводять з метою: а) установлення можливості сприйняття будь-якого явища, факту, перевірки наявних даних і припущень про можливість у певних умовах чути або спостерігати явище, людину, предмет; б) установлення можливості виконати певні дії в умовах визначеного часу; в) з'ясування можливості й часу подолання певних відстаней за допомогою транспортних засобів або без таких.

До експериментальних дій другої групи, пов'язаних із реконструкцією, належать дії, що проводять з метою: а) з'ясування механізму події загалом та в окремих деталях; б) підтвердження (спростування) можливості існування певного явища; в) з'ясування механізму утворення слідів.

ВИСНОВКИ

У дисертаційному дослідженні здійснено теоретичне узагальнення, проведені емпіричні дослідження та запропоновано вирішення нового наукового завдання, суть якого полягає у всебічному дослідженні кримінальних проступків, що вчинюються неповнолітніми, і формуванні теоретичних положень та практичних рекомендацій щодо їх розслідування, які складають основи відповідної криміналістичної методики.

За результатами проведеного дослідження сформульовано такі висновки:

1. Вихідним теоретичним положенням щодо дослідження розслідування кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми, є теза про те, що жоден кримінальний проступок, вчинений неповнолітнім, не повинен залишитися без реагування, повинен супроводжуватися застосуванням правоохоронними органами комплексу заходів щодо його виявлення, розслідування, попередження.

Основою формування теоретичних і практичних основ розслідування кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми, є побудова їх криміналістичної характеристики. На підставі опрацювання праць вчених (В. К. Весельський, В. А. Журавель, М. В. Салтевський, В. Ю. Шепітько) визначено, що криміналістична характеристика кримінальних проступків, вчених неповнолітніми – це науково розроблена парадигма дослідження криміналістичної суті вказаних кримінальних проступків – їх діяльнісного (функціонального) і слідового (інформаційного) аспектів з метою формування вихідної бази для побудови окремих методик їх розслідування, застосування у практичній правоохоронній діяльності.

Важливим завданням є формування теоретичних і практичних основ криміналістичної методики розслідування кримінальних проступків, що у свою чергу, спрямовано на надання дієвих криміналістичних рекомендацій. Для їх побудови важливо керуватися напрацюваннями вчених-криміналістів

(В. В. Тіщенко, В. М. Шевчук, Б. В. Щур), а також враховувати нового суб'єкта у кримінальному провадженні (дізнавач), особливості проведення досудового розслідування у формі дізнання у спрощеному порядку; використання нових джерел доказів (визначені у ст. 84 КПК України, а також пояснення осіб, результати медичного освідування, висновок спеціаліста), ряд інших новел. Тому, до розробки вищевказаної методики варто підходити як з урахуванням набутого досвіду у розслідуванні кримінальних правопорушень невеликої тяжкості, впроваджуваних нових особливостей процедури розслідування кримінальних проступків, так і з врахуванням розвитку науково-технічного прогресу та криміналістичних інновацій.

Враховуючи зміни, які відбулися у кримінальному процесуальному законодавстві, важливим є забезпечення прав учасників кримінального провадження щодо досудового розслідування кримінальних проступків (що відображено у дослідженні В. І. Божика «Забезпечення прав особи під час досудового розслідування кримінальних проступків» (Київ, 2020)), адже «процесуальна економія» не повинна негативно впливати на стан забезпечення прав і свобод учасників кримінального провадження.

Вказані відомості можуть бути використані органами дізнання, досудового розслідування, прокуратури і суду при розслідуванні та судовому розгляді справ про кримінальні проступки, вчинені неповнолітніми; під час здійснення наукових досліджень, спрямованих на розробку й удосконалення тактики проведення окремих слідчих (розшукових) дій за участю неповнолітніх і методики розслідування окремих видів кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми; у законотворчій діяльності при вдосконаленні кримінального процесуального законодавства та з метою підвищення ефективності правозастосовної діяльності.

2. Інститут кримінальних проступків є новим у вітчизняному законодавстві. Проведення досудового розслідування у формі дізнання щодо кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми, має ряд особливостей, що стосуються як форми, так і їх змісту.

Розкритий зміст процесуальних джерел доказів у кримінальних провадженнях про кримінальні проступки та надано криміналістичні рекомендації щодо їх отримання та оформлення, долучення до матеріалів кримінального провадження. Зокрема, мова йде про пояснення осіб; результати медичного освідування; висновок спеціаліста; показання технічних приладів і технічних засобів, що мають функції фото- і кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото- і кінозйомки, відеозапису; вилучення речей і документів. Вказані способи збирання доказової інформації є новими у вітчизняній теорії та практиці, на порядок їх реалізації була звернена детальна увага.

Враховуючи, що кримінальне провадження у формі дізнання реалізується відносно неповнолітніх, необхідні додаткові заходи щодо забезпечення прав та свобод неповнолітніх як особливих учасників кримінального провадження. Аналіз міжнародного та національного законодавства дозволив виокремити положення, які повинні дотримуватися під час забезпечення правового статусу неповнолітніх підозрюваних під час кримінального провадження, зокрема це: рівність неповнолітніх підозрюваних перед законом та у своїх правах; недопущення будь-якої дискримінації; право на повагу до честі й гідності; право на свободу та особисту недоторканість; право на недоторканість особистого (приватного) життя; недопустимість застосування катувань і жорсткого, нелюдського чи принижуючого гідність людини поводження; недопустимість необґрунтованої підозри і обвинувачення у скоєному кримінальному проступку; дотримання презумпції невинуватості; недопустимість примушування до дачі показань проти себе чи до визнання себе винним; право бути обізнаним про підозру, обвинувачення; право на правовий захист; право на оскарження судового рішення; право на забезпечення конфіденційності; гарантії компетентності осіб, які здійснюють кримінальне провадження та судовий розгляд за участі неповнолітніх підозрюваних; застосування тримання під вартою лише як крайній захід; невідкладне повідомлення про затримання законних представників, батьків, опікунів; застосування заходів щодо виховання неповнолітнього, гуманності покарання з

врахування індивідуальних особливостей особи неповнолітнього правопорушника та ін.

3. До основних структурних елементів криміналістичної характеристики кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми, належать: предмет посягання; обстановка вчинення; спосіб підготовки, вчинення та приховування кримінального проступку; слідова картина; дані про особу неповнолітнього правопорушника; дані про потерпілого.

Кримінальні проступки вчиняються неповнолітніми переважно без попередньої підготовки (53,3 % кримінальних проваджень), а також не застосовуючи заходи з приховування слідів (56,0 %). Це пояснюється тим, що значна кількість вчинених підлітками деліктів має ситуаційний характер і обумовлена конкретними обставинами, наприклад відсутністю охорони на об'єкті, перебуванням потерпілого в стані алкогольного сп'яніння тощо.

Відсутність попередньої підготовки впливає на вибір неповнолітніми знарядь та засобів вчинення протиправних дій. Такі речі або перебувають із неповнолітніми, або підбираються ними поряд або на місці події. Встановлені такі типові засоби та знаряддя вчинення протиправних дій: предмети побуту (47,3 %), предмети, які підбираються чи пристосовуються на місці (палиці, каміння, скло) (38,7 %), холодна зброя (15,0 %), вогнепальна зброя (1,3 %), вибухонебезпечні предмети та речовини (1,3 %).

Переважно кримінальні проступки вчиняються неповнолітніми на відкритій місцевості – на вулицях, дворах, парках (50,7% кримінальних проваджень). Часто кримінальні проступки вчинюються у громадських місцях, а саме у торговельних центрах, навчальних закладах (33,3%). Така поведінка обумовлює залишення інформативної слідової картини, наявність очевидців.

Вивчення кримінальних проваджень засвідчило, що діями, спрямованими на приховування кримінальних проступків неповнолітніми, є: спотворення ідеальних слідів (погрози потерпілому та свідкам; шантаж, залякування потерпілого та його близьких (30,3%)), знищення електронних слідів (28,8%),

приховування матеріальних об'єктів (24,2 %), приховування факту вчинення кримінального проступку (4,0 %).

Переважно кримінальні проступки вчинюються неповнолітніми у співучасті (52,7 % кримінальних проваджень). У ряді випадків доводиться констатувати причетність до групи неповнолітніх дорослого співучасника (49,4 %). У такому випадку можна вести мову про втягнення неповнолітніх до протиправної діяльності, що полягає у підборі неповнолітніх, яких імовірно можна залучити до вчинення протиправних діянь; створенні зацікавленості неповнолітніх у швидкому заробітку, підвищенні авторитету.

Провокує вчинення кримінальних проступків наявність групи. Так, спільна оцінка учасниками групи протиправних дій знижує почуття їх особистої відповідальності, забезпечує уявну анонімність та безкарність, стимулює мотиви, пов'язані з престижністю участі в групі. Особливо це характерно для вчинення хуліганських дій. Особливу занепокоєність викликає створення «банд» підлітків, які поводять себе зухвало, демонстративно, й крайня межа – допускають вчинення кримінальних правопорушень, що викликають особливий суспільний резонанс.

На етапі підготовки до вчинення кримінального проступку, дорослі співучасники (організатори, підмовники) підбирають неповнолітніх з огляду на такі чинники: особа підлітка (схильність до вчинення правопорушень, сугестивність, нездатність чинити протидію); особливості способу життя неповнолітніх (неблагополучна сім'я, схильність до вживання алкогольних напоїв, наркотиків, інтерес до азартних ігор); відповідність розвитку та фізичної сили визначеній ролі в запланованих протиправних діях. Нерідко дорослі, або інші неповнолітні, провокують інших підлітків до вчинення дій, що послаблюють контроль за їх діями: розпивання спиртних напоїв, уживання наркотичних засобів і психотропних речовин. Відомі випадки, коли під час підготовки до вчинення кримінальних проступків на неповнолітню особу чинився тиск, застосовувалося психічне (у вигляді обману, погроз) або фізичне насилля.

До основних вікових особливостей неповнолітніх, які повинні бути враховані під час розслідування кримінальних проступків, відносять: незавершеність фізичного й психічного розвитку (виражається в емоційності поведінки); специфіку сприйняття, запам'ятовування та відтворення інформації (викликає фантазування, підвищену навіюваність); недостатній життєвий досвід (неповнота оцінок, легковажність в прийнятті рішень, відсутність самокритики) і, як наслідок, неадекватна оцінка конкретної ситуації, що нерідко призводить до вибору антисоціального способу поведінки (вживання спиртних напоїв та наркотичних засобів, звичка до азартних ігор); схильність до наслідування, копіювання дій дорослих; намагання самоствердитися в оточуючому середовищі, показати самостійність, дорослість (звідси страх здатися боягузом); неправильне розуміння почуття дружби (намагання взяти провину на себе, не викрити товаришів); переоцінка своїх сил і можливостей; прояви інфантильної поведінки (низька успішність у школі); вплив навколишнього середовища на мотивацію їх дій (відсутність контролю за поведінкою з боку дорослих).

Для неповнолітніх характерна переважно корислива мотивація. Кримінальні проступки найчастіше вчиняються для заволодіння престижними речами, а також з метою отримання авторитету, престижу, негайного задоволення потреб. Непоодинокими є випадки, коли кримінальні проступки неповнолітніх були випадковими з точки зору загальної спрямованості особистості. Важливу роль в таких випадках відіграли ситуаційні мотиви.

Сформований типовий портрет неповнолітнього, який вчиняє кримінальні проступки – це особа чоловічої статі (82 %), віком переважно 16 (51,3 %) та 17 (40,0 %) років, навчається у школі (50,7 %) чи закладі професійно-технічної освіти (38,7 %), із виявленням схильності до вживання алкогольних напоїв, наркотичних засобів (39,3 %), у ряді випадків – притягувався до адміністративної чи кримінальної відповідальності (22,0 %) та має попередні зв'язки із майбутньою жертвою кримінального проступку. має попередні зв'язки із майбутньою жертвою кримінального проступку (знайомство

випадкове, нетривале, відбувалося під час спільного вживання алкогольних напоїв чи наркотичних засобів (20,7 %), підтримували знайомство чи товариські відносини (14,0 %)).

Потерпілі від кримінальних проступків, учинених неповнолітніми, мають ознаки, що зумовлюють їх підвищену віктимність. Серед них переважають: біологічні (стать, вік, фізичний розвиток); соціальні (статус, рід занять); економічні (хизування доходами); морально-психологічні (схильність до вживання спиртних напоїв і наркотичних засобів, аморальний спосіб життя). Важливою ознакою віктимності особи є випадкові знайомства, довіра до сторонніх осіб, нерозбірливість зв'язків.

Слідова картина кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми, характеризується наявністю значної кількості слідів, що свідчать про поспішність дій, відсутність інсценувань та заздалегідь продуманих хитрощів, а також відсутність професійних навичок. Аналіз кримінальних проваджень щодо вчинення кримінальних проступків неповнолітніми дав змогу виокремити такі групи слідів: 1) сліди людини: ідеальні (показання потерпілого, підозрюваного, свідків (100 %); матеріальні (сліди-відображення, сліди-речовини, сліди-предмети (98,7 %); 2) знаряддя вчинення кримінального проступку та їхні сліди (46,7 %); 3) чужі речі, документи, привласнені підозрюваним (62,0 %); 4) речі, які сприяли вчиненню кримінального проступку (наркотичні засоби, алкоголь, транспорт, зброя (53,3 %); 5) електронні відображення (56,7 %); 6) інші сліди (27,3 %). Між слідовою інформацією різних груп є взаємозв'язки.

Місце, час та обставини вчинення кримінальних проступків неповнолітніми також мають свої особливості. У вечірній час неповнолітні частіше скоюють хуліганства, заподіяння шкоди здоров'ю, інші кримінальні правопорушення проти особи; в денний – крадіжки. У громадських місцях неповнолітні нерідко вчиняють хуліганські дії. Кримінальні проступки переважно вчиняються неподалік від місць постійного проживання неповнолітніх.

На вибір способу вчинення кримінального проступку впливають об'єктивні (зовнішні) й суб'єктивні (внутрішні) чинники. Об'єктивні чинники обумовлені умовами, за яких вчинюється кримінальний проступок, що впливає на обрання методів, засобів, прийомів протиправної діяльності. Внутрішні умови, що детермінують спосіб вчинення кримінального проступку, залежать від особистості правопорушника: його характеру, темпераменту, ставлення до соціальних і моральних цінностей суспільства, психологічних особливостей. Отже, спосіб вчинення кримінального проступку, залежить від його суб'єкта. Якщо правопорушником є неповнолітній, ця обставина обумовлює зміст всіх елементів криміналістичної характеристики.

4. Формуючи організаційно-тактичні засади розслідування слід приймати за основу обставини, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні (ст. 91 КПК України). Обґрунтовано, що під час розслідування кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми, важливо крім обставин, які підлягають обов'язковому доказуванню, встановити й додатково з'ясувати обставини, які поглиблено характеризуватимуть подію кримінального проступку та процес його розслідування. Такі обставини охоплюють різну криміналістично значущу інформацію, мають пошуково-пізнавальне спрямування, визначають напрям розслідування, супроводжуються необхідністю вирішення проблемних питань.

Одне із важливих, але часом проблемних питань, пов'язано з тим, що при прийнятті рішення про початок досудового розслідування у формі дізнання, необхідно точно встановити вік неповнолітнього правопорушника. Суб'єктом кримінального проступку виступає фізична особа, яка досягла віку 16 років та є осудною. Слід розуміти, що кримінально-правовий вплив на дітей, які вчинили кримінальний проступок можливий лише за умови досягнення такими шістнадцяти років. У той самий час судова практика свідчить, що неповнолітній старше 14 років, який вчинив кримінальний проступок, теж може бути притягнений до відповідальності, але звільнений судом від покарання, якщо буде визнано, що внаслідок щирого розкаяння та подальшої

бездоганної поведінки він на момент постановлення вироку не потребує застосування покарання. У цьому разі суд застосовує до неповнолітнього примусові заходи виховного характеру. Незважаючи на те, що розгляд справ про застосування до неповнолітнього виховних заходів не має таких наслідків, як отримання судимості, процедура встановлення та доведення вини підозрюваного включає всі етапи досудового розслідування та регулюється главою 38 КПК України.

Встановлення точного віку дитини може бути ускладнене відсутністю документів, що засвідчують особу; наданням невірних відомостей; обманом, коли особа видає себе за іншу особу; особливостями інтелектуального розвитку неповнолітнього, його фізичного і психічного здоров'я. За відсутності документів і неможливості їх одержання вік неповнолітнього встановлюється судово-медичною експертизою. У цьому випадку днем народження вважається останній день того року, який названий експертом. При визначенні віку мінімальною і максимальною кількістю років суд приймає рішення із встановленого експертом мінімального віку.

Також під час розслідування кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми, особлива увага повинна бути звернена на умови життя і виховання неповнолітнього, а також причини і умови, що сприяли вчиненню кримінального проступку. Обґрунтовано, що з огляду на завдання КПК України та КК України, які спрямовані на запобігання кримінальним правопорушенням, у КПК України слід передбачити функцію профілактичної діяльності для уповноважених осіб, які проводять досудове розслідування та дізнання.

5. Виділено типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми:

1) потерпілі або свідки стверджують, що за зовнішнім виглядом і поведінкою правопорушником був неповнолітній (56,0 % кримінальних проваджень). За даних умов наявні ідеальні сліди, тому особливу увагу слід приділити заходам, спрямованим на встановлення матеріальних слідів. Проводяться: огляд місця події (з метою виявлення ознак, що вказують на

вчинення діяння неповнолітнім); допити потерпілих та свідків; оперативно-розшукові заходи з метою розшуку підозрюваного по гарячих слідах; затримання підозрюваного; допит і обшук за місцем проживання, навчання або роботи неповнолітнього; особистий обшук; судові експертизи.

2) обстановка місця події, сліди та інша інформація свідчить про те, що кримінальний проступок учинено неповнолітнім (29,3 %). У цих умовах достатньо матеріальних слідів, необхідно виявити та процесуально зафіксувати ідеальні сліди. Важливим у такому випадку є проведення допитів потерпілих та свідків, організація цілеспрямованого пошуку правопорушників по гарячих слідах силами оперативних підрозділів поліції, а також затримання підозрюваних і пред'явлення їх для впізнання. Потім потрібно невідкладно провести допит затриманих, обшук за місцем проживання, навчання або роботи, особистий обшук, судові експертизи. Паралельно сліди, виявлені на місці події, можуть бути перевірені по криміналістичним облікам.

3) потерпілі та свідки знайомі із правопорушниками і їм достовірно відомий вік останніх (14,7 %). У такому випадку зазвичай проводяться заходи, спрямовані на затримання неповнолітніх підозрюваних; їх особистий обшук; огляд місця події; допити затриманих, свідків і потерпілих; пред'явлення затриманих для впізнання; перевірка слідів за обліками; обшук за місцем проживання, навчання або роботи; призначення судових експертиз.

Для наступного етапу досудового розслідування кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми характерні такі слідчі ситуації:

1) Підозрюваний повністю визнав факт вчинення кримінального проступку (24,0 % кримінальних проваджень). У такому разі дізнавачу слід: а) проаналізувати його показання за кожним пунктом підозри та співставити з іншими джерелами доказів; б) особлива увага приділяється інформації, яка б могла стати відомою тільки особі, яка вчинила кримінальний проступок; в) з'ясовуються правдиві мотиви, підстави й умови, які сприяли вчиненню кримінального проступку.

2) Підозрюваний частково визнав факт вчинення кримінального проступку (57,3 %). Мова йде переважно про ситуації, коли кілька епізодів кримінального проступку, вчинення його за умов співучасті, неповнолітній частково підтверджує свою участь у протиправній діяльності.

За цієї слідчої ситуації слід приділити максимальну вагу доказуванню всіх обставин кримінального провадження. Доцільно провести додатковий допит із використанням тактичних прийомів викриття неправди, такі слідчі (розшукові) дії як одночасний допит двох чи більше раніше допитаних осіб у кримінальному провадженні та слідчий експеримент. У випадку відмови підозрюваного від надання показань застосовуються тактичні прийоми, засновані на методі переконання, що спрямовані на з'ясування дійсних причин такої поведінки. Такими причинами можуть бути: страх; побоювання помсти; намагання взяти вину на себе; хибні товариські почуття; зухвалість та ін.

3. Підозрюваний не визнає себе винним (18,7 %). Відповідно, необхідно уточнити заперечення підозрюваного і співставити з іншими зібраними доказами з метою підтвердження чи спростування. Доцільно провести одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб для з'ясування причин розбіжностей у їх показаннях; розшук осіб, на яких послався підозрюваний і їх допит; слідчий експеримент; повторний допит підозрюваного з представленням окремих доказів та ін.

Тактичні рішення дізнавача щодо черговості та особливостей тактики проведення окремих слідчих (розшукових) дій залежить від ряду обставин: характеру вчиненого неповнолітнім кримінального проступку; способу і обстановки вчинення кримінального проступку; змісту вихідних даних, які стали підставою для прийняття рішення про початок кримінального провадження; типової слідчої ситуації, що склалася при розслідуванні.

7. Взаємодію дізнавача з іншими компетентними суб'єктами – представниками правоохоронних, державних органів, громадських організацій та окремих громадян охарактеризовано як специфічну систему, зі спільною метою – досягнення завдань кримінального провадження.

Обґрунтовано, що взаємодія реалізується відповідно до певних рівнів.

На рівні оперативного-тактичного (місцевого) – реалізація відбувається з метою виявлення, розслідування, попередження конкретного кримінального проступку, вчиненого неповнолітнім, здійснюється із залученням оперуповноважених, інспекторів ювенальної превенції, інспекторів-криміналістів та ін., які працюють чи залучаються до діяльності підрозділу.

На відомчому рівні взаємодія відбувається у межах певного відомства. Зокрема, це спільні заходи підрозділів та їх представників у межах МВС України (Національна поліція України, Державна міграційна служба України, Державна прикордонна служба України та ін.). У системі Національної поліції України під час виявлення, розслідування, попередження кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми, спільні завдання реалізуються з Департаментом карного розшуку, Департаментом превентивної діяльності, Департаментом організаційно-аналітичного забезпечення та оперативного реагування, Департаментом інформаційно-аналітичної підтримки, Департаментом кримінального аналізу, Управлінням ювенальної превенції.

Міжвідомчий рівень взаємодії передбачає залучення суб'єктів різної відомчої приналежності для вирішення поставлених завдань. У контексті дослідження, слід вести мову про Міністерство освіти та науки України, Міністерство охорони здоров'я України, Міністерство молоді та спорту України, Міністерство соціальної політики України, Міністерство цифрової трансформації України та ін. Наприклад, систему заходів щодо запобігання протиправної поведінки дітей реалізує Міністерство освіти та науки України, а саме Інститут проблем виховання НАПН України, Український науково-методичний центр практичної психології і соціальної роботи шляхом реалізації освітніх і соціальних програм, протидії булінгу.

Спільне вирішення поставлених завдань відбувається за сприяння компетентних представників державних органів: Служби у справах дітей та сім'ї районних/обласних державних адміністрацій, Національної соціальної сервісної служби України (Нацсоцслужби).

З метою реалізації профілактичної функції, корисною є взаємодія із громадськими організаціями, які опікуються інтересами дітей. Зокрема, відомою в усьому світі та Україні є «Ла Страда», Всеукраїнський громадський центр «Волонтер», Всеукраїнська благодійна організація «Український фонд «Благополуччя дітей».

На державному рівні слід вести мову про взаємодію з метою створення належної правової основи протидії та запобіганню кримінальних проступків, що вчинюються неповнолітніми та формування належних основ її практичної реалізації. На державному рівні розроблений і запроваджується проєкт закону України «Про юстицію, дружню до дитини». Цей Закон має на меті створення умов для організації та ефективної діяльності юстиції, дружньої до дитини, що відповідає вимогам Конвенції про права дитини, міжнародним стандартам щодо захисту прав дитини і є основою для запобігання правопорушенням у дитячому середовищі, належного поведіння з дитиною в контакті із законом та її соціальної реабілітації, запобігання вторинній віктимізації дитини, яка є потерпілою чи свідком.

Міжнародний рівень взаємодії полягає у формуванні концептуальних основ та практичних рекомендацій щодо реалізації спільних заходів на світовому рівні, із залученням державних та правоохоронних органів, міжнародних організацій. Це Дитячий Фонд ООН (ЮНІСЕФ), Управління ООН з наркотиків і злочинності, ВООЗ/ПАОЗ (Всесвітня організація охорони здоров'я/ Панамериканська організація охорони здоров'я), «Ла Страда» та філіал цієї міжнародної організації в нашій країні – «Ла Страда – Україна» та ін.

8. Ефективність розкриття і розслідування кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми, значною мірою обумовлюється використанням спеціальних знань, що розширюють пізнавальні можливості дізнавача. Вивчення емпіричних джерел продемонструвало такі типові форми використання спеціальних знань:

Процесуальні:

1) залучення спеціаліста до проведення слідчих (розшукових) й інших процесуальних дій (ст. 71 КПК України) (96,2 % дізнавачів, 99,1 % інспекторів-криміналістів; 74,7 % кримінальних проваджень);

2) надання спеціалістом висновку (ст. 298-1, ст. 300 КПК України) (51,7% дізнавачів, 65,8 % інспекторів-криміналістів; 62,0 % кримінальних проваджень);

3) надання письмового пояснення спеціаліста як додатку до протоколу процесуальної дії (п. 2 ч. 2 ст. 105 КПК України) (26,4 % дізнавачів, 26,4% інспекторів-криміналістів; 28,7% кримінальних проваджень);

4) призначення та проведення судових експертиз (ст. 242 КПК України) (86,1 % дізнавачів, 72,6 % інспекторів-криміналістів; 52,0 % кримінальних проваджень);

Непроцесуальні:

5) усні консультації спеціаліста (100 % дізнавачів, 99,1% інспекторів-криміналістів).

Зміни до КПК України (ч. 3 ст. 214, ст. 298-1 КПК України) регламентували нові процесуальні дії, які передбачають застосування спеціальних знань під час розслідування кримінальних проступків. Це проведення медичного освідування; отримання висновку спеціаліста і зняття показань технічних приладів та технічних засобів, що мають функції фото- і кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото- і кінозйомки, відеозапису. Підкреслено важливість запровадження нових, додаткових форм використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних проступків, які покликані задовольнити запити практики.

Обґрунтовано важливість запровадження такої форми використання спеціальних знань як «висновок спеціаліста», з метою підвищення ефективності досудового розслідування, процесуальної економії.

Підкреслено необхідність активнішого залучення письмового пояснення спеціаліста як додатку до протоколу процесуальної дії, адже нині у своїй діяльності дану форму спеціальних знань застосовували лише 5,2% дізнавачів.

Письмове пояснення спеціаліста сприяє встановленню обставин кримінального проступку, пізнанню криміналістично значущої інформації, обранню методів криміналістичного дослідження, з'ясуванню характеристик виявленої слідової інформації.

На підставі проведених емпіричних досліджень визначено види судових експертиз, що проводяться під час розслідування кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми. Зокрема, це криміналістичні: трасологічна (34,7% кримінальних проваджень); матеріалів, речовин та виробів (39,3%) (лакофарбових матеріалів і покриттів; полімерних матеріалів; волокнистих матеріалів; нафтопродуктів і пально-мастильних матеріалів; скла, кераміки; наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів; спиртовмісних сумішей; ґрунтів; металів і сплавів та виробів з них; речовин хімічних виробництв та спеціальних хімічних речовин; харчових продуктів; сильнодіючих і отруйних речовин); фототехнічна (18,7%); експертиза зброї та слідів і обставин її використання (22,0%); почеркознавча (3,3%); технічна експертиза документів (4,7%); біологічна (6,6%) та ін. Поширеним є проведення судово-медичної експертизи (40,7% кримінальних проваджень).

Зважаючи на те, що вказані дослідження вже були предметом наукового розгляду, розкрито актуальні на нинішньому етапі правового регулювання та практичної діяльності судові експертизи (зокрема, товарознавчу (35,3%)) та менш поширені, але важливі види судових експертиз: психологічну судову експертизу (1,3%) та судово-медичну експертизу встановлення віку (0,7%).

9. Вивчення кримінальних проваджень засвідчило, що під час розслідування кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми, проводяться такі слідчі (розшукові) дії: допит (100%), огляд місця події (99,3%), огляд місцевості, приміщень, житла чи іншого володіння особи, речей та документів (47,3%), залучення експерта та проведення експертизи (75,3%), обшук (26,7%), слідчий експеримент (27,3%), пред'явлення для впізнання особи чи речей (39,3%), освідування (12,7%).

Серед слідчих (розшукових) дій, які проводяться під час розслідування кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми, важливе значення має огляд місця події (99,3 % кримінальних проваджень). Поширеним є проведення інших видів огляду – місцевості, приміщень, житла чи іншого володіння особи, речей та документів (47,3%).

Завантаженість дізнавачів та недостатній рівень техніко-криміналістичного забезпечення у ряді випадків негативно впливає на якість виявлення, вилучення, упакування та дослідження слідів кримінальних проступків під час огляду, їх подальше використання у ході кримінального провадження. Проведені емпіричні дослідження засвідчили, що у практичній роботі дізнавачів мають місце негативні випадки, допущення ряду недоліків, зокрема: неналежне фіксування у протоколах індивідуальних ознак виявленої слідової інформації (77,4 % опитаних дізнавачів та 53,1% опитаних інспекторів-криміналістів) не застосування фотозйомки та відеозапису, не складення планів та схем за результатами огляду (44,5% та 42,7% опитаних); недоліки упакування вилученої слідової інформації, інших об'єктів (33,5% та 40,6% опитаних); не залучення до участі в огляді необхідних спеціалістів та інших учасників (45,8% та 39,6% опитаних). За змістом дисертації надані криміналістичні рекомендації щодо недопущення та усунення вказаних недоліків.

Вивчення емпіричних джерел дозволило виділити обставини на місці події, які свідчать про вчинення кримінального проступку неповнолітніми: невеликі за розміром сліди рук і ніг (на думку 45,8% дізнавачів та 34,4% інспекторів-криміналістів); характерна для неповнолітніх доріжка слідів (на думку 16,5% та 23,9 % опитаних); залишені на місці події особисті речі правопорушника (28,8% та 40,6%); сліди взуття, яке носять підлітки (26,4 % та 41,7%); сліди зубів на продуктах, за якими можна встановити приблизний вік неповнолітнього (8,5 % та 10,4 %); предмети посягання – «підліткового асортименту» (малогабаритні речі, комп'ютерна техніка, сучасні гаджети, прикраси (46,7 % та 43,8 %)); написи та малюнки на стінах, за якими можна

охарактеризувати особу правопорушника (12,3 % та 11,5%); текст напису, що містить жарти, зокрема цинічного характеру, або представляє гасла окремих неформальних організацій неповнолітніх (11,3 % та 10,4 %); місце і висота виконання напису, за якими можна встановити приблизний зріст неповнолітнього (14,2 % та 12,5 % опитаних).

10. Серед слідчих (розшукових) дій, які проводяться під час розслідування кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми, важливе значення має допит (100 % кримінальних проваджень).

Допит неповнолітніх як окремої категорії учасників кримінального провадження, характеризується рядом особливостей, потребує врахування їхнього віку, розумового розвитку, психологічного стану, і відповідно – застосування спеціально розроблених тактичних прийомів, які відповідають вимогам допустимості і ґрунтуються на даних науки психології.

Допит неповнолітніх під час розслідування кримінальних проступків має низку особливостей, пов'язаних із нормативно-правовим регулюванням, тактикою проведення, психологічною характеристикою.

Особливості допиту неповнолітніх висвітлено в ст. 224, 226, 227 та інших статтях КПК України. Під час допиту неповнолітніх підозрюваних, обвинувачених слід також керуватися § 1 глави 38 КПК України. На тактику проведення цієї слідчої (розшукової) дії впливає процесуальний статус учасника кримінального провадження, характеристика вчиненого кримінального проступку, вік неповнолітнього, його індивідуальні ознаки.

Особлива увага звернена на психологічну характеристику допиту. Розкритий зміст психологічного експерименту у процесі допиту, що полягає у дослідженні зміни психіки неповнолітнього допитуваного під час психологічного впливу дізнавача на допитуваного. Психологічний експеримент дозволяє, встановивши та діагностувавши особливості психологічного стану, шляхом створення спеціальних ситуацій під час допиту, розкривати закономірності, механізми, тенденції психічного розвитку неповнолітнього.

Доведено, що дізнавачу при встановленні психологічного контакту з допитуваним, слід застосовувати «методику контактної взаємодії», що реалізується згідно наступних стадій:

1) накопичення згоди – застосовуються заходи з метою зняття психологічних бар'єрів та напруженості. Застосовуються такі тактичні прийоми: «діагностування стану», «співвіднесення запитань». Ефективні результати демонструє скорочення пауз після поставлених запитань, зменшення односкладових відповідей, збільшення кількості виразу власних думок, пояснень та доповнень;

2) пошук спільних інтересів – слід створити стан задоволення від спілкування, сформувати єдину психологічну атмосферу. Використовуються такі тактичні прийоми: «перерва», «демонстрація зацікавлення», «деталізація цікавості», «вирішення проблеми», «переключення»;

3) окреслення засад спілкування – відбувається обмін інформацією про індивідуальні риси учасників взаємодії; усвідомлення очікувань допитуваного; формування готовності до прийняття його якосей. Застосовуються такі тактичні прийоми: «підбиття підсумків», «подібність думок», «виправдання очікувань»;

4) виявлення якостей, небезпечних для спілкування – спрямовується на встановлення негативних якостей, які допитуваний приховує, оцінювання їх значущості, прогнозування їх прояву. Слід застосовувати такі тактичні прийоми: «пропонування дискусії», «висловлювання сумнівів», «зіставлення протиріч», «добудовування», «очікування»;

5) індивідуальний вплив та адаптація до учасника слідчої (розшукової) дії – відбувається корекція поведінки допитуваного з метою недопущення неконструктивної поведінки. Застосовуються тактичні прийоми, спрямовані на контроль проведення слідчої (розшукової) дії: «підказка», «акцентування дій», «превентивні дії», «акцентування уваги на бажанні співробітництва».

6) формування спільних правил взаємодії – відбувається побудова довірливих стосунків. Застосовуються тактичні прийоми: «комплімент»,

«звернення за порадою», «пропозиція вирішити проблему разом», «подолання боротьби мотивів».

Дізнавач, володіючи майстерністю застосування тактичних прийомів на визначених стадіях встановлення психологічного контакту, зможе досягти завдань слідчої (розшукової) дії.

Значну увагу присвячено питанням тактики допиту в конфліктній ситуації. Завдання дізнавача полягає не лише в усвідомленні вже назрілої конфліктної ситуації та пошуку шляхів її вирішення, а й у попередженні виникнення конфліктів. Найчастіше конфліктні ситуації під час допиту виникають, якщо суб'єкт володіє необхідною інформацією, проте умисно її приховує або спотворює. Така позиція дитини під час розслідування може бути обумовлена кількома чинниками: впливом дорослого співучасника; негативним досвідом неправомірної поведінки; стресом внаслідок вчинення кримінального проступку. Позиція протидії може виявлятися у таких формах: відмові від дачі показань; ухиленні від дачі показань; наданні неправдивих показань; умисному прихованні або замовчуванні окремих обставин події; зміні показань із правдивих на неправдиві повністю чи частково; відмові неповнолітнього допитуваного від процесуального оформлення повідомлених на допиті відомостей.

Подолання даної конфліктної ситуації здійснюється в таких напрямках: з'ясування дізнавачем причин конфлікту; тактичного впливу на неповнолітнього допитуваного; усунення зовнішніх чинників, що сприяли виникненню конфліктної ситуації. Чималу роль у переконанні неповнолітнього має вплив третіх осіб, які мають у нього авторитет, пошану. Дізнавач може визначити осіб, яким неповнолітній довіряє (рідні, вчителі та ін.), прислухається до їх думки, та звернутись до них за допомогою.

Для подолання опору допитуваного дізнавачем можуть бути застосовані різноманітні прийоми психологічного впливу. Реалізуючи такий прийом, необхідно уважно спостерігати за учасником слідчої (розшукової) дії та ретельно фіксувати його емоційні, мімічні, інші невербальні прояви. Розкрито,

що дізнавачем можуть бути застосовані такі прийоми психологічного впливу: «використання психологічних особливостей особистості неповнолітнього допитуваного», «використання або створення стану емоційної напруженості», «використання ефекту раптовості», «вільна розповідь», «максимальна деталізація показань», «послідовність пред'явлення доказів», «пред'явлення контрдоказів», «поєднання прискореного та уповільненого темпів допиту» та ін.

За змістом підрозділу розкриті слідчі ситуації проведення допиту у зв'язку із добросовісною помилкою неповнолітнього допитуваного та шляхи їх вирішення. Запропоновано, що залежно від причин утворення добросовісних помилок у показаннях, може бути застосовано спеціальні системи тактичних прийомів: тактичні прийоми, які полягають у подоланні добросовісних помилок сприйняття, а саме помилок зорового, слухового, запахового та інших видів сприйняття; тактичні прийоми, які полягають у подоланні добросовісних помилок запам'ятовування; тактичні прийоми, які полягають у подоланні добросовісних помилок відтворення та ін.

11. Слідчий експеримент у системі слідчих (розшукових) дій має важливе значення. Однак, потенціал даної слідчої (розшукової) дії реалізується недостатньо, адже серед вивчених 150 матеріалів кримінальних проваджень щодо кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми, слідчий експеримент проводився лише у 27,3 % випадків.

Як засвідчили емпіричні дані, під час проведення слідчого експерименту у процесі розслідування кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми, найчастіше перевіряють: 1) можливість існування в минулому окремих подій, процесів, явищ; 2) можливість сприйняття конкретним учасником слідчого експерименту певної події, явища, процесу, об'єкта; 3) можливість реалізації визначених дій у певних умовах, у тому числі перевірки навичок особи; 4) встановлення окремих обставин події кримінального проступку.

Вивчення теоретичних та практичних джерел засвідчило, що у кримінальних провадженнях про кримінальні проступки, вчинені

неповнолітніми, ключовими завданнями були такі: перевірка й уточнення фактичних даних, одержаних за результатами проведених окремих слідчих (розшукових) дій; отримання нових доказів; встановлення й усунення суперечностей у показаннях підозрюваних, обвинувачених, свідків і потерпілих; з'ясування точного механізму вчинення кримінального проступку; виявлення причин та умов, що сприяли або перешкоджали вчиненню кримінального проступку та ін.

Розкрито особливості проведення слідчого експерименту за участю неповнолітніх у кримінальних провадженнях щодо кримінальних проступків і сформовано відповідні наукові положення та криміналістичні рекомендації:

- проведення слідчого експерименту повинно відбуватися на місці, умовах та обстановці – де відбулася подія кримінального проступку або максимально до них подібних;

- варто попередньо ознайомитися із місцем проведення слідчого експерименту, як з метою забезпечення безпеки учасників кримінального провадження, так і створення обстановки, максимально наближеної до тієї, за якої відбулася подія кримінального проступку;

- слід прилаштувати ті ж самі або максимально наближені до використовуваних предмети обстановки, засоби і знаряддя вчинення кримінального проступку, за умови небезпечності таких засобів і знарядь вчинення кримінального проступку – необхідно використати їх макети;

- ретельне і кількаразове відтворення експериментальне дій, детальна перевірка показань із прив'язкою до обстановки слідчого експерименту;

- забезпечення психологічно комфортних умов для неповнолітнього, який бере участь у проведенні даної слідчої (розшукової) дії (шляхом роз'яснення порядку проведення слідчого експерименту, врахування емоцій і психологічного стану неповнолітнього та ін.), тобто – надання допомоги у різних формах дитині, яка опинилася у конфлікті із законом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Азаров Ю. І., Рафальський Є. О. Особливості взаємодії слідчого з експертом (спеціалістом) на початковому етапі досудового розслідування. *Юридична наука*. 2014. № 10. С. 87–96.
2. Алексєйчук В. І. Огляд місця події: тактика і психологія : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2007. 241 с.
3. Андріяшевська М. С. Кримінально-правова охорона дитинства: аналіз стану законодавчого забезпечення ювенальної віктимології. *Правовий часопис Донбасу*. 2018. № 3 (64). С. 126–135. DOI:10.32366/2523-4269-2018-64-3-126-135
4. Антонюк П. Є., Пясковський В. В. Письмове пояснення спеціаліста в системі процесуальних джерел доказів на досудовому розслідуванні кримінальних правопорушень. *Криміналістика і судова експертиза*. 2021. Вип. 66. С. 332–341. DOI: <https://doi.org/10.33994/kndise.2021.66.32>
5. Бахин В. П. Криміналістика. Проблемы и мнения (1962–2002). Киев : Охрана труда, 2002. 268 с.
6. "Берковецька банда" підлітків влаштувала погром у столичному "Ашані". *Espresso.tv*. 2018. 16 березня. URL: https://espresso.tv/news/2018/03/16/quotberkovecka_bandaquot_pidlitkiv_vlashtuvala_pogrom_u_stolychnomu_quotashaniquot
7. Берназ П. В. Структура криміналістичної характеристики злочину. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2017. № 3. С. 11–14. URL: <http://dspace.oduvs.edu.ua/handle/123456789/1138>.
8. Білецька Г. А. Особливості проведення судово-медичної експертизи встановлення віку на сучасному етапі. *Право та державне управління*. 2016. № 4. С. 101–106. URL: http://www.pdu-journal.kpu.zp.ua/archive/4_2016/19.pdf.
9. Бобошко О. Проблеми покарання неповнолітніх за кримінальні проступки. *Юридичний вісник*. 2019. № 3. С. 130–138. URL: <http://yuv.onua.edu.ua/index.php/yuv/article/view/954/921>

10. Божик В. І. Забезпечення прав особи під час досудового розслідування кримінальних проступків : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2020. 20 с.

11. Вакуленко О. Ф. Досудове розслідування кримінальних проваджень щодо неповнолітніх : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2017. 298 с.

12. Вакулик О. О. Питання формування методики розслідування кримінальних проступків. *Актуальні проблеми криміналістики та судової експертології* : матеріали міжвідом. наук.-практ. конф. (Київ, 22 листоп. 2018 р.) / [редкол.: В. В. Черней, С. Д. Гусарев, С. С. Чернявський та ін.] ; Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2018. С. 79–81.

13. Веліканов С. В. Класифікація слідчих ситуацій в криміналістичній методиці : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2002. 19 с.

14. Весельський В. К. Концептуальні основи тактики слідчих дій (слідчого огляду, допиту, призначення і проведення судових експертиз). *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2012. № 2 (28). С. 151–158.

15. Весельський В. К. Криміналістична характеристика злочинів. *Право України*. 2001. № 5. С. 112–114.

16. Весельський В. К. Сучасні проблеми допиту (процесуальні, організаційні і тактичні аспекти) : монографія. Київ : Правник – НАВСУ, 1999. 126 с.

17. Власова Г. П. Європейський досвід застосування спрощеного кримінального судочинства. *Науковий вісник Національного університету ДПС України*. 2014. № 2 (65). С. 121–126.

18. Власова Г. П. Реалізація спрощених порядків кримінального судочинства в окремих країнах ближнього зарубіжжя. *Південноукраїнський правничий часопис* : наук. журн. Одес. держ. ун-ту внутр. справ. 2014. № 4. С. 68–71.

19. Власова Г. П. Спрощення кримінального судочинства України: історія, теорія, практика. Ірпінь : Нац. ун-т ДПС України, 2014. 424 с.

20. Власова Г. П. Сутність та завдання спрощеного кримінального судочинства. *Актуальні проблеми держави і права*. 2011. Вип. 57. С. 511–516. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp_2011_57_76.

21. Волобуєв А. Ф., Орлова Т. А. Кримінальні проступки: забезпечення якісного розслідування. *Правовий часопис Донбасу*. 2020. № 3 (72). С. 183–187. DOI: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2020-72-3-183-187>

22. Галаган В. І., Саліхова І. Ю. Встановлення події кримінального правопорушення як обставини, яка підлягає доказуванню у кримінальному провадженні : монографія. Київ, 2017. 198 с.

23. Голубов А. Є. Процесуальне становище в кримінальному судочинстві України неповнолітнього, який скоїв злочин або суспільно небезпечне діяння : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2005. 20 с.

24. Голубов А. Є. Процесуальне становище в кримінальному судочинстві України неповнолітнього, який скоїв злочин або суспільно небезпечне діяння : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2005. 215 с.

25. Гришанова Н. В яких випадках за кримінальні правопорушення відповідальність настає з 11 років: роз'яснення. *Юрліга. ЛІГА:ЗАКОН* : [сайт]. URL: https://jurliga.ligazakon.net/news/206792_v-yakikh-vipadkakh-za-krimnaln-pravoporushennya-vdpovdalnst-nasta-z-11-rokv-rozuyasnennya

26. Губська О. А. Процесуальні питання звільнення особи від кримінальної відповідальності за nereабілітуючими обставинами : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2002. 18 с.

27. Гусаченко Є. О. Процесуальні та непроцесуальні засади використання спеціальних знань при проведенні слідчого експерименту. *Часопис Академії адвокатури України*. 2015. Вип. 8, № 3 (28). С. 34–39.

28. Гуцалюк О. В. Адміністративні аспекти концепцій реформування судової влади. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2015. № 2. С. 133–138.

29. Даніель А. В. Використання можливостей електронних засобів масової інформації у розслідуванні кримінальних правопорушень : монографія. Київ : Право, 2019. 192 с.

30. Декларація про права дитини : проголошена резолюцією ГА ООН від 20 лист. 1959 р. *Юридичний вісник України*. 1999. 25 листопада – 1 грудня. С. 11–12.

31. Дідківська Г. В. Особливості кримінально-процесуального провадження по злочинах вчинених неповнолітніми із соціально-неблагополучних сімей : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Ірпінь, 2011. 226 с.

32. Дмитрук М. М. Кримінальний проступок: правова природа та ознаки : монографія. Одеса : Юрид. літ., 2014. 224 с. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/8595/Dmitruk%20mon.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

33. Довгань А. І. Методика розслідування втягнення неповнолітнього у заняття жебрацтвом : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Львів, 2019. 212 с.

34. Досудове розслідування кримінальних проступків : метод. рек. / [С. С. Чернявський, М. С. Цуцкірідзе, Р. М. Дударець та ін.]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2019. 160 с. http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/17591/1/000_%D0%9C%D0%B5%D1%82%D0%BE%D0%B4%D0%B8%D1%87%D0%BA%D0%B0_%D0%9F%D1%80%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%83%D0%BF%D0%BA%D0%B8_%D0%92%D0%95%D0%A0%D0%A1%D0%A2%D0%9A%D0%90_%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BA%D0%B0%20%D0%94%D1%83%D0%B4%D0%B0%D1%80%D0%B5%D1%86%D1%8C.pdf

35. Дуткевич Т. В. Дитяча психологія : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2012. 424 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Dutkevych_Tetiana/Dytiacha_psykholohiia.pdf?PHPSESSID=5uk96i90sajehu70iom4gr Під

36. Експертизи у судовій практиці : наук.-практ. посіб. / ред. В. Г. Гончаренко ; КНДІ суд. експертиз ; Акад. адвокатури України. [2-е вид., перероб. і допов.]. Київ : Юрінком Інтер, 2010. 400 с.

37. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення по державі за грудень 2021; за травень 2022 року. *Офіс Генерального прокурора* : [сайт]. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>

38. Єфімов М. М. Криміналістична характеристика та особливості розслідування хуліганства : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Дніпропетровськ, 2012. 20 с.

39. Єфімов М. М. Особливості встановлення психологічного контакту при проведенні допиту під час розслідування злочинів проти моральності. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2020. № 1. С. 200–204. DOI: 10.31733/2078-3566-2020-1-200-204

40. Журавель В. Деякі проблеми інтеграції та диференціації знань у криміналістиці. *Вісник Академії правових наук України*. 2004. Вип. 1 (36). С. 191–198.

41. Журавель В. А. О структуре частной криминалистической методики. *Криминалистика и судебная экспертиза* : междуведом. наук.-метод. сб. 1995. Вып. 47. С. 62–67.

42. Загальна декларація прав людини : прийнята і проголошена резолюцією 217 (III) ГА ООН від 10 груд. 1948 р. *Права людини і професійні стандарти для юристів в документах міжнародних організацій*. Амстердам-Київ, 1996. С. 6–9.

43. Загамула В. В. Методика розслідування втягнення неповнолітніх у заняття проституцією : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2019. 242 с

44. Загородный І. В. Розслідування злочинів, пов'язаних із нанесенням тілесних ушкоджень : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2018. 242 с.

45. Запобігання та протидія сексуальній експлуатації та насильству щодо дітей (СЕНД). Типова державна система реагування. Листопад, 2016. 52 с. URL:

<https://rm.coe.int/vc-1840-weprotect-model-national-response-translated-ukr-web-pdf-pdf/1680992d8f>.

46. Зеленський С. М. Процесуальний порядок вирішення справ про суспільно небезпечні діяння осіб, які не досягли віку кримінальної відповідальності : автореф. дис.... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2007. 20 с.

47. Ищенко П. П. Специалист в следственных действиях (уголовно-процессуальные и криминалистические аспекты) : практ. пособ. М. : Юрид. лит., 1990. 160 с.

48. Ікаєв А. Р. Розслідування втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2020. 20 с.

49. Інноваційні засади техніко-криміналістичного забезпечення органів кримінальної юстиції : монографія / [В. Ю. Шепітько, В. А. Журавель, Г. К. Авдеева та ін.] ; за заг. ред. В. Ю. Шепітька, В. А. Журавля. Харків : Апостіль, 2017. 260 с.

50. Інструкція з організації проведення та оформлення експертних проваджень у підрозділах Експертної служби МВС : затв. наказом Міністерства внутрішніх справ України від 17 лип. 2017 р. № 591. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1024-17#Text>.

51. Інструкція з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України : затв. наказом Міністерства внутрішніх справ України від 19 груд. 2017 р. № 1044. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0686-18#n7>.

52. Інформаційний лист щодо особливостей визначення вартості ювелірних виробів з дорогоцінних металів / Ю. О. Чечіль, Є. І. Горішній, А. В. Кулік, Ю. Д. Суліменко. Київ : ДНДЕКЦ МВС України, 2018. 19 с.

53. Калюга К. В. Мистецтво здобувати та використовувати інформацію щодо особи злочинця. Київ : Право, 2019. 256 с.

54. Капліна О. В. Проблеми вдосконалення нормативного регулювання проведення слідчих (розшукових) дій. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 1. С. 40–48.

55. Карпенко М. О. Особливості провадження в справах про злочини неповнолітніх : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2004. 20 с.

56. Карпенко Р. В. Обставини, що підлягають доказуванню під час розслідування тілесних ушкоджень, учинених неповнолітніми. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2016. № 5. С. 108–112.

57. Кашпур А. С. Дотримання прав та свобод неповнолітніх – підозрюваних у вчиненні кримінальних проступків. *Економіко-правова політика в умовах світової кризи: проблеми і шляхи подолання* : зб. тез доп. учасників Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Черкаси, 25 листоп. 2021 р.) / Східноєвропейський ун-т ім. Рауфа Аблязова. Черкаси, 2021. С. 66–67.

58. Кашпур А. С. Криміналістична характеристика кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми. *KELM. Knowledge, Education, Law, Management*. 2020. № 6 (34), Vol. 3. С. 70–75. (Республіка Польща).

59. Кашпур А. С. Кримінальні проступки: поняття та правові засади кримінального провадження. *Актуальні питання криміналістики та судової експертизи* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Київ, 19 листоп. 2020 р.) / [редкол.: В. В. Черней, С. Д. Гусарєв, С. С. Чернявський та ін.] ; Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2020. С. 205–207.

60. Кашпур А. С. Організаційно-тактичні засади взаємодії дізнавача у процесі розслідування кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми. *Нове українське право*. 2021. Вип. 6. С. 207–213. DOI: <https://doi.org/10.51989/NUL.2021.6.31>

61. Кашпур А. С. Тактика огляду місця події під час розслідування кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2020. Вип. 6, т. 1. С. 259–264. DOI: <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2020.6-1.46>

62. Кашпур А. С. Теоретичні основи розслідування кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми. *Правовий дискурс* : матеріали I Всеукр. наук.-практ. конф. здобувачів та викладачів закладів вищої освіти (Черкаський

інститут пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля НУЦЗ України, 12 жовт. 2021 р.). Черкаси, 2021. С. 137–139.

63. Кашпур А. С., Сокиран Ф. М. Допит неповнолітнього: криміналістична та психологічна характеристика. *Юридична психологія*. 2021. № 2 (29). С. 61–69. DOI: <https://doi.org/10.33270/03212902.61>

64. Коваленко В. В. Застосування науково-технічних засобів спеціалістами при проведенні слідчих дій : монографія. Луганськ : РВВ ЛДУВС, 2007. 248 с.

65. Ковальова О. В., Ковальов В. В. Актуальні питання використання спеціальних знань в інформаційному забезпеченні розслідування кримінальних проступків. *Українська поліцейстика: теорія, законодавство, практика*. 2021. № 1 (1). С. 43–51. DOI: <https://doi.org/10.32366/2709-9261-2021-1-1-43-51>

66. Ковбаса В. М. Актуальні питання тактичного забезпечення допиту неповнолітніх. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2014. № 1. С. 253–258.

67. Ковбаса В. М. Тактичне забезпечення відтворення обстановки і обставин події при розслідуванні незаконних заволодінь транспортними засобами. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2011. № 4. С. 477–483.

68. Ковна У. С. Забезпечення прав та інтересів малолітніх осіб у кримінальному процесі України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2010. 22 с.

69. Кодекс про адміністративні правопорушення : Закон УРСР від 07 груд. 1984 р. № 8073-Х. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>.

70. Конвенція про захист прав людини і основних свобод : підписана в Римі 4 листоп. 1950 р. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004.

71. Конвенція про права дитини : підписана 20 листоп. 1989 р. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_021.

72. Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання : підписана 10 груд. 1984 р. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_085.

73. Коновалова В. Е. Психологическая характеристика следственного эксперимента. *Криминалистика и судебная экспертиза* : респ. межведом. сб. науч. и науч.-метод. работ. 1976. Вып. 12. С. 10–16.

74. Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96ВР. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.

75. Корнієнко М. В. Особливості забезпечення і захисту прав дітей дільничним офіцером поліції. *Правовий часопис Донбасу*. 2018. № 3 (64). С. 100–107. DOI:10.32366/2523-4269-2018-64-3-100-107.

76. Котенко С. О., Талипова Л. А. Основні причини, що спричиняють збільшення кількості клопотань і повідомлень про неможливість проведення судово-товарознавчої експертизи. *Актуальні питання криміналістики та судової експертизи* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 19 листоп. 2020 р.) / [редкол.: В. В. Черней, С. Д. Гусарев, С. С. Чернявський та ін.] ; Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2020. С. 220–223.

77. Котюк О. І. Слідчий експеримент – процесуальні аспекти. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2013. № 3. С. 130–135.

78. Кравченко О. А. Застосування спеціальних знань у доказуванні на досудовому слідстві : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2003. 199 с.

79. Криміналістика : підручник / [В. В. Пясковський, Ю. М. Чорноус, А. В. Іщенко та ін.]. Київ : Центр учб. літ., 2015. 704 с.

80. Криміналістика : підручник / за ред. В. Ю. Шепітька. [3-тє вид. , випр. і доповн.]. Київ : Ін Юре, 2004. 736 с.

81. Криміналістика : мультимедійний підручник / [В. В. Пясковський, Ю. М. Чорноус, А. В. Іщенко та ін.]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2015. URL: <http://www.naiu.kiev.ua/books/kriminalist/info/autors.html>.

82. Криміналістика. Криміналістична тактика і методика розслідування злочинів : підручник / за ред. В. Ю. Шепітька. Харків : Право, 1998. 368 с.

83. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>

84. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-172>.

85. Кримінальний процесуальний кодекс України : наук.-практ. комент. / за заг. ред. В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. Є. Шумила. Київ : Юстиніан, 2012. 1224 с.

86. Кримінальний процесуальний кодекс України : наук.-практ. комент. : у 2 т. / [О. М. Бандурка, Є. М. Блажівський, Є. П. Бурдоль та ін.] ; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова. Харків : Право, 2012. Т. 1. 768 с.

87. Кримінально-процесуальний кодекс України : затв. Законом України від 28 груд. 1960 р. ; зі змін. і допов. станом на 17 січ. 2012 р. : відп. офіц. текст. Київ : Правова єдність, 2012. 215 с.

88. Кудлай П. О. Криміналістична характеристика та особливості розслідування крадіжок вантажів, скоєних неповнолітніми з рухомого складу залізничного транспорту : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2010. 15 с.

89. Левендаренко О. О. Особливості процесу доказування у справах про злочини неповнолітніх : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2003. 20 с.

90. Лисаченко С. Окремі примусові засоби отримання відомостей від особи у кримінальному досудовому провадженні у контексті свободи від

самовикриття та права не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 6. С. 316–321.

91. Лук'янчиков Є. Д., Моїсєєв О. М. Пред'явлення для впізнання : навч. посіб. Макіївка : Графіті, 1998. 104 с.

92. Малиш Н. В. Соціально–психологічні особливості формування особистості неповнолітніх правопорушників : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.06. Харків, 2005. 18 с.

93. Марчак В. Я. Використання спеціальних психологічних знань у досудовому слідстві : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2003. 189 с.

94. Матюшкова Т. П. Тактика допиту потерпілих-жінок від насильницьких злочинів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2006. 20 с.

95. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права : прийнятий і відкритий для підписання, ратифікації та приєднання резолюцією 2200 А (XXI) ГА ООН від 16 груд. 1966 р. *Права людини і професійні стандарти для юристів в документах міжнародних організацій*. Амстердам-Київ, 1996. С. 9–19.

96. Мінімальні стандартні правила ООН, що стосуються здійснення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила») : затв. ГА ООН від 29 листоп. 1985 р. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_211#Text.

97. Мотлях О. І., Усіков І. П. Практика призначення та проведення судових психофізіологічних експертиз й експертних досліджень із використанням комп'ютерного поліграфа (методичні та практичні рекомендації) : посібник. Київ : Освіта України, 2015. 210 с.

98. Національна стратегія реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року : схв. розпорядженням Кабінету Міністрів України від 18 груд. 2018 р. № 1027-р. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1027-2018-%D1%80#Text>

99. Негребецький В. Перевірка показань на місці як процес пізнання. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 6. С. 177–181.
100. Нікітіна-Дудікова Г. Ю. Криміналістична методика розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей : монографія. Вінниця : ТВОРИ, 2022. 624 с.
101. Нікітіна-Дудікова Г. Ю. Правовий статус дитини, потерпілої від злочину проти статевої свободи та статевої недоторканості. *Юридична психологія*. 2020. № 2 (27). С. 89–94. URL: <https://psychped.naiu.kiev.ua/index.php/psychped/article/view/1368/1367>
102. Огляд місця події: виявлення та вилучення об'єктів біологічного походження : метод. рек. / [авт.-упоряд.: С. І. Перлін, С. О. Шевцов, Н. М. Косміна, В. В. Іонова]. Харків : Чальцев О. В., 2009. 100 с.
103. Омельчук Л. В., Бичок Т. П. Показання з чужих слів як процесуальне джерело доказів. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 4. С. 320–323. URL: http://www.lsej.org.ua/4_2020/79.pdf
104. Омельчук Л. В., Герус Н. В. Проблеми участі потерпілого під час доказування у кримінальному провадженні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 8. С. 433–435. URL: http://www.lsej.org.ua/8_2020/109.pdf
105. Осипенко І. П., Пророченко В. В., Використання можливостей невербальної інформації у розслідуванні злочинів. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 6. С. 392–395. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2019-6/94>
106. Особливості розслідування злочинів, учинених неповнолітніми. Розділ 9. *Особливості розслідування окремих видів злочинів* : мультимед. навч. посіб. / [А. О. Антощук, В. М. Атаманчук, Ю. Б. Комаринська та ін.]. Київ : Нац. акад. внутр. справ. URL: <https://arm.naiu.kiev.ua/books/orovz/lections/lecture9.html>
107. Павлик О. М. Особливості мотиваційної сфери неповнолітніх правопорушників : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.11.06. Харків, 2005. 20 с.

108. Павлюк Н. В. Процес формування показань неповнолітніх (інтерпретація та використання під час допиту) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2011. 20 с.

109. Палюх Л. М. Провадження у справах про застосування примусових заходів виховного характеру : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2007. 16 с.

110. Панасенко Е. Експеримент як провідний еміричний метод наукового дослідження в психології: теоретичний аспект. *Науковий вісник МНУ імені В. О. Сухомлинського*. Серія : Психологічні науки. 2017. № 1 (17). С. 127–133. URL: <http://mdu.edu.ua/wp-content/uploads/psihol-visnik-17-2017-24.pdf>.

111. Пасека М. О. Особа неповнолітнього правопорушника як об'єкт криміналістичного дослідження : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2013. 18 с.

112. Пастушенко С. В. Заходи процесуального примусу щодо неповнолітніх обвинувачених в кримінальному процесі України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2011. 18 с.

113. Патик А. А. Взаємодія слідчих та оперативно-розшукових підрозділів при розкритті та розслідуванні майнових злочинів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2011. 18 с.

114. Петечел О. Ю. Використання спеціальних психологічних знань щодо неповнолітніх учасників досудового розслідування : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 19.00.06. Київ, 2009. 19 с.

115. Пиняга Р. О. Розслідування злочинів, пов'язаних із зайняттям гральним бізнесом : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2015. 200 с.

116. Пиріг І. В. Теоретико-прикладні проблеми експертного забезпечення досудового розслідування : монографія. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2015. 432 с.

117. Пінчук М. Г. Деякі питання щодо визначення предмета доказування та його структури. *Вісник Верховного Суду України*. 2007. № 2 (78). С. 33–38.

118. Повибивали вікна лавами: хулігани на камеру розтрошили вагон електрички. *Українська правда*. 2020. 10 березня. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2020/03/10/7243123/>

119. Поліцейські встановили особу «жартівника», який повідомив про вибух у навчальному закладі Житомира. *Портал МВС* : [сайт]. URL: https://mvs.gov.ua/ua/news/25835_Policeyski_vstanovili_osobu_zhartivnika_yakiy_povidomiv_pro_vibuh_u_navchalnomu_zakladi_ZHitomira.htm

120. Положення про Департамент кіберполіції Національної поліції України : затв. наказом Національної поліції України від 10 листоп. 2015 р. № 85. *Єдиний загальнодержавний ресурс публічних законодавчих та нормативно-правових актів, які регламентують діяльність поліції* : [сайт]. URL: <http://tranzit.ltd.ua/nakaz/>

121. Полтавський А. О. До питання стандартизації технології огляду (дослідження) місця події. *Криміналістика і судова експертиза*. 2019. Вип. 64. С. 331–349. DOI: <https://doi.org/10.33994/kndise.2019.64.29>

122. Про виконання рішень і застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 23 лют. 2006 р. № 3477-IV. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15>.

123. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень : Закон України від 22 листоп. 2018 р. № 2617-VIII. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2617-19#Text>

124. Про документи про вищу освіту (наукові ступені) державного зразка : постанова Кабінету Міністрів України від 31 берез. 2015 р. № 193. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/193-2015-%D0%BF>.

125. Про застосування судами законодавства про відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну чи іншу антигромадську діяльність : постанова Пленуму Верховного Суду України № 2 від 27 лют. 2004 р. *Верховна*

Рада України : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-04/print>.

126. Про затвердження Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні : наказ Міністерства внутрішніх справ України від 7 лип. 2017 р. № 575. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0937-17#Text>

127. Про затвердження Інструкції з організації реагування на заяви та повідомлення про кримінальні, адміністративні правопорушення або події та оперативного інформування в органах (підрозділах) Національної поліції України : наказ Міністерства внутрішніх справ України від 16 лют. 2018 р. № 111. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0371-18>.

128. Про затвердження Інструкції про діяльність з організації діяльності дільничних офіцерів поліції та поліцейських офіцерів громад : наказ Міністерства внутрішніх справ України від 28 лип. 2017 р. № 650 ; зареєстр. в Міністерстві юстиції України 21 серп. 2017 р. № 1041/30909. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1041-17#Text>

129. Про затвердження Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні : наказ Генеральної прокуратури України, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Адміністрації Державної прикордонної служби України, Міністерства фінансів України, Міністерства юстиції України від 16 листоп. 2012 р. № 114/1042/516/1199/936/1687/5. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0114900-12>.

130. Про затвердження Інструкції про порядок ведення єдиного обліку в органах поліції заяв і повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення та інші події : наказ Міністерства внутрішніх справ України від 6 лист. 2015 р.

№ 1377. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z1498-15>.

131. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз : наказ Міністерства юстиції України від 08 жовт. 1998 р. № 53/5. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0705>.

132. Про затвердження Положення про інформаційно-телекомунікаційну систему «Інформаційний портал Національної поліції України» : наказ Міністерства внутрішніх справ України від 03 серп. 2017 р. № 676. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z1059-17>.

133. Про затвердження Положення про комплексну систему відеоспостереження міста Києва : рішення Київської міської ради від 5 лип. 2018 р. № 1195/5259. *Офіційний портал Києва. Київська міська рада* : [сайт]. URL: https://kyivcity.gov.ua/npa/pro_zatverdzhennya_polozhennya_pro_kompleksnu_sistemu_videosposterezhennya_mkiyeva/

134. Про інноваційну діяльність : Закон України від 4 лип. 2002 р. № 40-IV. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/40-15>

135. Про Національну поліцію : Закон України від 2 лип. 2015 р. № 580-VIII. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>

136. Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей : Закон України від 24 січ. 1995 р. № 20/95-ВР. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/20/95-%D0%B2%D1%80#Text>

137. Про охорону дитинства : Закон України від 26 квіт. 2001 р. № 2402-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 30. Ст. 142. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2402-14>

138. Про ЮНІСЕФ. *Unicef* : [сайт]. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/about-unicef>.

139. Про юстицію, дружню до дитини : проект Закону реєстр. № 5617 від 04 черв. 2021 р. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72137

140. Пчеліна О. В. Теоретичні засади формування та реалізації методики розслідування злочинів у сфері службової діяльності : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2017. 460 с.

141. Пясковський В. В. Непроцесуальні форми взаємодії слідчого з оперативними підрозділами та іншими державними установами й громадськими організаціями під час розслідування насильницьких злочинів, учинених щодо неповнолітніх. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2015. № 4 (97). С. 249–260.

142. Пясковський В. В. Спосіб учинення злочину як елемент криміналістичної характеристики насильницьких злочинів проти статевої недоторканності неповнолітніх. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2016. № 1 (98). С. 36–48.

143. Романюк А. Б. Проблеми захисту неповнолітніх у кримінальному судочинстві : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2004. 20 с.

144. Романюк Б. В. Сучасні теоретичні та правові проблеми використання спеціальних знань у досудовому слідстві : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2002. 222 с.

145. Саклуб С. А. Окремі аспекти правового статусу дитини. *Університетські наукові записки*. 2020. № 3 (15). С. 143–147. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2005_3_28.

146. Саковський А. А. Взаємодія підрозділів кримінальної поліції та органів досудового розслідування в документуванні кримінальних правопорушень. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2019. № 2 (111). С. 49–54.

147. Саковський А. А. Поняття інсценувань злочинів, учинених організованими злочинними групами. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2011. № 25–26. С. 137–143.

148. Салтевський М. В. Криміналістика (у сучасному вигляді) : підручник. Київ : Кондор, 2005. 588 с.
149. Салтевський М. В. Криміналістика : підручник : у 2 ч. Харків : Консум ; Основа, 1999. Ч. 1. 1999. 416 с.
150. Синоверська Т. І. Типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування жорстокого поводження з тваринами. *Актуальні питання криміналістики* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 20 груд. 2019 р.). Київ, 2019. С. 325–328.
151. Синоверська Т. І. Криміналістична методика розслідування жорстокого поводження з тваринами : дис. ... д-ра філос. : 081. Київ, 2021. 221 с.
152. Синчук В. Л. Кореляційні залежності між елементами криміналістичної характеристики та їх використання у методиці розслідування вбивств : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2004. 20 с.
153. Сімакова-Єфремян Е. Б. До питання про введення у кримінальне процесуальне законодавство поняття «висновок спеціаліста». *Теорія та практика судової експертизи*. 2019. № 20. С. 110–120.
154. Сіренко О. В. Криміналістична характеристика крадіжок, грабежів та розбійних нападів, вчинених неповнолітніми : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Ірпінь, 2012. 18 с.
155. Сіренко О. В. Теоретичні питання криміналістичної профілактики. *Науковий вісник Національного університету ДПС України*. Серія : Економіка, право. 2013. № 4 (63). С. 155–160.
156. Скільська Л. Д. Кримінально-процесуальні та тактико-криміналістичні особливості фіксації результатів огляду місця події : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Івано-Франківськ, 2010. 221 с.
157. Сорока І. В. Розслідування крадіжок майна громадян, вчинених неповнолітніми : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Дніпро, 2017. 257 с.

158. Столітній А. В. Електронне кримінальне провадження : передумови виникнення, сучасний стан та перспективи розвитку : монографія. Київ : АртЕк, 2016. 724 с.

159. Стратонов В. М. Криміналістична теорія пізнавальної діяльності : монографія. Херсон : Херсон. держ. ун-т, 2009. 440 с.

160. Тактика використання спеціальних знань у формі судової експертизи в процесі розслідування і розкриття злочинів : монографія / [В. О. Комаха, Г. Ф. Кривда, В. В. Антонюк та ін.] ; за заг. ред. В. О. Комахи ; Одес. нац. юрид. акад. Чернівці : Золоті литаври, 2004. 339 с.

161. Теслюк І. О. Тактичні засади застосування криміналістичного прогнозування у досудовому розслідуванні (на прикладі органів Національної поліції України) : монографія. Одеса : ОДУВС, 2017. 217 с.

162. Тіщенко В. В. Інформаційні процеси в розслідуванні злочинної діяльності. *Інформаційне забезпечення протидії організованій злочинності* : зб. наук. ст. / за ред. М. П. Орзіха, В. М. Дрьоміна. Одеса, 2003. С. 51–61.

163. Тіщенко В. В. Теоретичні і практичні основи методики розслідування злочинів : монографія. Одеса : Одес. нац. юрид. акад. ; Фенікс, 2007. 260 с.

164. Тіщенко В. В., Барцицька А. А. Теоретичні засади формування технологічного підходу в криміналістиці : монографія. Одеса : Фенікс, 2012. 198 с.

165. Топчій В. В. Актуальність судової молекулярно-генетичної експертизи та проблемні питання щодо її проведення. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2018. № 18. С. 256–263.

166. Топчій В. В. Теоретичні та практичні засади взаємодії органів досудового слідства з оперативними підрозділами у розкритті та розслідуванні злочинів (за матеріалами МВС України) : монографія. Київ : РВВ МВС України, 2013. 411 с.

167. У Дніпрі поліцейські встановили п'ятикласника, який повідомив про замінування школи. *Портал МВС* : [сайт]. URL:

https://mvs.gov.ua/ua/news/24776_U_Dnipri_policeyski_vstanovili_pyatiklasnika_ya_kiy_povidomiv_pro_zaminuvannya_shkoli.htm

168. У Києві затримали шість осіб за напад на поліцейського, який намагався припинити конфлікт на Оболоні. *Портал МВС* : [сайт]. URL: https://mvs.gov.ua/ua/news/22916_U_Kivi_zatrimali_shist_osib_za_napad_na_policeyskogo_yakiy_namagavsya_pripiniti_konflikt_na_Oboloni.htm

169. У Києві підлітки жорстоко побили безхатька (відео). *УНІАН* : [сайт]. URL: <https://www.unian.ua/incidents/10595853-u-kiyevi-pidlitki-zhorstokopobili-bezhatka-video.html>

170. Удалова Л. Д. Теорія та практика отримання вербальної інформації у кримінальному процесі України : монографія. Київ : ПАЛИВОДА А. В., 2005. 324 с.

171. Филонов Л. Б. Психологический контакт педагога и учащегося как условие успешной профилактики отклонений в поведении. *Психологическая профилактика недисциплинированного поведения*. Київ, 1989. С. 238–251.

172. Харченко С. В. Тактика проведення слідчих (розшукових) дій за участю неповнолітніх підозрюваних : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2016. 237 с.

173. Хахановський В. Г., Чашницька Т. Г. Ідентифікація особи за ходом, зафіксованою в матеріалах відеозапису. *Криміналістичний вісник*. 2020. Т. 33, № 1. С. 72–80. DOI: 10.37025/1992-4437/2020-33-1-72.

174. Хахуцяк О. Ю. Захист прав неповнолітніх обвинувачених у кримінальному процесі України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2006. 16 с.

175. Холод Р. С. Правовий статус неповнолітнього обвинуваченого на досудовому розслідуванні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2007. 17 с.

176. Чаплинська Ю. А. Слідчий експеримент (організаційний аспект). *Криміналістичний вісник*. 2013. № 1 (19). С. 43–48.

177. Чаплинський К. О. Організація і тактика слідчих дій при розслідуванні злочинів, учинених організованими злочинними угрупованнями : монографія. Дніпропетровськ : Юрид. акад. МВС України, 2004. 192 с.
178. Чернецький О. К. Слідчий експеримент як самостійна слідча дія. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2008. Вип. 8. С. 172–177.
179. Черниченко І. В. Застосування відеоконференції у кримінальному провадженні України : теорія і практика : монографія / за ред. О. П. Кучинської. Київ : Алерта, 2015. 272 с.
180. Чернявський С. С. Теоретичні та практичні основи методики розслідування фінансового шахрайства : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2010. 610 с.
181. Чернявський С. С., Орлов Ю. Ю. Електронне відображення як джерело доказів у кримінальному провадженні. *Вісник кримінального судочинства*. 2017. № 2. С. 112–124.
182. Чичиркін А. О. Поняття і суть взаємодії слідчого з працівниками експертних підрозділів. *Криміналістичний вісник*. 2015. Вип. 1 (23). С. 57–62.
183. Чорноус Ю. М. Криміналістичне забезпечення досудового слідства у справах про злочини міжнародного характеру : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2013. 32 с.
184. Чорноус Ю. М. Криміналістичне забезпечення розслідування злочинів : монографія. Вінниця : Нілан-ЛТД, 2017. 492 с.
185. Чорноус Ю. М. Психологічні основи реалізації тактичних прийомів. *Юридична психологія*. 2020. № 1 (26). С. 13–22. DOI: <https://doi.org/10.33270/03202601.13>
186. Чорноус Ю., Гвоздюк В. Засади проведення слідчих (розшукових) дій у контексті практики Європейського суду з прав людини. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2020. № 19. С. 95–101. DOI: <https://doi.org/10.33270/04201901.95>.

187. Шепітько В. Ю. Проблеми криміналістичного забезпечення діяльності органів досудового слідства. *Шепітько В. Ю. Вибрані твори*. Харків, 2010. С. 16–42.

188. Шибіко В. С. Деякі новели чинного КПК України потребують подальшого осмислення й удосконалення. *Право України*. 2013. № 11. С. 107–109.

189. Щур Б. В. Теоретичні основи формування та застосування криміналістичних методик : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2011. 32 с.

190. Экспертиза индивидуально-психологических особенностей подозреваемого (обвиняемого) и их влияние на его противоправное поведение. *Судово-психологічна експертиза. Застосування поліграфа і спеціальних знань у юридичній практиці* : реферат.-наук. журн. : [сайт]. URL: <https://expertize-journal.org.ua/ekspertiza-po-ugolovnim-delam/329-ekspertiza-individualno-psikhologichnykh-osobennostej-podozrevaemogo-obvinennogo-i-ikh-vliyaniya-na-protivopravnoe-povedenie>

191. Юрченко Л. В. Теорія та практика провадження дізнання органами внутрішніх справ України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2002. 209 с.

192. Юрчишин В. М. Процесуальні функції прокурора у досудовій стадії кримінального провадження: поняття, призначення, система : навч. посіб. Чернівці : Технодрук, 2014. 276 с.

193. Ярош О. В. Судово-психологічна експертиза неповнолітніх, обвинувачуваних за агресивні злочини : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.06. Харків, 2008. 20 с.

194. Bondaruk M., Melenko S. H., Omelchuk L., Radchenko L., & Levenets A. Juvenile Justitia and the protection of children's rights in Europe: the practice of the European Court of Human Rights. *Political Questions*. 2021. № 39 (68). P. 167–185.

195. Kashpur, A. Investigative experiment during investigation of criminal offences committed by underage persons. *Entrepreneurship, Economy and Law*. 2022. № 5. P. 133-139. DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2022.5.19>

196. Pletenets V., Kurganova D. Typical conflict situations when covering and ways of their solution. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2019. № 3, volume 1. P. 219–222. URL:

<https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewById/903456.pdf>

197. Tsymbal P., Vlasova H., Nikitina-Dudikova H., Kharchenko N., Soroka I. International cooperation in the investigation of sexual crimes against children. *Revista Amazonia Investiga*. 2021. Vol. 10. Issue 40. P. 132–141. URL: <https://amazoniainvestiga.info/check/40/14-132-141.pdf>.

ДОДАТКИ

Додаток А

Узагальнені результати анкетування 212 дізнавачів та 96 інспекторів-криміналістів органів досудового розслідування Національної поліції (Вінницька, Київська, Харківська, Хмельницька, Черкаська, Чернівецька області, м. Київ)

№	Запитання анкети	Відповіді дізнавачів (212 осіб), %		Відповіді інспекторів- криміналістів (96 осіб), %	
1.	Ваш стаж практичної роботи у підрозділах досудового розслідування:				
	менше ніж 1 рік	40	18,9	23	23,9
	1–3 роки	117	55,2	60	62,5
	4–10 років	40	18,9	13	13,5
	понад 10 років	15	7,1	-	-
2.	Які потреби практичної діяльності впливають на ефективність діяльності з розслідування кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми?				
	недоліки криміналістичного забезпечення розслідування;	162	76,4	70	72,9
	складнощі організації розслідування;	101	47,6	43	44,8
	проблеми доказування обставин кримінального проступку та наступного судового розгляду кримінальних проваджень;	130	61,3	40	41,7
	недоліки запобігання кримінальних проступків;	160	75,5	50	52,1
	прогалини та колізії законодавства, що обумовлюють труднощі правозастосування;	144	67,9	38	39,6
	складнощі у пошуку та опрацюванні наукової, навчально-методичної	120	56,6	44	45,8

	інформації;				
	інший варіант;	20	9,4	4	4,2
3.	Чи відчуваєте Ви необхідність забезпечення криміналістичними рекомендаціями щодо проблем розслідування кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми?				
	так;	180	86,1	108	93,1
	ні;	166	79,4	91	78,4
	інший варіант	9	4,3	6	5,2
4.	Із якими суб'єктами необхідно взаємодіяти під час розслідування кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми?				
	інспектор-криміналіст	70	33,4	51	53,1
	судовий експерт	66	31,5	41	42,7
	інспектор ювенальної превенції	66	31,5	22	22,9
	дільничний інспектор	45	21,5	21	21,9
	оперуповноважений	61	28,8	20	20,8
	інспектор патрульної поліції	20	9,3	11	11,5
	слідчий	14	6,6	10	10,4
	інший варіант	7	3,3	10	10,4
5.	Які основні недоліки допускаються при проведенні огляду місця події під час розслідування кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми?				
	неналежне фіксування у протоколах індивідуальних ознак виявленої слідової інформації;	164	77,4	51	53,1
	не застосування фотозйомки та відеозапису, не складення планів та схем за результатами огляду	95	44,8	41	42,7

	місця події;				
	недоліки упакування вилученої слідової інформації, інших об'єктів, що вилучаються з місця події.	96	45,2	49	51,0
	недоліки опису загальної характеристики місця події	71	33,5	39	40,6
	не залучення до участі в огляді необхідних спеціалістів та інших учасників	97	45,8	38	39,6
	інший варіант	14	6,6	7	7,3
6.	Які обставини на місці події свідчать про вчинення кримінального проступку саме неповнолітніми?				
	невеликі за розміром сліди рук і ніг	97	45,8	33	34,4
	характерна для неповнолітніх доріжка слідів	35	16,5	23	23,9
	залишені на місці події особисті речі правопорушника	61	28,8	39	40,6
	сліди взуття, яке носять підлітки (кросівки, кеди)	56	26,4	40	41,7
	сліди зубів на продуктах, за якими можна встановити приблизний вік підозрюваного	18	8,5	10	10,4
	предметом посягання є так званий «підлітковий асортимент» (малогабаритні речі, які легко транспортуються (комп'ютерна техніка, сучасні гаджети та девайси, прикраси, мобільні телефони))	99	46,7	42	43,8
	написи та малюнки на стінах, за якими можливо	26	12,3	11	11,5

	охарактеризувати особу правопорушника				
	текст напису, що містить жарти, зокрема цинічного характеру, або представляє гасла окремих неформальних організацій неповнолітніх	24	11,3	10	10,4
	місце і висота виконання напису, за якими можна встановити приблизний зріст неповнолітнього	30	14,2	12	12,5
	інший варіант	13	6,1	10	10,4
	інший варіант	2	0,9	-	-
7.	Чи залежить досягнення завдань кримінального провадження від належним чином організованої взаємодії дізнавача та інших компетентних суб'єктів – представників правоохоронних, державних органів, громадських організацій та окремих громадян?				
	так	199	93,9	90	93,8
	ні	1	0,5	-	-
	інший варіант	13	6,1	6	6,2
8.	Які форми використання спеціальних знань є типовими при розслідуванні кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми?				
	залучення спеціаліста до проведення слідчих (розшукових) й інших процесуальних дій;	201	96,2	116	99,1
	призначення та проведення судових експертиз;	180	86,1	85	72,6
	надання спеціалістом висновку;	108	51,7	77	65,8

	усні консультації із спеціалістом;	209	100,0	116	99,1
	надання письмового пояснення спеціаліста як додатку до протоколу процесуальної дії	56	26,4	30	31,3
	інший варіант	2	0,9	5	4,3
9.	Чи використовували Ви у своїй роботі таку форму спеціальних знань як «письмові консультації спеціаліста або надання письмового пояснення спеціаліста як додатку до протоколу процесуальної дії»? (відповідно до п. 2 ч. 2 ст. 105 КПК України)				
	так	11	5,2	10	10,4
	ні	193	91,0	80	83,3
	інша думка	8	3,8	6	6,3

Дані, отримані внаслідок вивчення 150 кримінальних проваджень, дізнання в яких здійснювали протягом 2020–2022 років щодо кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми (Волинська, Дніпропетровська, Запорізька, Івано-Франківська, Київська, Кіровоградська, Луганська, Львівська, Одеська області, м. Київ)

№	Запитання анкети	Результати аналізу кримінальних проваджень (150), %	
1.	Ознаки особи неповнолітнього правопорушника <i>Стать:</i> чоловіча жіноча <i>Вік:</i> до 16 років 16 років 17 років 18 років і вище <i>Освіта:</i> професійно-технічна загальна середня початкова загальна та без освіти <i>Схильність до вживання алкогольних напоїв, наркотичних засобів:</i> так ні <i>Притягувався до адміністративної чи кримінальної відповідальності</i> так ні		
3.	Типовими засобами та знаряддями вчинення протиправних дій є: предмети побуту предмети, які підбираються чи пристосовуються на місці (палиці, каміння, скло) вогнепальна зброя холодна зброя вибухонебезпечні речовини		

	інше	16	10,7
4.	Характер взаємозв'язку між особою неповнолітнього правопорушника та особою потерпілого:		
	підтримували знайомство чи товариські відносини	21	14,0
	знайомство випадкове, нетривале, відбувалося під час спільного вживання алкогольних напоїв чи наркотичних засобів	31	20,7
	мали родинні зв'язки	7	4,7
	інший варіант	2	1,3
5.	Чи застосовувалася підготовка до вчинення кримінального проступку неповнолітніми?		
	так	70	46,7
	ні	80	53,3
6.	Підготовчі дії, що зустрічалися при підготовці до вчинення кримінальних проступків неповнолітніми:		
	підбір співучасників до вчинення кримінального проступку	52	74,3
	підбір засобів і знарядь вчинення кримінального проступку	54	77,1
	вивчення планованого місця вчинення кримінального проступку, ознайомлення з обстановкою	56	80,0
	планування приховування засобів, знарядь вчинення кримінального проступку, слідів кримінального проступку, реалізації викраденого майна та ін.	66	94,3
7.	Вчинення кримінальних проступків неповнолітніми супроводжувалися застосуванням:		
	психологічного насильства	61	40,7
	фізичного насильства	33	22,0
	не мали ознак насильства	56	37,3
8.	Чи застосовувалися дії з приховування вчинення кримінальних проступків неповнолітніми?		
	так	66	44
	ні	84	56
	інший варіант	-	-

9.	Якщо вживалися дії, спрямовані на приховування, вони виражалися у наступних заходах:		
	приховування факту вчинення кримінального проступку	6	4,0
	приховування матеріальних об'єктів	16	24,2
	спотворення ідеальних слідів (погрози потерпілому та свідкам; шантаж, залякування потерпілого та його близьких)	20	30,3
	знищення електронних слідів	19	28,8
	інший варіант	5	7,6
10.	Типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми:		
	потерпілі або свідки стверджують, що за зовнішнім виглядом і поведінкою правопорушником був неповнолітній.	84	56,0
	обстановка місця події, сліди та інша інформація свідчить про те, що кримінальний проступок учинено неповнолітніми.	44	29,3
	потерпілі та свідки знайомі із правопорушниками і їм достовірно відомий вік останніх.	22	14,7
11.	Типові слідчі ситуації наступного етапу розслідування кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми:		
	підозрюваний повністю визнав факт вчинення кримінального проступку	36	24,0
	підозрюваний частково визнав факт вчинення кримінального проступку	86	57,3
	підозрюваний не визнає себе винним	28	18,7
12.	Чи вчинювалися кримінальні проступки неповнолітніми у співучасті?		
	так	79	52,7
	ні	71	47,3
13.	Чи наявні дорослі співучасники під час вчинення кримінального проступку?		
	так	39	49,4
	ні	40	50,6
14.	Під час кримінального провадження щодо кримінальних проступків, вчинених		

	неповнолітніми, дізнавачем проводилися такі слідчі (розшукові) дії:		
	огляд: місцевості, приміщень, житла чи іншого володіння особи, речей та документів	71	47,3
	огляд місця події	149	99,3
	допит, в тому числі одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб	150	100,0
	обшук	40	26,7
	слідчий експеримент	41	27,3
	пред'явлення для впізнання: особи, речей	59	39,3
	освідування особи	19	12,7
	залучення експерта та проведення експертизи	113	75,3
15.	У кримінальних провадженнях щодо вчинення кримінальних проступків неповнолітніми виявлені такі джерела слідчої інформації:		
	сліди людини: ідеальні (показання потерпілого, підозрюваного, свідків);	150	100
	матеріальні (сліди-відображення, сліди-речовини, сліди-предмети);	148	98,7
	чужі речі, документи, привласнені неповнолітнім підозрюваним;	93	62,0
	речі, які сприяли вчиненню кримінального проступку (наркотичні засоби, алкоголь, транспорт, зброя);	80	53,3
	електронні відображення;	85	56,7
	знаряддя вчинення кримінального проступку та їхні сліди (спеціально пристосовані засоби і знаряддя, зброя, предмети побуту;	70	46,7
	інші сліди.	41	27,3
16.	Під час проведення слідчого експерименту чи залучав дізнавач допомогу спеціаліста?		
	так	37	90,2
	ні	4	2,7
	інший варіант	-	-
17.	Типові місця, де неповнолітні вчиняють кримінальні проступки?		
	відкрита місцевість (вулиці, двори, парки)	76	50,7
	місце проживання (квартири, будинки)	20	13,3

	громадські місця (торгівельні центри, навчальні заклади)	50	33,3
	інше	5	3,3
18.	У кримінальних провадженнях щодо кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми, застосовувалися такі форми спеціальних знань:		
	залучення спеціаліста до проведення слідчих (розшукових) й інших процесуальних дій	112	74,7
	призначення та проведення судових експертиз	78	52,0
	надання спеціалістом висновку	43	62,0
	письмові консультації спеціаліста або надання письмового пояснення спеціаліста як додатку до протоколу процесуальної дії	45	28,7
	усні консультації спеціаліста	131	87,3
	інший варіант	13	8,7
19.	Типові експертизи у кримінальних провадженнях щодо кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми:		
	трасологічна	52	34,7
	матеріалів, речовин та виробів (лакофарбових матеріалів і покриттів; полімерних матеріалів; волокнистих матеріалів; нафтопродуктів і пально-мастильних матеріалів; скла, кераміки; наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів; спиртовмісних сумішей; ґрунтів; металів і сплавів та виробів з них; речовин хімічних виробництв та спеціальних хімічних речовин; харчових продуктів; сильнодіючих і отруйних речовин)	59	39,3
	фототехнічна	28	18,7
	експертиза зброї та слідів і обставин її використання	33	22,0
	почеркознавча	5	3,3
	технічна експертиза документів	7	4,7
	біологічна	10	6,6
	товарознавча	53	35,3
	психологічна	2	1,3
	судово-медична	61	40,7
	судово-медична експертиза встановлення віку	1	0,7
	інший варіант	27	18,0

АКТИ ВПРОВАДЖЕННЯ

ЗАТВЕРДЖУЮ
Перший проєктор
Національної академії
внутрішніх справ
полковник поліції
Станіслав ГУСАРЄВ
17 07 2022 р.

АКТ ВПРОВАДЖЕННЯ

результатів дисертаційного дослідження Кашпур Анни Сергіївни
на тему: «Розслідування кримінальних проступків, вчинених
неповнолітніми», на здобуття ступеня доктора філософії з галузі знань
08 «Право» за спеціальністю 081 – Право

Комісія у складі: начальника відділу докторантури та ад'юнктури доктора юридичних наук, професора Дрозда О.Ю., заступника начальника навчально-методичного відділу кандидата юридичних наук, капітана поліції Бистрицького Б.Ю., професора кафедри криміналістики та судової медицини доктора юридичних наук, професора, підполковника поліції Черноус Ю.М., склала цей акт про те, що наукові роботи, підготовлені Кашпур А.С., використовуються у освітньому процесі Національної академії внутрішніх справ.

Отримані в результаті дослідження висновки, пропозиції, рекомендації відображені в опублікованих авторською працях, основними із яких є:

1. Кашпур А.С. Тактика огляду місця події під час розслідування кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2020. Вип. 6. Том 2. 2020. С. 259-264.
2. Кашпур А.С. Криміналістична характеристика кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми. *Knowledge, Education, Law, Management. KELM*. 2020. №6 (34). Vol. 3. С.70-75. (Республіка Польща)
3. Кашпур А.С. Організаційно-тактичні засади взаємодії дізнавача у процесі розслідування кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми. *Нове українське право*. Київ: Київський регіональний центр Національної академії правових наук України, 2021. Вип. 6. С. 207-213.
4. Кашпур А.С. Особливості проведення слідчих (розшукових) дій під час розслідування кримінальних проступків. *Правове життя: сучасний стан та перспективи розвитку*: матеріали ІХ Всеукраїнської студентської науково-практичної конференції (м. Ірпінь, 30 жовтня 2020 року). Ірпінь: Університет ДФС України, 2020. С. 23-26.
5. Кашпур А.С. Кримінальні проступки: поняття та правові засади кримінального провадження. *Актуальні питання криміналістики та судової експертизи*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Київ, 19 листоп. 2020 р.)

[редкол.: В. В. Черней, С. Д. Гусарев, С. С. Чернявський та ін.]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. С. 205-207.

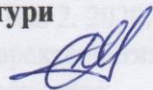
6. Кашпур А.С. Особливості допиту під час розслідування кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми. *Актуальні питання сучасної науки: матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції м. Київ, 19-20 липня 2021 року*. Київ: МЦНІД, 2021. С. 43-46.

7. Кашпур А.С. Теоретичні основи розслідування кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми. *Правовий дискурс: Матеріали I Всеукраїнської науково-практичної конференції здобувачів та викладачів закладів вищої освіти (Черкаський інститут пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля НУЦЗ України, 12 жовтня 2021 року)*. Черкаси : Видавець Третяков О. М., 2021. С.137-139.

8. Кашпур А.С. Дотримання прав та свобод неповнолітніх – підозрюваних у вчиненні кримінальних проступків. *Економіко-правова політика в умовах світової кризи: проблеми і шляхи подолання* : збірник тез доповідей учасників Міжнародної науково-практичної конференції (м. Черкаси, 25 листопада 2021 року). Черкаси : Східноєвропейський університет імені Рауфа Аблязова, 2021. С.66-67.

Члени комісії дійшли висновку, що надані матеріали свідчать про належний науковий та практичний рівень розробки теми дисертаційного дослідження, ґрунтуються на достатній кількості опрацьованих Кашпур А.С. законодавчих, наукових та емпіричних джерел, відображені у науково-методичних матеріалах навчальних дисциплін з криміналістики для здобувачів вищої освіти бакалавра і магістра, використовуються при підготовці методичних рекомендацій та у системі підвищення кваліфікації дізнавачів, слідчих та інших категорій практичних співробітників Національної поліції та Міністерства внутрішніх справ України.

**Начальник відділу докторантури та ад'юнктури
доктор юридичних наук, професор**

 Олексій ДРОЗД

**Заступник начальника навчально-методичного відділу
кандидат юридичних наук,
капітан поліції**

 Богдан БИСТРИЦЬКИЙ

**Професор кафедри криміналістики та судової медицини
доктор юридичних наук, професор
підполковник поліції**

 Юлія ЧОРНОУС

«ЗАТВЕРДЖУЮ»

Заступник Голови Національної
поліції України – начальник
Головного слідчого управління
доктор юридичних наук, доцент
Заслужений юрист України

Максим ЦУЦКІРІДЗЕ

АКТ

**впровадження у практичну діяльність органів досудового розслідування
матеріалів дисертаційного дослідження здобувача наукового ступеня
доктора філософії Національної академії внутрішніх справ
Кашпур Анни Сергіївни на тему:
«Розслідування кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми»**

Комісія у складі: начальника відділу ГСУ НП України, доктора юридичних наук, доцента Шевчишена А.В., заступника начальника відділу ГСУ НП України Жерняка С.М., старшого слідчого в особливо важливих справах ГСУ НП України Демченка Д.В. склала цей акт про те, що матеріали дисертаційного дослідження здобувача ступеня доктора філософії Національної академії внутрішніх справ Кашпур Анни Сергіївни на тему: «Розслідування кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми» можуть застосовуватись у практичній діяльності слідчих підрозділів (органів дізнання), а також під час проведення занять в системі службової підготовки.

**Начальник відділу
ГСУ НП України
доктор юридичних наук, доцент**

Артем ШЕВЧИШЕН

**Заступник начальника відділу
ГСУ НП України**

Сергій ЖЕРНЯК

**Старший слідчий в особливо важливих справах
ГСУ НП України**

Дмитро ДЕМЧЕНКО

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧКИ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковано основні наукові результати дисертації:

1. Кашпур А. С. Тактика огляду місця події під час розслідування кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми. *Науковий вісник публічного та приватного права*. Вип. 6. Том 1. 2020. С. 259-264. DOI: <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2020.6-1.46>

2. Кашпур А. С. Організаційно-тактичні засади взаємодії дізнавача у процесі розслідування кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми. *Нове українське право*. Київ: Київський регіональний центр Національної академії правових наук України, 2021. Вип. 6. С. 207-213. DOI: <https://doi.org/10.51989/NUL.2021.6.31>

3. Кашпур А. С., Сокиран Ф. М. Допит неповнолітнього: криміналістична та психологічна характеристика. *Юридична психологія* : наук. журн. / редкол. : Ю. М. Черноус (голов. ред) та ін. Київ.: Нац. акад. внутр. справ. №2 (29). 2021. С. 61-69. DOI: <https://doi.org/10.33270/03212902.61>

4. Kashpur, A. Investigative experiment during investigation of criminal offences committed by underage persons. *Entrepreneurship, Economy and Law*. 2022. № 5. P. 133-139. DOI: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2022.5.19>

5. Кашпур А. С. Криміналістична характеристика кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми. *Knowledge, Education, Law, Management*. 2020. №6 (34). Vol. 3. С.70-75. URL: DOI: <https://doi.org/10.51647/kelm.2020.6.3.15> (Республіка Польща)

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

6. Кашпур А. С. Особливості проведення слідчих (розшукових) дій під час розслідування кримінальних проступків. *Правове життя: сучасний стан*

та перспективи розвитку: матеріали ІХ Всеукраїнської студентської науково-практичної конференції (м. Ірпінь, 30 жовтня 2020 року). Ірпінь: Університет ДФС України, 2020. С. 23-26.

7. Кашпур А. С. Кримінальні проступки: поняття та правові засади кримінального провадження. *Актуальні питання криміналістики та судової експертизи* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Київ, 19 листоп. 2020 р.) / [редкол.: В. В. Черней, С. Д. Гусарев, С. С. Чернявський та ін.]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. С. 205-207.

8. Кашпур А. С. Особливості допиту під час розслідування кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми. *Актуальні питання сучасної науки*: матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції м. Київ, 19-20 липня 2021 року. – Київ: МЦНІД, 2021. - С.43-46.

9. Кашпур А. С. Теоретичні основи розслідування кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми. *Правовий дискурс: Матеріали I Всеукраїнської науково-практичної конференції здобувачів та викладачів закладів вищої освіти* (Черкаський інститут пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля НУЦЗ України, 12 жовтня 2021 року). – Черкаси : Видавець Третяков О. М., 2021. – С.137-139.

10. Кашпур А. С. Дотримання прав та свобод неповнолітніх – підозрюваних у вчиненні кримінальних проступків. *Економіко-правова політика в умовах світової кризи: проблеми і шляхи подолання* : збірник тез доповідей учасників Міжнародної науково-практичної конференції, м. Черкаси, 25 листопада 2021 року. Черкаси : Східноєвропейський університет імені Рауфа Аблязова, 2021. С.66-67.